



T.C.

DÜZCE ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TARİH ANABİLİM DALI

TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ BİLİM DALI

**1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI'NIN TÜRK
BASININA VE MECLİSE YANSIMALARI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Büşra Yüksel

Danışman: Doç. Dr. Sabit Dokuyan

Düzce

Mart, 2022

ÖNSÖZ

1929 Ekonomik Bunalımı'nın basındaki ve meclisteki yansımalarını araştıran bu tezde, krizin basın ve meclisteki yansımaları tespit edilerek 1929 yılında ortaya çıkan bu ekonomik sarsıntının çok yönlü sonuçları (siyasi, toplumsal vb.) ortaya konulmaya çalışılmıştır. Krizin basındaki yansımaları konu sınıflandırmasına göre yapılarak, söz konusu yansımaların daha iyi anlaşılması amaçlanmış ve bununla birlikte bu konu sınıflandırmasından ekonomik krizin farklı açılardan basına yansıdığı gösterilmek istenmiştir. Meclise yansımaları kısmında ise özellikle önemli devlet adamlarının görüşlerine yer verilmiş böylece TBMM'nin kriz karşısındaki tavrı ortaya konulmak istenmiştir.

1929 Ekonomik Bunalımı pek çok kitap, makale ve tezlerin konusu olmuştur. Fakat bu krizin basına ve meclise yansımaları konusuna pek rastlanılmamıştır. Konu ile ilgili yapılan literatür araştırmalarında ise bazı eksikler göze çarpmış ve eksiklerin doldurulması bu çalışmada amaçlanmıştır. Göze çarpan eksiklik ise basında sıkça yer alan ve ülkedeki ekonomik kriz sebebiyle ortaya çıkan tasarruf ve yerli malı konusundaki kadınların görüşleridir. Ekonomik seferberliğin ilan edildiği ve ülkenin topyekûn tasarrufa başladığı dönemde, kadınların tasarruf hakkındaki gazeteye verdikleri görüş ve önerileri toplumu aydınlatmada ve bilinçlendirmede önemli rol olmuştur. Tasarruf deyince kadının rolü büyük önem arz ettiğinden kadınların gazeteye verdikleri bu görüş ve önerilerine detaylı olarak yer verilmiştir. Böylece bir ekonomik kriz sürecinde, kadınlara düşen rollerin ne olabileceği sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır.

Tezin hazırlanması aşamasında dönemin meclis tutanakları ve gazeteleri detaylı olarak incelenmiş, gazetelere ek olarak dönemin düşünce dergilerine de yer verilmiştir. Tezin basına ve meclise yansımaları konusunun dışında kalan bölümlerde ise yoğun olarak telif ve tetkik eserlerden yararlanılmıştır.

Krizin yansımalarına ilişkin en doğru yorumu yapabilmek için kriz öncesi sürece iyi hâkim olmak gerekmektedir. Kriz öncesi en önemli gelişme Birinci Dünya Savaşı ve onun sonuçları olmuştur. Dolayısıyla Birinci Dünya Savaşı ve savaş sonrası süreç, hem 1929 krizin nedenlerini oluşturduğundan hem de ana konu olan bu

büyük buhranın anlaşılmasını desteklenmesi açısından önemlidir. Bu yüzden bu çalışmada krize kadarki süreç de alınmıştır. Ayrıca İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri arasında 1929 krizi yer almış ve çalışmada bu konuya da dikkat çekilmiştir.

Tez süresi boyunca yardımlarını esirgemeyen ve zorlandığım anlarda bana destek olan, yeri geldiğinde bana konuşmalarıyla ilham veren hocam Doç. Dr. Sabit Dokuyan'a içtenlikle teşekkür ediyorum. Ayrıca çalışmam boyunca bana maddi ve manevi destek olan, daima moral ve motivasyon veren annem Sevil Yüksel'e ve babam Fevzi Yüksel'e de teşekkür ediyorum.

Büşra Yüksel



ÖZET

1929 DÜNYA EKONOMİK BUNALIMI'NİN TÜRK BASININA VE MECLİSE YANSIMLARI

YÜKSEL, Büşra

Yüksek Lisans, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Sabit DOKUYAN

Mart 2022, 169 sayfa

Dünya pek çok ekonomik krizle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizlerin içerisinde 1929 Ekonomik Bunalımı, dünya krizler tarihinde farklı bir yer teşkil etmiş ve çoğu iktisatçı tarafından da bu durum kabul edilmiştir. 1929 yılında meydana gelen bu ekonomik olayın etkileri neredeyse tüm dünyaya yayılmış, etkileri her ülkenin kendi içyapısına göre farklılık göstermiş ve ülkeler kendi mevcut yapılarına göre süreci atlatacak için mücadele vermişlerdir. 1929 yılında ekonomi alanında yaşanan bu sarsıntı, dünyadaki mevcut sistemlere güveni azaltmış ve ülkeleri yeni arayışlara yöneltmiştir. Fakat Türkiye'de böyle bir durum söz konusu olmamıştır. Çünkü Türkiye, Birinci Dünya Savaşı akabinde verdiği bağımsızlık mücadelesi sonrası kendini yenileme ve onarma sürecindeydi ve sistemleşmiş bir ekonomik politikası bile mevcut değildi. Dolayısıyla, 1929 Krizi, Türkiye'nin ekonomik sistemine güven sarsacak bir ortam oluşturmamıştır. 1929 yılında ortaya çıkan bu ekonomik çöküntü, kendini onarma ve yenileme sürecinde olan Türkiye'nin yeni politikalarının bir diğer nedeni olmuş ve bu süreçte ekonomik sistemini oluşturmaya başlamıştır.

Krizin meclise yansımaları; kriz ile ilgili alınan önlemler, ortaya çıkan yeni kanun ve kararlar ve devlet adamlarının kriz ile ilgili verdiği nutuklar ile ilgilidir. Buradan hareketle, bu yansılardan hükümetin, ekonomik güçlükler karşısında, ne gibi politikalarının olduğunu görmek mümkün olmuştur. Krizin, basına yansımaları ise; krizin sebepleri, özellikleri, toplum üzerindeki etkileri ve bu krizden kurtulma çareleri ile ilgilidir. Basında özellikle sıkça işlenen konu tasarruf ve yerli malı olmuş, konu ile ilgili röportajlar ve düşünce yazılarına yer verilmiştir. En çok tartışılan konu ise krizin sebepleri olmuş, bu konuyla ilgili düşünce yazıları, gündemden

düşmemiştir. Buradan hareketle, bu çalışmasının diğer bir amacı da, krizin asıl sebeplerini belirlemenin zorluğunu ve karmaşık yapısını göstermektir. Krizin temel sebebi genel anlamda Birinci Dünya Savaşı'nda görülse de, krizin sebebini savaş öncesi ya da savaş sonrası süreçte yaşanan durumlara bağlayanlar olmuştur. Fakat bu krizin asıl nedenlerini belirlemenin zorluğuna rağmen etkileri ve sonuçları üzerinde daha net çıkarımlar yapmak mümkündür.

Krizin, Türkiye'deki etkileri incelenirken başvurulması gereken en önemli kaynak dönemin basını ve meclis görüşmeleridir. Çünkü ekonomik krizin farklı alanlardaki etkileri basında ve mecliste genişçe yer almış, böylece araştırmacıya 1929 krizini daha iyi analiz etme fırsatını sunmuştur. Kısacası, 1929 Ekonomik Bunalımı'nın Türk basınına ve meclise yansımaları, krizin gerek dünyadaki gerek Türkiye'deki tahliline en iyi kaynak niteliğindedir. Meclis ve basın kısmı incelenmeden, 1929 krizi çalışmaları eksik kalır. Ancak bu yansımalar incelenirse 1929 krizi tam olarak anlaşılır ve tahlili tamamlanabilir.

Anahtar Sözcükler: 1929 Ekonomik Bunalımı, Meclis, Basın, Türkiye Ekonomisi, Dünya Ekonomisi

ABSTRACT

REFLECTION OF 1929 WORLD ECONOMIC CRİSİS TO TURKISH MEDIA AND PARLIAMENT

YÜKSEL, Büşra

Master's Degree, Department of History

Thesis Advisor: Doç. Dr. Sabit DOKUYAN

March 2022, 169 sayfa

The world has encountered numerous economic crises. The 1929 Great Depression, as an economical gloom, remained at a different level among all other crises as accepted by many economists. The impact that occurred in the year 1929 stretched all across the globe with diverse effects on countries depending on their internal affairs, therefore the countries put effort to overcome as per their own existing structure. This convulsion weakens the trust in existing systems, leading countries to explore new researches. However, the Republic of Turkey did not endure such. Because Turkey was in a recovery period after the first world war of independent sovereignty of the nation without an economical development plan. Therefore, the 1929 Great Depression did not affect the trust in the system of the Turkish economy. The economical global collapse that happened in 1929, became another reason for the new Turkish policies leading to develop its economical system.

The reverberations of the crisis at the level of the Turkish council are due to precautions against crisis, new legislations, and the speeches of the statesmen. Hence it is conceivable to comprehend the policies of the government throughout these deliberations. The reflections at the media covered the reasons, specifications, effect on the public, and the solutions to overcome this crisis. The local media particularly highlighted the importance of local products and savings with interviews and articles. The main coverage of the press was the reasons for the crisis remaining in the headlines. Accordingly, the other reason for this thesis is to show the difficulties to identify the real root cause of the crisis and mention the complexity. For example, it is estimated the root cause of the crisis is World War I. (WWI) but there are also

estimations during the pre and period of the war. Nevertheless, although the challenges to identify the root cause of this crisis, it is much possible to identify the deductions with regards to the impact and results of the crisis.

The council reports and the media publications are the most important resources to refer to assessing the effects of this crisis on the Republic of Turkey. Because the diverse effects are widely mentioned in council reports as well as media, therefore, supporting researcher to analyze the 1929 Crisis prestigiously with an opportunity. In a summary, the reflections of the Great Depression at the Turkish media and the Council reports are solid resources. The 1929 Great Depression studies remain lack if no analysis on Turkish Council Reports as well as media publications. It is absolute to fully comprehend the 1929 crisis if those studies are well examined.

Keywords: 1929 Great Depression, Turkish Council, Media, The Republic of Turkish Economy , World Economy

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	IV
ÖNSÖZ.....	V
ABSTRACT	IX
İÇİNDEKİLER	XI
KISALTMALAR	XIII
TABLolar LİSTESİ.....	XIV
EKLER LİSTESİ	XV
GİRİŞ	1
Araştırmanın Amacı	5
Araştırmanın Önemi	6
Araştırmanın Sayıltıları	7
Araştırmanın Sınırlılıkları	7
1. EKONOMİK BUNALIM ÖNCESİ DÜNYA'YA GENEL BAKIŞ VE BUNALIMIN SEBEPLERİ	9
1.1. Ekonomik Bunalım Öncesi Dünyanın Genel Görünümü.....	9
1.2. Ekonomik Bunalımın Sebepleri	15
1.3. Ekonomik Bunalımın Ortaya Çıkışı	17
2. EKONOMİK BUNALIM ÖNCESİ TÜRKİYE VE BUNALIMIN TÜRK BASININA YANSIMALARI	20
2.1. Ekonomik Bunalım Öncesi Türkiye (1923-1929).....	22
2.2. Ekonomik Bunalımın Türk Basınına Yansımaları	33
2.2.1. Türk Basınına Göre Ekonomik Bunalımın Sebepleri	34
2.2.2. Türk Basınında 1929 Ekonomik Bunalımı'nın Patlak Verdiği Yer: New York ve Krizin Özellikleri	43
2.2.3. Türk Basınına Göre İngiltere ve Almanya'da Ekonomik Bunalım.....	46
2.2.4. Türk Basınına Göre Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Bunalımın Sebepleri	48

2.2.5. Türk Basınına Göre Ekonomik Bunalımın Türkiye’deki Etkileri	54
2.2.6. Türk Basınında Ekonomik Bunalım Karşısında Türkiye’de Aranılan Çareler.....	59
2.2.7. Basında Tasarruf ve Yerli Malı	69
3. 1929 EKONOMİK BUNALIMI’NIN TBMM’YE YANSIMALARI VE MECLİS TARAFINDAN ALINAN ÖNLEMLER.....	86
3.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin Kurulması.....	87
3.2. Ekonomik Bunalım Sebebiyle Çıkarılan Vergiler.....	93
3.3. Ekonomik Bunalım Sebebiyle Kabul Edilen Kanunlar.....	97
3.4. TBMM Görüşmelerinde Ekonomik Bunalıma Dair Değerlendirmeler	108
4. 1929 BUNALIMI’NIN ETKİLERİNE GENEL BAKIŞ	117
4.1. Ekonomik Bunalımın Dünyaya Etkileri	117
4.2. Ekonomik Bunalımın Türkiye’ye Etkileri	127
4.2.1. 1929 Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş	135
5. SONUÇ	143
6. KAYNAKÇA.....	147
7. EKLER	157
8. DİZİN.....	167

KISALTMALAR

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

a.g.e: Adı Geçen Eser

CA: Cumhuriyet Arşivi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

GSYİH: Gayri Safı Yurt İçi Hasılası

s. Sayfa

SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

TBMMTD: Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi

T.C. : Türkiye Cumhuriyeti

WWI: World War I

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin Borç Verdiği Ülkeler(Milyon\$).....	13
Tablo 2. Yurtiçi Arzda Yerli Sanayinin Payı (%)	23
Tablo 3. Türkiye'nin Banka ve Şube Sayısı	29
Tablo 4. Kriz Döneminde ABD'nin Yıllara Göre Dış Ticareti	118
Tablo 5. Orta Avrupa'daki İşsiz Sayısı (Bin)	121
Tablo 6. Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (İhracat-İthalat Toplamı) (TL).....	131
Tablo 7. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri (Bin TL.).....	131
Tablo 8. Türkiye'nin Dış Ticaret Miktarları (Ton).....	131
Tablo 9. Yıllara Göre Fiyat Göstergeleri	132

EKLER LİSTESİ

EK 1. Necmeddin Sadık'ın “Buhranın Sebepleri” Adlı Yazısı	157
EK 2. Amerika Borsa'sında Patlak Veren Krize Dair Gazete Haberi.....	158
EK 3. Türkiye'deki Ekonomik Krizden Doğrudan Etkilen Farklı Meslek Grupların Dilinden Krizi Anlatan Gazete Haberi	159
EK 4. Mısır'da Yayınlanan Essiyasiye Gazetesi'nin “Türkiye ve İstikraz, Hükümetin İktisadi Politikası, Mali Buhran Halledilmek Üzeredir” Başlıklı Yazısına Dair Belge	160
EK 5. Türkiye'deki Ekonomik Kriz Sebebiyle İntihar Eden Abdi Bey	161
EK 6. Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizden Dolayı İktisadi Seferberliğin İlan Edildiğine Dair Gazete Haberi.....	162
EK 7. İsmail Hüsrev'in Ekonomik Krizle İlgili Gazetede Yazdığı Yazı.....	163
EK 8. Londra'da Çıkan Times Gazetesinde Yer Alan Türk Ekonomik Mücadelesi İle İlgili Arşiv Belgesi	164
EK 9. Türkiye'de Kriz Sebebiyle İlan Edilen Tasarruf ve Yerli Malı Hakkında Milliyet Gazetesi'nin Uyarı Niteliğindeki Haberi	165
EK 10. Türkiye'de Kriz Sebebiyle İlan Edilen Tasarruf ve Yerli Malı Hakkında İkdam Gazetesi'nin Uyarı Niteliğindeki Haberi	165
EK 11. Türkiye'de Kriz Sebebiyle İlan Edilen Tasarruf ve Yerli Malı Hakkında Türk Kadınlarıyla Yapılan Anketlerden Birine Dair Gazete Haberi	166

GİRİŞ

Kriz kelimesi, etimolojik köken olarak Yunanca *krisis* kelimesine dayanmaktadır.¹ *Krisis*, karar anlamına gelmektedir. Bu özel bir karar anını ifade etmekten ziyade bir sürecin içinde bir durumdan başka bir duruma geçiş başlarken meydana gelen kararsızlık anını ifade etmektedir. Krizin literatürde pek çok farklı tanımını görmek mümkündür. Mindszenty, Watson ve Koch 'e göre, "*kriz herhangi bir tehdit ya da kaos yaratıcı bir olay ve genellikle bir şeyden acı çekme şeklinde olabilir.*" Barton ise krizi, "*kriz esasında, potansiyel negatif sonuçlara sahip tahmin edilemeyen olaydır.*" şeklinde tanımlamaktadır.² Ayrıca krizin farklı dallarda ifade ettiği anlam da çeşitlilik gösterebilir. Tıp dilinde kullanılan kriz kavramı ile sosyal bilimlerde kullanılan kriz kavramının farklılık göstermesi gibi. Herhangi bir olayın kriz olup olmadığı kişiden kişiye göre değiştiği için krizin sosyal bilimlerde bakımından belli bir tanımını yapmak güçtür ancak buna rağmen yapılan farklı tanımlar hep aynı noktada birleşmiştir. Kriz, ekonominin dengeli bir halden dengesiz bir hale geçmesi veya istikrarlı halden istikrarsız hale geçme olarak görülebilir.³ Ayrıca kriz konu bakımından da farklı alanlara ayrılır. Mesela ekonomik kriz, hükümet krizi, siyasi kriz gibi. Burada krizin farklı dallardaki ve farklı konulardaki anlamını açıklamaktan ziyade çalışmanın konusu bakımından ekonomik krizin ne anlam ifade ettiğine bakılacaktır. Bir Türk iktisatçısı olan Aykut Kibritçioğlu; ekonomik krizlerin, "*herhangi bir mal, hizmet, üretim veya döviz piyasasındaki fiyat ve/veya miktarlarda, kabul edilebilir bir değişim sınırının ötesinde gerçekleşen şiddetli dalgalanmalar olarak*" tanımlanabileceğini belirtmiştir.⁴

Kriz kavramının tanımı farklılık gösterse de herhangi bir olaya kriz denilebilmesi için şu özelliklere sahip olması gerekmektedir:

1. Krizin durumu tahmin edilemez.
2. Örgütün öngörü ve krizi önleme mekanizmaları yetersiz kalır.

¹ Aktan Ç. C. ve Şen, H. Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri, Yeni Türkiye, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Kasım-Aralık 2001, sayı 42, Cilt 2, sayfa, 1225 (1225-1230)

² Şendoğdu A ve Öztürk Y. E. Küresel Krizin Büyüyen Etkisi ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Bağlantıları Işığında Türk Bankacılık Sektörü, Journal Of Azerbaijani Studies, 2009, sayı 12, s. 423 (423,431)

³ Darıcan M. F. Ekonomik Krizler ve Türkiye, İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 2013, sayı 17, s.40 (39-46)

⁴ Kibritçioğlu A. Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001, Yeni Türkiye Dergisi, Ekonomik Kriz Özel Sayısı, Sayı 41, Cilt 7, 2001, s. 175 (174-182)

3. Kriz, örgütün amaç ve varlığını tehdit eder.
4. Krizin üstesinden gelinmesi ve takip edilmesi gereken yolların karşılaştırılması için yeterli bilgi ve zaman bulunmaz.
5. Kriz, çabuk müdahale gerektirir.
6. Kriz, karar veren kişilerde gerilim oluşturur.⁵

Krizin bu özelliklere sahip olması gerekir, yaşanan her gerilim kriz olarak nitelendirilemez. Örneğin enflasyon, hem devlet hem de birey ve işletmeler açısından bir sorun teşkil eder ancak bir kriz değildir. Hiperenflasyon ise, fiyatların genel seviyesinin aniden ve beklenmedik bir şekilde hızla artmasından dolayı bir kriz özelliği gösterir.⁶

Türk iktisat tarihçisi Çağlar Keyder'in kriz kavramı hakkında söyledikleri genel bütün krizlerin nasıl bir özellik gösterdiğini açıklar niteliktedir:

*" Kriz öyle kısa dönemli dalgalanmalardan, dönüşlerden, darboğazlardan değil. Çok daha uzun süreli, daha elle tutulur bir gelişme. Belki en çarpıcı niteliği de insanların etraflarını algılamalarını değiştirmesi. Çünkü kriz yeni bir perspektif getiriyor hem geçmişe hem geleceğe ilişkin; sorgulanmayacak şeyler otopsiye yatırılıyor. Düşünüş, görüş ve de söylem öyle bir değişiyor ki bunları etkilediğini söylediğimiz yaşanan ilişkiler muhakkak değişmiş olmalı. Krizde geçmiş dönemi ilk defa toptan algılamak, soruşturmak olanağına sahip oluyoruz. Biten bir olayı bütünüyle görebiliyor, perspektif kazanıyoruz ve sadece soruşturmuyoruz, hem de sorguluyoruz. Zaten sorgulamak demek karar sürecine girmek demek. Kriz bir karar anı; öyle bir nokta ki gelecekte ne olacağı, nasıl oluşacağı şimdi yapılanlara bağlı. Normal dönemlerde dozu azalan voluntarist öge yeni bir güç kazanıyor, yeni dönemin nasıl hazırlandığı her gün sergileniyor ve her gün de dengeler değişiyor"*⁷

Krizin tanımına bakıldığında genellikle olumsuz bir çağrışım bıraksa da krizin olumlu sonuçlar doğuracağı da bir gerçektir. Çünkü kriz sonucu ortaya çıkan

⁵ Asunakutlu T., Safran B. ve Tosun E., Kriz Yönetimi Üzerine Bir Araştırma, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Enstitüsü, Sayı 1, Cilt 5, 2003, s.143 (141-163)

⁶ Hayta A. B., Ekonomik Krizin Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Üzerine Etkileri, Tüketici Yazıları III. (Editör: Müberra Babaoğlu, Arzu Şener, Esna B.Buğday), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tüketici-Pazar-Araştırma-Danışma Test ve Eğitim Merkezi, 2012 s.9

⁷ Keyder Ç., Kriz Üzerine Notlar, Toplum ve Bilim Dergisi, Yaz 1981, Üç Aylık Dergi, s.3 (1-43)

kötü koşullarda yeni imkânlar doğma şansı vardır. Mesela 1929 krizi her ne kadar zor durumlara yol açsa da olumlu bir siyasi miras bırakmıştır. Gülten Kazgan'a göre; 1929 krizi ekonominin bağımsızlaşmasına, ulus ve ulus devletinin oluşumunda etkili olmasına, halkın gelişmesini ve ekonomin kalkınması için belli bir altyapının oluşmasına sebep olmuştur.⁸ İlker Parasız ise durumu şöyle ifade eder: "1929 krizi ekonomik düşünce alanında büyük bir devrimin gerçekleşmesine katkı yaptı. John Maynard Keynes adı iktisat kitaplarının başköşesine yerleşti."⁹ 1929 krizi yeni ekonomik politikaların ve düşüncelerinin doğmasına sebep olmuştur. 1929 krizi sonucu doğan yeni politikalardan hareketle anlaşılabilir ki bütün yaşanan krizler bu olumlu sonucu doğurabilir.

Dünyada 1929 yılına kadar pek çok kriz meydana gelmiştir. Bunlar sırayla, 1825, 1836, 1847, 1857, 1866, 1873, 1882, 1890, 1900, 1907, 1913, 1920-21 krizleridir. Bu krizlerden bazıları kısaca şu şekildedir: İngiliz sermayecilerin ve bankacılarının Latin Amerika ülkelerinde giriştikleri yanlış yatırım politikaları sonucu 1825 krizi ortaya çıkmıştır. İngiliz sermayecilerin ve bankacıların bu kez de Amerika Birleşik Devletlerinde giriştikleri yanlış yatırımlar ile ülkede yürütülen demiryolu inşaatı ile ilgili mali işlemler sebebiyle de 1836 krizi meydana gelmiş ve etkileri Fransa, Belçika gibi ülkelere sıçramıştır. İngiltere'de başlayan ve demiryolu inşaatı ile ilgili spekülasyonlar ise 1847 krizini meydana getirmiştir. Parasal faktörlerden dolayı ise 1857 krizi ortaya çıkmıştır yani Avustralya'daki ve ABD'deki altın madenleri büyük ölçüde spekülatif hareketlere yol açmıştır. ABD ve İngiltere'de demiryolu inşaatına büyük paralar bağlamış bir bankanın iflas etmesiyle ise 1866 krizi ortaya çıkmış ve diğer Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Rusya'nın hızla sanayileşmesiyle ülke ekonomisinde meydana gelen düzensiz dalgalanmalar sonucu ise 1900 krizi meydana gelmiştir.¹⁰

1929 krizi ise kendinden önceki krizlerden farklılık göstermiş, krizin dünya tarihinde yaşanan en sarsıcı ve en etkili bir kriz olduğunu çoğu iktisatçı kabul etmiştir. Krizin en önemli ayırt edici özelliklerinden birisi sorunun beklenmedik bir

⁸ Kazgan, G. Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) "Ekonomik Politik" Açısından Bir İrdeleme, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2002, s.21

⁹ Parasız, İ. 1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi, İstanbul:Ezgi Kitabevi, 201 s.önsöz

¹⁰ Aktan Ç, C. ve Şen, H. a.g.e, s.1229

anda ortaya çıkmasıdır. 1929'da yaşanan kriz tam da böyle beklenmeyen bir gelişmedir. Bu gelişmeyi beklenmedik yapan durum ise krizin çıktığı yer ve ortamıdır. Çünkü bu ekonomik kriz, Birinci Dünya Savaşı sonrası ekonomik durumu gayet iyi olan ve insanların refah içinde yaşadığı yer olan Amerika'da patlak vermiştir. Krizin beklenmeyen bir kriz olma özelliği gösterdiğini yani savaş sonrası dünyanın özellikle Amerika'daki görünümünün gayet iyi olduğunu ancak dünyadaki iyi görüntünün bir anda ekonomik krizle patlak verdiğini "Ekonomik Bunalım Öncesi Dünya'ya Genel Bakış ve Bunalımın Sebepleri" adlı başlıkta ayrıntılı olarak verilecektir.

1929 Ekonomik Bunalımı, ekonomik küreselleşmenin bir sonucu olarak, çıktığı andan itibaren dünyaya yayılmaya başlamıştır. Ekonomik küreselleşme, kapitalist serbest piyasa ekonomisinin, rekabetin, üretim ve tüketim ilişkilerinin uluslararası konuma gelmesidir. Yani küreselleşme sonucu dünya ülkeleri birbirlerine git gide daha bağlı hale gelmeye başlamıştır.¹¹ 1929 krizi patlak verdiğinde küreselleşen bir dünya ve ülkelerin birbirlerine ticaret olarak bağlılığı mevcuttur. Ülkelerin birbirlerine bağlılığı 1929 krizinin tek bir ülkede kalmayıp dünyaya yayılmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda bu krizden nasibini alan her ülke ya kendi iç politikasına göre köklü değişiklikler yoluna gitmiş ya da o zamana kadar olan mevcut ekonomik sisteminin artık işlemez olduğunu fark etmiş ve sonuçta dünya yeni arayışlara girmiştir.

Türkiye ve krizler tarihine bakıldığında, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin halefi bulunduğu Osmanlı dönemine kısaca değinmek yerinde olacaktır. Osmanlı Devleti, dünyada meydana gelen krizlerden etkilenmiş ve zorlu süreçler yaşamıştır. Mesela kapitalizmin ilk genel krizi olan 1873 krizi, Osmanlı Devleti'nin ekonomisinde pek çok sorunlara yol açmıştır. Viyana'da ortaya çıkan, giderek Avrupa'ya ve Amerika'ya yayılan bu kriz, gelişmiş kapitalist ülkelerden Osmanlı Devleti'ne sermaye ihracını kesmiştir. Bunun dışında, 1873 yılında yaşanan bu ekonomik bunalım Osmanlı Devleti'nin dış borçlanma imkânlarını da büyük ölçüde

¹¹ Aytekin, İ. Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme, BEÜ. SBE Dergisi, Cilt 1, sayı 2, 2013, s.129, 130 (123,134)

daraltmıştır.¹² Osmanlı Devleti gibi, Türkiye'de dünya krizlerinden etkilenmiştir. Kurulduğu andan itibaren karşılaştığı ilk kriz ise 1929 krizi olmuştur. Yukarıda krizin, dünyayı etkisi altına aldığından ve mevcut ekonomi politikalarının artık işlemez hale geldiğinden bahsedilmişti. Ancak krizin Türkiye açısından durumu dünyadakinden daha farklı olmuştur. Çünkü krizin patlak verdiği dönemde Türkiye kendini inşa etme yolundaydı ve yeni politika arayışları içerisindeydi. Türkiye'nin kapitalizm ve sosyalizm gibi oturmuş belli bir ekonomik politikası mevcut değildi ki krize göre kendi mevcut sistemini değiştirebilsin. Türkiye, patlak veren 1929 krizine göre bir sistem değişikliğine girmemiş sadece kendi sistemini oluşturmuştur. Yani, 1929 krizinin Türkiye'ye etkileri, ülkenin ekonomik sistemi üzerinde olmamış, ülkenin ekonomik unsurları üzerinde görülmüş bu da birçok sıkıntıyı ve zorlu süreci beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla Türkiye ekonomisinin yaşadığı en ağır çöküntülerden biri 1929 yılında yaşanmış ve onu takip eden yıllarda ekonomisi büyük sıkıntılarla boğuşmuştur.

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı 1929 Ekonomik Bunalımı'nın basına ve meclise yansımalarını ortaya koymaktır.

Bu bağlamda araştırmada şu soruların cevapları aranacaktır;

1. Birinci Dünya Savaşı Sonrası Dünya'nın ve Türkiye'nin ekonomik durumu nasıldı?

2. Basının kriz karşısında tutumu nasıl olmuştur?

3. Basında 1929 Ekonomik Bunalımı ile ilgili tartışılan konular nelerdir?

4. Krizin sebepleri, özellikleri, etkileri ve sonuçları basına nasıl yansımıştır?

5. 1929 Ekonomik Bunalımı, halk üzerinde nasıl bir etki yapmıştır?

6. TBMM'nin 1929 Ekonomik Bunalımı karşısında tutumu nasıl olmuştur?

¹² Kaynak, M. 1873-1896 Krizi: Kapitalizmin Uluslararasılaşması ve Osmanlı İktisadiyatı, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara, 2008, sayfa, 133

7. TBMM'nin 1929 Ekonomik Bunalımı sebebiyle kabul ettiği kanun ve kararlar nelerdir?

8. TBMM'nin kriz karşısında halka yüklediği görev ve sorumluluklar neler olmuştur?

9. Krizin Dünya'daki ve Türkiye'deki etkileri nasıl olmuştur?

Araştırmanın Önemi

Dünya tarihinde birçok kriz meydana gelmiştir. Meydana gelen krizler arasında 1929 krizi tarihte ayrı bir yer teşkil etmiştir. Bu bağlamda 1929 ekonomik krizi, yirminci yüzyılın en önemli olayları arasında yerini almış tekrar tekrar değerlendirilmiştir. Çünkü bu kriz, Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ve İkinci Dünya Savaşı'nın nedenleri arasında gösterilmiştir.¹³ Bu krizin, dünyanın iki önemli savaşında da belirleyici özellik göstermesi sebebiyle 1929 krizini ve onun yansımalarının bilinmesi, günümüzde önem arz etmiştir.

1929 Ekonomik Krizi, Türk iktisadi hayatını uzun süre meşgul eden bir konu olmuştur. Özellikle bu meşguliyet, krize çareler arama hususunda gerçekleşmiştir. Ancak bu söz konusu uğraş daha çok hükümet tarafından yürütülmüştür. Çünkü döneminin önemli yazar ve ekonomistleri, krizin ortaya çıkış sebeplerine ilişkin hakikati aramışlardır. Bu bağlamda kriz konusu literatürde epeyce yer almıştır. Özellikle o dönemin gazete ve dergilerinde konu kendisine sıkça yer bulmuştur. Mecliste ve Türk halkı arasında sıkça konuşulan bir konu olmuştur. Fakat kelimenin kullanım amacı ve manası farklılıklar göstermiştir. Örneğin basın, krize eleştirel boyut kazandırmayı yani krizin etki ve sonuçlarına yorum getirerek hakikati aramayı amaçlamıştır. Mecliste ise bu kavram, krize karşı alınan önlemler ve vatandaş kriz karşısında koruyarak hükümetin gücünü gösterme anlamında vücut bulmuştur. Krizin halk arasında sıkça kullanılmasının sebebi ise, halkın krizden büyük ölçüde etkilenmesiyle alakalı olmuştur. Halk; açlığın, kıtlığın ve hayat durgunluğunun farkındaydı. Hükümetin kendilerini bu durumdan kurtarmasını bekliyorlardı.

¹³ Oran, T., 1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri, Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2009, s.8 (Doktora Tezi)

Dolayısıyla krizin meclise ve basına yansımaları büyük önem arz etmiştir. Bu sayede, kriz daha iyi anlaşılmış ve yorumlanabilmiştir. Yaşananların çok boyutlu tahliline de fırsat vermiştir.

Geçmişini bilmek bir devlet açısından son derece önemlidir. Feroz Ahmad: “*Bir toplumun geleceğini belirli bir doğruluk derecesiyle önceden görmek imkânsızdır. Çünkü bir toplumun geleceği önceden belirlenemez ve çeşitli dış etkilere bağlıdır. Ancak geçmişin incelenmesi toplumun ilerleyebileceği yön hakkında bilgi verir.*”¹⁴ 1929 Ekonomik Bunalımı, bir ülkeye getirdiği büyük ekonomik sıkıntı dışında, sosyal, siyasi, psikolojik sonuçları ve yansımaları, yaşanmış ya da yaşanacak ekonomik krizlere önemli bir bilgi niteliğindedir. Yani 1929 krizi bir ekonomik krizdir ancak sonuçları sadece ekonomik olmamış, çok yönlü sonuçlar doğurmuştur. Bir krizin en çok hangi safhaya kadar ulaşabileceğini, hatta bir krizin en geniş ve en etkili sonuçlarının ne olabileceğini 1929 krizinde görmek mümkündür. Çok yönlü ve en etkili sonuçlarıyla gelecekteki diğer krizlere en iyi örnek teşkil ettiği için bu konu seçilmiş ve bu konu hakkında yazılanlara destek olunmak istenmiştir.

Araştırmanın Sayıtları

1929 Ekonomik Bunalımı’nın Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne yansımalarından hükümetin kriz karşısında nasıl bir tavır sergilediğini görmek mümkündür. Yani meclisteki yansımalar, 1929 yılında meydana gelen bu ekonomik sarsıntının bize siyasi boyutunu göstermektedir. Basındaki yansımalar ise, bu ekonomik sarsıntının toplumsal boyutunu göstermektedir ve bununla birlikte 1929 krizinin hangi yönlerinin eleştirildiğini de bize sunmaktadır. Dolayısıyla, meclis ve basındaki yansımalar, krizin sadece ekonomik sonuçlarının olmadığını, toplumsal ve siyasi sonuçları olduğunu da ortaya koymaktadır.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Kriz, 1929 yılında patlak verse de asıl tahrip edici etkisini 1930’un ikinci yarısından itibaren göstermeye başlamıştır ve on yıl kadar etkisi devam etmiştir.¹⁵

¹⁴ Özbaran, Salih, Tarih, Tarihçi ve Toplum, İzmir: Yakın Kitapevi, 2015, s.37

¹⁵ Öz, E. 1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yansımaları, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Eylül 2019, Cilt, 2/2, s.262 (259-281)

Ancak bu çalışmada krizin on yıllık süreci ele alınmamış daha çok krizin ortaya çıktığı andaki yansımaları ve kısa süreli sonuçları ele alınmıştır. Ayrıca, meclis tutanaklarının ve basının çok geniş bir arşive sahip olmasından dolayı tüm verilerin toplanmasının bu tez çalışması içerisinde mümkün olamayacağı da bir gerçektir.



1. EKONOMİK BUNALIM ÖNCESİ DÜNYA'YA GENEL BAKIŞ VE BUNALIMIN SEBEPLERİ

Birinci Dünya Savaşı sonrasında dünyanın genel durumunu görüşmek ve barış imzalamak üzere savaşı kazanan ülkeler 18 Ocak 1919'da Paris'te toplanmıştır. Paris Barış Konferansı'na 32 devlet katılmış fakat bu görüşmelerde asıl söz sahibi İngiltere, Fransa, İtalya, ABD ve Japonya olmuştur.¹⁶ Paris Barış Konferansı'na düzenli olarak katılanlardan biri olan İngiliz iktisatçısı Keynes, Avrupa değerlerinin, dünya ekonomisi ve ticaretinin işleyiş düzeninin ele alınması gerektiğini söylemiştir.¹⁷ Ayrıca Keynes, Birinci Dünya Savaşı'nda Almanya ve müttefiklerine karşı yüklü tazminatlar verilmesini eleştirmiş ve bunun dünya ekonomisini sarsacağını ileri sürmüştür.¹⁸ Fakat ABD Başkanı Thomas Woodrow Wilson ile İngiltere Başkanı Lloyd George, Keynes'in bu sözünü dikkate almamıştır. Çünkü Wilson ve George'un önceliği yeni sınırların belirlenmesi olmuştur. Yani görülüyor ki daha Paris görüşmelerinde Keynes, kapitalizmin içindeki tutarsızlıkları ve kapitalizmin krizle sonuçlanacağını görmüştür. Ancak savaş sonrasında ABD ve İngiltere kendi çıkarlarını ön plana çıkaran tutum ve tavır sergilemiştir. Bu yüzden savaş sonrasında dünya ticaretini geliştirecek müşterek ve kalıcı iktisadi kararlar alınamamıştır.¹⁹

1.1. Ekonomik Bunalım Öncesi Dünyanın Genel Görünümü

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Paris Barış Konferansı'nda Almanya ile Versailles Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma siyasi, ekonomi ve askeri konularda ağır hükümler içermekteydi. İktisatçıların uyarılarına rağmen bu antlaşma imzalanmış ve Almanya zorlu bir döneme girmiştir.²⁰ Söz konusu antlaşma ile Almanya galip devletlere savaş tazminatı olarak 56 milyar ABD doları ve 132 milyar Alman Markı ödemesi kararlaştırılmıştır ancak Almanya'nın sanayisi, üretimi, ihracatı çökmüş böyle bir tazminatı ödeyebilecek gücü kalmamıştır. Bunun üzerine

¹⁶ Turan, M. Siyasi ve Hukuki Açıdan Milli Mücadele, Ankara:Berikan Yayınevi, 2014, s.26

¹⁷ Tokgöz, E. Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı, 13, 2018, s.22 (7-28)

¹⁸ Çavdar, T. Türkiye Ekonomisinin Tarihi, Ankara: İmge Kitabevi, , 2003, s.227

¹⁹ Tokgöz, E. a.g.e, s.22

²⁰ Cevizliler, E. ve Öncü, A. S. Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt, 5 , sayı, 9, 2013, s. 310, 311 (307-340)

galip devletler bir de Ruhr Bölgesi'ni işgal ederek Almanya'yı daha da zor durumda bırakmışlardır. Kimseden borç alamayan Almanya bunun üzerine para basmaya başlamış ancak Mark hızla değer kaybetmiştir.²¹ Bu yüzden Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Almanya'da hiperenflasyon başlamıştır. Savaş sonrası ABD ve İngiltere hariç her ülke enflasyondan etkilenmiştir fakat Almanya'daki hiperenflasyon çok daha fazla olmuştur. 1924 yılında Amerikan bütçe dairesi direktörü Charles Gates Dawes'in başkanlığında bir komisyon toplanmış ve komisyon Almanya'nın harp borçlarını ele almış ve bu borçları daha aza indirgemiş nihayetinde uzun dönemli bir ödeme planı yapmıştır. Ayrıca söz konusu komisyon Alman Merkez Bankasını yeniden organize etmiş ve Almanya'nın altın standardına dönebilmesi için yüksek bir kredi sağlamıştır. Dolayısıyla bu durum Almanya ile diğer ülkeler arasındaki ilişkileri düzeltmiştir.²²

İtalya için de Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçları pek parlak olmamıştır. Ülkede tıpkı Almanya'daki gibi hiperenflasyon yaşanmış ve savaş sonrası borcu 3 milyar dolar olarak hesaplanmış, ekonomik sıkıntılar baş göstermiştir. İtalya'da savaş yıllarında GSYİH'de %32'lik bir artış yaşanmış fakat 1921'de %25'lik bir düşüş gerçekleşmiş ve savaştan önceki düzeyin altına inilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'na büyük umutlarla giren İtalya savaş sonrasında büyük bir hayal kırıklığına uğramış, açlık ve kıtlık ortaya çıkmıştır.²³

Birinci Dünya Savaşı'nın galibi olan İngiltere'de ise ılımlı bir hava hâkimdir. 1929'da İngiltere'de İşçi Partisi'nin seçimi kazanması biraz korku havası yaratmış olsa da, işçi partisinin köklü kararlar alma düşüncesinde olmadığı görülmüştür. Başbakan Ramsay McDonald sanayii devletleştirme ve büyük değişiklikler yapma yoluna gitmemiştir. Temmuz 1929'daki raporlara göre İngiltere'nin ihracatı artmış ve işsizlik azalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın diğer bir galibi olan Fransa'da da ılımlı bir hava vardı. Sanayi ve tarım üretimi Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki seviyeyi geçmiş ve gittikçe de yükselme göstermiştir. İhracat en yüksek seviyeye ulaşmış işsizlik azalmıştır. Hatta işsizlik yardımı alanların sayısı Aralık 1929'da

²¹ Tokgöz, Erdinç, a.g.e, s.22

²²Gürsoy, M. Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkisi, İstanbul: Metcs, 1989, s.124

²³ Berend, I. , T, 20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi, (Çeviren: Serpil Çağlayan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.126, 127

binin altına inmiştir.²⁴ Ancak Birinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın galip devletleri, ABD'ye büyük oranda borçlu durumdaydı. Çünkü savaş süresince ABD, Avrupa'nın galip devletlerine, büyük oranda malzemeyi uzun vadeli borç olarak vermiştir. Bu durum 1920'lerde Avrupa'nın ekonomik hayatında çalkantılara sebep olmuş ve politik istikrarsızlıklar doğurmuştur.²⁵

Bulgaristan ve Macaristan ile Birinci Dünya Savaşı sonrası imzalanan barış antlaşmaları da ekonomik olarak bu ülkelerin aleyhine olmuştur. Bulgaristan ile Neullly Barış Antlaşması imzalanmış ve buna göre Bulgaristan 1920 yılından başlamak üzere, 37 yılda 2 milyar 250 milyon altın frank tamirat borcuna tabi tutulmuştur. Macaristan ile de Trianon Barış Antlaşması imzalanmış buna göre de Macaristan'ın savaştan önce toprakları 330.000 km. kare iken, savaş sonrasında 92.000 km. kareye, nüfusu da 22 milyondan 7,5 milyona düşmüştür. Bu yüzden Macaristan, endüstrisinin %80'ini, buğdayının %6'sını, şeker pancarının %85'ini ve ormanlarının %83'ünü kaybetmiş, ayrıca Macaristan'a tamirat borcu ile bir takım ekonomik ve mali yükler de yüklenmiştir.²⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda Hollanda, İspanya, Norveç ve İsviçre gibi tarafsız olan ülkeler ise savaştan sonraki yıllarda savaştan ülkelere göre daha güçlü ekonomiye sahip olmuşlar, 1913-1914 ve 1922-1924 yılları arasında GSYİH'lerini arttırmışlardır. Ancak savaş sonunda enerji, hammadde, pazar sıkıntıları ile var olan uluslararası rekabet ve sınırlanan ihracattan dolayı bu tarafsız Avrupa ülkeleri de savaşın olumsuz etkilerine maruz kalmıştır.²⁷

Kriz öncesi ABD ise ekonomik anlamda çok güçlü bir konuma sahip olmuştur. Teknolojik gelişmeler hızlanmıştır. Otomotivden enerjiye kadar çok çeşitli alanlarda buluşlar gerçekleşmiştir. Üretim ve tüketim artış göstermiş, bu artışa bağlı olarak da borsadaki hisse senetlerinin değerleri de yükselmiştir. ABD'de teknolojinin gelişmesiyle otomobil üretimi artmış ve demiryolu üretiminin yerine geçmiştir.²⁸ Ayrıca Amerika'da sanayi inkılabının gerçekleşmesinden sonra kitlesel üretim iyice

²⁴ Gürsoy, M. a.g.e, s.124

²⁵ Gülboy, B. Birinci Dünya Savaşı Tarihi, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s.299

²⁶ Armaoğlu, F. , 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: Alkım Yayınları, 2005, s.148

²⁷ Berend, I. , T. a.g.e, s.71

²⁸ Buluş, A. ve Kabaklı, E. 1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizin Karşılaştırılması, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, Cilt 10, Sayı 19, 2010, sayfa 3, 4 (1-22)

yaygınlaşmış bu da tüketimin kolay hale gelmesini sağlamıştır. Kriz öncesi Amerika toplumunu etkileyen mühim faktörlerden biri tüketimin son derece kolaylaşması ve lüksün artması olmuştur.²⁹ O dönemde Amerika toplumuna iyimser bir hava yayılmıştır. İlk defa bir taksit imkânı doğmuş, ekonomik hayatta “şimdi al, sonra öde” terimi insanların dilinde dolaşmaya başlamıştır. İnsanlar krediler ile lüks mallara kolayca ulaşabilmiş bu da insanlarda sevinç uyandırmıştır. Ayrıca teknoloji imkânları ve elektrik de günlük hayatta kullanılmaya başlanmıştır. Otomobil ise lüks olmaktan çıkmış ve zorunlu bir ihtiyaç haline gelmiştir.³⁰ Kısacası, kriz öncesi Amerikan toplumunun genel görüntüsü şu şekildedir: Teknolojik gelişmeler sayesinde bireylerin ev işlerine harcadığı zaman azalmış ve bu, bireylere boş vakit imkânı kazandırmıştır. Mesela bazıları boş zamanlarında kredi ile satın aldıkları arabalarla şehir turu yapmaya başlamışlardır. Boş zamanlarda diğer bir etkinlik ise spor karşılaşmalarını izlemek veya radyodan dinlemektir. Amerikan toplumundaki görüntüye bakıldığında büyük kriz öncesi insanlar gayet anı yaşamışlar ve geleceğe dair endişe duymamışlardır.³¹

1920-1929 yılları arasında ABD’de ekonomik gelişme yıllık %3 işsizlik de %3,7 oranlarındaydı. Birinci Dünya Savaşı, Avrupa’ya ekonomik çöküntü getirirken Amerika ekonomisine olumlu sonuçlar getirmiş, kriz öncesi dönemde Amerikan ekonomisi dünyanın en büyük ekonomisi olmayı başarmıştır.³² Birinci Dünya Savaşı sonrasında savaşın izlerinden kurtulan ABD, kendini yeniden yapılandırmaya başlamıştır. Ülkenin genel üretimi artış gösterirken Amerikan borsası da gayet iyi bir döneme girmiş ve giderek de yükselme göstermiştir. Reel ekonomideki olumlu durumunun nedeni de borsadaki bu yükseliş olmuştur.³³ Zaten kriz öncesi dönemde çoğu kişi borsayla zenginleşeceğine inandırılmıştır. Bu yüzden pek çok kişi daha çok yatırım yapabilmek için yüklü miktarda borca girmiştir. Bankalardan elde edilen krediler aracılığıyla yapılan hisse senedi alımları sonucunda aşırı talep ortaya çıkmış

²⁹ Erbay, E. R. ve Hemen, B.1929 Ekonomik Buhranının Türk Ekonomisine Etkileri ve Buhran Döneminde Keynesyen Yaklaşım, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 2019, s.125

³⁰ Yardımcı, M. E. , İnce, M. R. ve Ekiz, R. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme, Düünden Bugüne Ekonomi Yazıları, Kuv Yayınları, 2017, s.247 (242-268)

³¹ Evren, S. Ç. 1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye’ye Olan Etkisi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, 2019, s.8 (yüksek lisans tezi)

³² Yardımcı, M. E. , İnce, M. R. ve Ekiz, R. , a.g.e, s.247

³³ Aracı, K. A. 1929 Ekonomik Buhranından 2008 Ekonomik Krizi’ne Dünya Ekonomik Krizleri ve Türk Tekstil Sektörüne Etkileri, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ, 2010, sayfa,12

ve 1920-1929 yılları arasında hisse senedi fiyatları sürekli olarak yükselmeye başlamış ve dokuz yılda 50 milyon adet yeni hisse senedinin piyasaya sürüldüğü tahmin edilmiştir.³⁴

ABD, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra uluslararası politikaların belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. ABD bu dönemde çoğu ülkeye borç vermiş ve dünyanın alacaklısı olmuştur. Bu yüzden ABD'nin diğer ülkelerle olan ticaretinin yönü değişmiştir. Tablo 1.'deki ülkelerin ABD'ye borçlarını ödeyebilmeleri için ABD'nin dış ticaretinde ithalatı arttırıcı politikalar uygulaması veya söz konusu ülkelere tekrar borç vermesi gerekmiştir. İşte bu durum, ABD'nin dünya ekonomisinde liderlik yapabilmesine imkân vermiştir.³⁵

Tablo 1. Birinci Dünya Savaşı'nda ABD'nin Borç Verdiği Ülkeler(Milyon\$)

Borçlular	Anapara	Faiz	Toplam Borç
Avusturya	24	1	25
Belçika	377	41	418
Çekoslovakya	92	23	155
Estonya	12	2	14
Finlandiya	8	1	9
Fransa	3.341	684	4025
İngiltere	4.075	525	4.600
Yunanistan	15	3	18
Macaristan	2	-	2
İtalya	1.648	394	2.042
Yugoslavya	51	12	63
Litvanya	5	1	6
Letonya	5	1	6
Polonya	160	19	179
Romanya	36	8	44
Toplam	9.851	1.715	11.563

Kaynak: Erhan Duman, 2011:52

Rusya ise Birinci Dünya Savaşı'na girdiğinde ülkede Çarlık Rejimi mevcuttu. Ancak 1917 İhtilali ile Çarlık Rejimi çökmüş Rusya savaştan çekilmiştir. Lenin önderliğinde Bolşevikler 1917 İhtilali sonrası iktidarı ele geçirmişlerdir. Rusya 1918-1921 döneminde plansız ekonomik önlemler dönemini yaşamıştır. Çünkü savaş sonrası dönemin zorluklarına acil çözümler getirmek amaçlanmış ve henüz daha ne gibi önlemler alınması gerektiği hakkında açık fikirler de oluşmamıştır. Bu dönemde kırsal kesimlerde kıtlık yaşanmış ve 1920-1921 yıllarında açlıktan 5 milyon insan

³⁴Evren, S. Ç. a.g.e, s.6, 7

³⁵Duman E. Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, 2011, s.51, 52 (Yüksek Lisans Tezi)

ölmüştür. 1921 yılında Lenin, Rusya'da yeni ekonomik politikalar ilan etmiştir. Lenin'in ölümü sonrası iktidar kavgasını kazanan Stalin döneminde ülkenin süratle sanayileşmesini ve zirai hayatın kolektifleşmesini öngören komünist ekonominin beş yıllık plan uygulamasına geçilmiştir.³⁶

Birinci Dünya Savaşı'nda İngiltere ile ittifak halinde olduğundan savaştan karlı çıkan Japonya ise, Avrupa'da savaş esnasında ihtiyaç duyulan bütün malları yüksek fiyatla satan ülke olmuştur.³⁷ Japonya, Birinci Dünya Savaşı çıktığında Asya ülkelerine göre sanayisi daha çok gelişmiştir. Ancak buna rağmen Batılı ülkeler Japonya'yı hala tarım ülkesi olarak görmüşlerdir. Japonya savaşa girdiğinde modern kurumları ve yüksek teknik bilgisi sayesinde savaşın batılı düşmanlarıyla girdiği karmaşık durumu değerlendirmesini bilmiştir. Dünyada ortaya çıkan endüstriyel boşluğu doldurmuş ve Asya piyasalarının büyük kısmına egemen olmuştur. Savaş yıllarında Japon fabrikaları % 70 ve ihracatı % 50 artmış ve ayrıca büyüme rakamı yıllık ortalama 4,8'e ulaşmıştır. Ancak savaş yıllarındaki yaşanan olumlu gelişme savaş sonrası devam etmemiş, bir durgunluk meydana gelmiş ve 1923 yılında da şiddetli bir deprem yaşanmıştır. Fakat buna rağmen Japonya'da sanayi gelişmeye devam etmiştir. O dönemde, Japonya'da üretimin büyük bir kısmını ipek ve pamuklu tekstil oluşturmuştur. 1929 yılında ise, ülke ihracatının %65'ini bu iki ürün meydana getirmiştir.³⁸

Çin ise, 1920'li yıllarda hem siyasi hem de ekonomik anlamda pek iyi durumda değildir. Çin 1920'lilerde hem iç savaşla meşgul olmuş hem de 1921 yılında Çin Hükümeti iflasını ilan etmiştir. Birkaç istisna dışında Çin 1920'lerde dış borçlarını temerrüde düşürmeye başlamıştır. 1898 Anglo-Alman Kredisi ve 1913 Yeniden Yapılandırma Kredisi de dâhil olmak üzere yalnızca Deniz Gümrük Gelirleri tarafından doğrudan desteklenen tahviller ödemeye devam etmiştir. Bunun

³⁶ <https://islamansiklopedisi.org.tr/rusya>

³⁷ <https://islamansiklopedisi.org.tr/japonya>

³⁸ Derya, H . Almanya ve Japonya'nın Sanayileşme Sürecinde Korumacı Politikaların Önemi, Akademik Bakış Dergisi, Sayı 48, Mart-Nisan 2015, s.106 (97-117)

dışında Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Japonya, Çin'e önemli derecede borç veren ülke haline gelmiş, böylece Avrupa ve Rus sermaye piyasalarının yerini almıştır.³⁹

Dünya ekonomisiyle bağlantısı sömürge düzeni ile olan ve genel olarak modern piyasa koşullarının mevcut olmadığı Afrika kıtası ise esasen ekonomik kurumsal yapı eksikliği sebebiyle 1929 Ekonomik Bunalımı'nın doğrudan etkilerinden uzak kalmıştır. Kıtadaki nüfusun büyük bölümü, asgari hayat koşullarının altında hayatını idame etmektedir. Bu olgu, herhangi bir krizin değil, bölgenin yüzyıllar boyunca maruz kaldığı sömürge düzeninin bir sonucu olmuştur. Bu sebepten olsa gerek kriz öncesi dönemde Afrika ekonomisi hakkında pek bilgiye rastlanılamamıştır.

1.2. Ekonomik Bunalımın Sebepleri

Gelişmiş ve kapitalist Batılı ülkeler, Birinci Dünya Savaşı sebebiyle sanayi ve tarım üretimlerini sürekli arttırmışlardır. Hatta bu ülkeler savaş sonrasında da yoğun üretimi devam ettirmişlerdir. Hâlbuki savaşın bitmesiyle sanayi ve tarım ürünlerine olan talep düşmüştür. Buna rağmen ülkeler üretimlerini düşürmemişlerdir. Üretimin hızla devam etmesi sonucunda sanayi özellikle de tarım ürünlerinde büyük bir talep fazlası oluşmuş bu da fiyat düşüşüne sebep olmuştur. Tarımsal üreticilerin gelirlerinde düşüş gerçekleşince tarımsal üreticiler daha az sanayi ürünü talep etmeye başlamışlardır. Böylece sanayi ürünü fiyatlarında düşüş kendini göstermiştir. Fiyat düşüşlerine kısa zamanda bir finansal kriz de eklenmiş ve dünyaya yayılmıştır. ABD de başlayan kriz önce Avrupa'ya yayılmış sonra da tüm dünyayı etkisi altına almıştır.⁴⁰ Yani, 1929 krizi sanayi kaynaklı ve aşırı üretim sonucu yetersiz talepten kaynaklanan bir kriz niteliği taşımıştır. Arz ve talep dengesinin birbirine denk olmaması ve dengenin ani ve aşırı bir şekilde bozulma göstermesi krizin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.⁴¹

³⁹ Goetzmann, W. , Ukhov, A. ve Zhu, N. , China and the World Financial Markets 1870-1930: Modern Lessons From Historical Globalization, Yale School of Management, 2001, s. 15

⁴⁰ Metintaş, M.Y. ve Kayıran, M. 1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 23, 2016, s.38 (33-82)

⁴¹ Yavuz, A. Küresel Kriz ve İstihdama Etkisi, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, Sayı 58, 2010, s.4 (1-32)

Klasik iktisat da krizin oluşmasıyla yakından ilgilidir. 1700’lü yılların sonu 1800’lü yılların başından itibaren Sanayi Devrimi başlayınca, toplumda önemli değişim meydana gelmiş yani tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilmiştir. Sanayi döneminde iktisadi politika, klasik iktisat idi. Klasik iktisatçıların inandıkları şu olmuştur: Ekonomi kendi kendini düzenleyebilirdi. Sanayi devriminde kitle üretime geçilmiş ve fabrikalar çok fazla mal üretmeye başlamıştır. Çünkü her arzun kendi talebini yaratacağı düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu söz konusu ekonomik görüşlerin kaynağı İngiltere idi. Sonra bu görüşler Avrupa’da ve Amerika’da kendini göstermiştir. Ancak klasik iktisatçıların görüşleri 1929 ekonomik krizin çıkmasını engelleyememiştir. Bu görüş de krizin nedenlerinden biri olmuştur. Çünkü fabrikaların aşırı üretim yapmasıyla stoklar çok birikmiş ve bu sebeple de fabrikalar iflas etmiş, sanayi sektörü de krize girmiştir. Sanayi sektörüyle finansal sektörün birbiriyle paralel işlemesinden dolayı da finansal sektörde de kriz yaşanmıştır. Yani iflas eden fabrikaların hisse senetleri borsada değer kaybetmiştir.⁴² Ayrıca 1929 krizi öncesi temel politikaları da, krizin oluşmasıyla yakından ilgilidir. Örneğin İngiltere’nin 1914’te savaşın başlaması ile ayrılmış olduğu altın standardına geri dönmesi yaşanan bu ekonomik kriz ile yakından ilişkili olmuştur.⁴³

ABD’de ortaya çıkan krizin sebepleri arasında şunlar gösterilebilir: Birinci neden, Amerika’daki şirketlerin Amerikan ekonomisi üzerinde güçlü bir etkisinin olmasıydı. Amerika’da 1870’lerde pek çok küçük şirketler mevcuttu. Ancak bu küçük şirketler Birinci Dünya Savaşı’nın getirdiği zorluklar karşısında birleşmişler ve savaş sonrasında tekeller kurmuşlardır. 1929 yılına gelindiğinde 200 kadar holding mevcut idi ve bu holdingler Amerikan ekonomisinin %50’si üzerinde yetki sahibi idi. Durum böyle olunca da bir holdingin batması bile ekonomiyi sarsmaya yetmiştir. İkinci neden, bankaların yapısının kötü olmasıdır yani önemli yasalarının bulunmamasıdır. Mesela sermayenin esaslarını, rezerv ve kredi oranlarını belirleyen yasalar mevcut değildir. Üçüncü neden olarak ABD Başkanı Herbert Clark Hoover hükümetinin ekonomi alanındaki acemiliği olmuştur. Hoover yönetimi 1920’lerde liberal ekonomi politikasına göre hareket etmiş ve devlet müdahalesini uygun görmemiştir. Ancak başkan sonra mevcut politikadan vazgeçip müdahaleci politikayı

⁴² Yavuz, A. a.g.e, s.3, 4

⁴³ Oran, T. a.g.e, s.10

benimsese de bunda yeteri kadar başarılı olunamamıştır. Son neden olarak, Amerika'nın dünyanın kreditörü olmasıdır. Amerika, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve İngiltere'den borçlarını altın olarak ödemelerini istemiştir. Fakat dünyadaki altın stokunun yetersiz olduğunu ve mevcut olan stoku da zaten Amerika'nın kontrol ettiği gerçeği vardı. Bu nedenle Amerika'ya olan tazminat ve kredi borçlarının mal ve hizmet olarak ödenmesi denenmiştir fakat bu durum Amerika'nın kendi ve mal hizmet sektörünü olumsuz etkilemiştir.⁴⁴

Ekonomist John Kenneth Galbraith göre; krizin en önemli nedeni bozuk bir ekonomik temel idi. Galbraith krizin ortaya çıkmasını dört yapının kötülüğüne ve bir konudaki zayıflığa bağlamıştır:⁴⁵

- 1- Gelir sistemindeki kötü dağılım
- 2- Kötü şirket yapısı
- 3- Kötü banka yapısı
- 4- Dış ticaret bilançosunun kötü yapısı
- 5- Ekonomi bilgisinin zayıflığı

Kısaca, ekonomik krizin nedenleri arasında yanlış ekonomi politikaları ve uygulamaları, arz ve talep yetersizliği, gelir dağılımındaki adaletsizlik, ülkelerin aşırı borçlanması, hızla değişen ekonomik gelişmeler, ülkelerin cari işlemler dengesini koruyamaması yer almaktadır.⁴⁶

1.3. Ekonomik Bunalımın Ortaya Çıkışı

1929 Ekonomik Bunalımı'nın ortaya çıkmasından önce bazı gelişmeler 1929'da bir krizin patlak vereceğinin habercisi olmuştur. Florida'da yaşanan emlak krizi bu duruma önemli bir örnek olmuştur. Emlak krizinin yaşanması, aşırı değer kazanmış olan Florida emlak piyasasının hızla düşmesine sebep olmuş ayrıca inşaat sektörünü ve fabrikaları olumsuz etkilemiş, halkın harcamalarını kısımasına ve bu

⁴⁴ Turan, Z. Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 2011, Cilt 4, Sayı 1, s.58, (56-80)

⁴⁵ Galbraith, J.K. Büyük Kriz 1929(Çeviren: Elif Nihan Akbaş), İstanbul:Pegasus Yayınları, 2013, s.185, 186, 187, 189

⁴⁶ Duman, E. a.g.e, s.5

yüzden üretilen mallara talebin düşmesine neden olmuştur.⁴⁷ Emlak krizinin yaşanması, 1929 Ekonomik Bunalımı'nın yaşanacağını bir haberci olmuş ancak krizin ortaya çıkışıyla alakadar olmamıştır. Çünkü krizin ortaya çıktığı yer New York Borsası olmuştur.

ABD'de 1920'lerin ortalarından itibaren spekülâtörler toprak alım satımına yönelmişlerdir. Ancak daha sonra banka kredileri aracılığıyla New York Borsası'nda hisse senetleri alıp satmaya başlamışlardır. Fakat bu durum, hisse senetlerinin fiyatlarının anormal bir şekilde yükselmesine yol açmış ve 1929 yılına kadar gittikçe yükselme göstermiştir. Büyük bunalım öncesinde New York Borsası'nda günde beş milyon kadar hisse senedi el değiştirmiştir. New York Borsası'nda ortaya çıkan bu durum piyasaya yeni spekülâtörlerin girişinin durmasıyla beraber tersine dönmüş ve büyük bir çöküntü yaşanmıştır.⁴⁸

24 Ekim 1929 Perşembe günü New York Borsası'nın çökmesiyle Büyük Bunalım başlamıştır. Borsanın çöküşü ile başlayan ve “Kara Perşembe” olarak da isimlendirilen kriz, o gün büyük bir paniğe sebebiyet vermiştir. İnsanlar ellerindeki hisse senetlerini bir an evvel satmak için yarışa girmişlerdir. Böyle bir panik ortamının oluşması borsanın daha da düşmesine neden olmuştur.⁴⁹ 24 Ekim 1929 günü 12.894.650 hisse el değiştirmiş ve hisselerin çoğu sahiplerini hayal kırıklığına uğratabilecek fiyatlardan satılmıştır.⁵⁰ Neticede iki yıl içerisinde borsanın değerinde %90 düşüş gerçekleşmiştir. Borsa krizi sonucunda pek çok banka ve işletmeler iflas etmiştir.⁵¹

Galbraith, 1929 yılında ortaya çıkan krizi şu şekilde değerlendirmiştir:

“ 1929 yılında ekonominin temeli sağlam olsaydı, borsa krizinin etkisi daha küçük olabilirdi. Alternatif olarak, güven krizi ve harcama kaybı aşınabilirdi. Fakat 1929 iş hayatında sağlam değildi; tam tersine çok kırıldı. Wall Street'ten aldığı

⁴⁷Meraklı, E. , 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve İzmir Limanı, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2020, s.64, 65 (Yüksek Lisans Tezi)

⁴⁸ Meraklı, E. , a.g.e, s.65

⁴⁹ Buluş, A. ve Kabaklı, E. a.g.e, s.4

⁵⁰ Galbraith, J. K. a.g.e, s.114

⁵¹ Buluş, A. ve Kabaklı, E. a.g.e, s.4

*rüzgârdan kolayca incindi. Bu zayıflığa ağırlık verenler kesinlikle güçlü zemindeydi.”*⁵²

Galbraith’ın sözlerinden, ekonominin sağlam temeller üzerine kurulmadığını ve bu sebeple krizin ortaya çıkışının engellenemediği anlaşılmaktadır. Ancak ona göre 1929’da patlak veren krizi aşabilenler gerçekten güçlü bir ekonomiye sahip olundu. Kriz, böylece sağlam ekonomiye sahip olan ve olmanları ortaya çıkarmıştır.

Bernand Gazier ise krizi şöyle değerlendirmiştir;

*“ Tıpkı bir veba gibi, 1930’lu yılların Büyük Buhran’ı kör ve genel bir salgın oldu: Kurtulabilen ülkeler veya toplumsal gruplar çok azdı ve en sağlam barikatları kurmuş olanlar genellikle en fazla etkilendi. Üstelik felaket o dönemde dünyanın yeni sanayi devri olan ve büyüme beklentileri sınırsızmış gibi gözüken Amerika Birleşik Devletleri’nden başlamıştı.”*⁵³

Gazier, ABD’de çıkmış olan krizin beklenilmeyen bir kriz olduğuna dikkat çekmiştir. En güçlü görünen devletlerin aslında krizden daha çok etkilendiği ve sağlam barikalara sahip olmanın bile bu krizde işe yaramadığı vurgulamıştır

⁵² Galbraith, J. K. a.g.e,s.194

⁵³ Gazier, Bernard, Büyük Buhran 1929 Krizi (çeviren: Ayşen Gür), İstanbul:Kırmızı Kedi Yayınevi, 2018 , sayfa, 7

2. EKONOMİK BUNALIM ÖNCESİ TÜRKİYE VE BUNALIMIN TÜRK BASININA YANSIMALARI

Ekonomik bunalım öncesi Türkiye'yi ele almadan önce bu dönemin öncesi hakkında kısaca bilgi vermek yerinde olacaktır:

Avrupa'da Sanayi İnkılabı sonrası seri üretim ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti seri üretim karşısında yerli sanayi ürünlerini koruyamamıştır. Çünkü hem kapitülasyonlar büyük engel olarak ortaya çıkmış hem de Osmanlı Devleti'nin gümrük vergilerini büyük devletlere danışmadan artırma yollarını da kapamıştır. Bunun dışında Osmanlı Devleti 1854 yılından itibaren dış borçlanma sürecine girmiştir. Fakat Osmanlı Devleti borçlarını öderken büyük sıkıntıya girmiş bu sebeple 1881 yılında Düyun-u Umumiye İdaresi kurulmuştur. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin mali açıdan bağımsızlığını kaybettiği bir dönem olmuştur. Ayrıca Birinci Dünya Savaşı'na kadar Osmanlı Devleti'ndeki iktisadi faaliyetler çoğunlukla Avrupa sermayesi tarafından yürütülmüştür. Sanayi ve ticari işletmeler yabancı sermayenin kontrolüne geçmeye başlamıştır.⁵⁴

20. yüzyıl başlarında ise Osmanlı Devleti, Batı Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiştir. Devletin sanayisi de sarayın ve ordunun gereksinimlerini karşılamak için sadece birkaç fabrika ve yabancıların kurduğu ve işlettiği küçük çaplı az sayıda işletmeden ibaret olmuştur.⁵⁵

Osmanlı dönemi ekonomisi ele alınırken, Jön Türklerden de bahsetmek gerekmektedir. Çünkü Jön Türkler o dönemde birçok ekonomik gelişmelere adım atmıştır. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurulması ile Osmanlı Devleti'nde gerçek liberalizm hareketleri başlamıştır. Bu cemiyetin amacı; mutlakıyetçi yönetim şeklini meşrutiye çevirmektir. Yeni Osmanlıların Avrupa'daki faaliyetleri sırasında, İtalyan ve Alman milli birliklerini gerçekleştiren Genç İtalya, Genç Almanya gibi

⁵⁴ Ezer, F. 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt, 20, sayı,1, s. 428 (427-442)

⁵⁵ Yalçın, D. , Akbıyık, Y. , vd. Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2016, s.319

derneklerin faaliyetlerine benzetilmiş kendilerine Genç Osmanlılar veya Genç Türkler, yani Jeuns Turcs, Jön Türkler denilmiştir.⁵⁶

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında İttihatçıların artan milliyetçiliği, onların bazı ekonomik ve sosyal değişimler yapmasına neden olmuştur. 1909'da arazi kullanım hakkının iyileştirilmesi ve 1913-1914'te kapitülasyonların kaldırılması gibi birkaç girişimde başarılı olamamışlar ancak 1913'te "Ulusal Tüketim Toplumu"nu kurmuşlardır. Bu, ithal ürünler yerine ev üretimi tüketimini cesaretlendirmek için başlatılan bir kampanya olmuştur. Bunun dışında aynı yıl sanayiye teşvik için bir yasa çıkarılmıştır. Fakat İttihatçıların egemenliği döneminde, art arda yapılan savaşlar devlet mekanizmasını alt üst etmiştir. Bu yüzden bu dönemde ekonomi alanında değişimler yaşansa da aralıksız savaşlar ekonomiyi zedelemiştir.⁵⁷

Osmanlı Devleti ekonomik bağımsızlığını kaybetmenin yanında, devletin siyasi bağımsızlığı da tehlikeye girmeye başlamıştır. 19. yüzyıldan sonraki savaşlar, Türk milletinin aleyhine olan mücadeleler olmuştur. Osmanlı Devleti, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi), Trablusgarp ve Balkan Savaşları ile zor bir döneme girmiştir. Bu savaşlar sonrasında gelen Birinci Dünya Savaşı ise Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasına ve tasfiyesine sebep olmuştur.⁵⁸

Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği zorlukların, tarımsal üretime etkisi çok fazla olmuştur. Çünkü çok sayıda erkek silahlı altına alınmıştır. Zaten barış döneminde bile hem kentlerde hem de kırsal alanlarda iş gücü kıtlığı mevcuttu. Savaş sırasında bu işgücü kıtlığı daha da büyük bir problem haline gelmiştir. Savaş sırasında tarımsal üretimi olumsuz etkileyen faktör sadece bu değildir. 1915 yılında sayıları neredeyse bir milyona ulaşan ve içlerinde pek çok tarımsal üreticinin bulunduğu Ermenilerin Suriye'ye doğru göçe zorlanması ve bunun sonrasında da Doğu Anadolu Bölgesinin büyük bir kısmının Rusların eline geçmesi, bölgedeki tarımsal üretimi neredeyse tamamen durdurmuştur. Ayrıca tarımsal üretimde kullanılan çift hayvanlarına ordunun ihtiyacı sebebiyle el konulması da önemli bir sorun olmuştur. 1918 yılında

⁵⁶ Armaoğlu, F. 19. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016, s. 578, 579

⁵⁷ Timur, G. An Analysis Of Turkish Economic Development From 1923 To 1939, University Of Southern California, Los Angeles, California, August 1967, s.19,20(Master Of Arts)

⁵⁸ Turan, M. a.g.e, s.2, 3

yük hayvanlarının sayısı yüzde elli, koyun ve keçilerin sayısı ise yüzde kırk oranında azalmıştır.⁵⁹

Birinci Dünya Savaşı sonrasında ise, 1920 yılının Ağustos ayında imzalanan Sevr Antlaşması'nın hükümleri ekonomik bağımsızlık için tehdit oluşturmuştur. Örneğin, kapitülasyonların yanı sıra savaştan önce verilen yabancı tavizlerin geri getirileceğine dair bir hüküm eklenmiştir. Bununla beraber ülkenin tüm ekonomik hayatını kontrol etmek amacıyla bir mali komisyon kurulması için hükümler getirilmiştir. Bu durumda yapılacak iki şey vardır. Türkiye ya ekonomik ve siyasi bağımsızlığını kaybedecektir ya da ülkeyi kurtarmak için milliyetçi bir hareket oluşturacaktır. Türkiye'nin seçimi ise Milli Mücadele hareketini başlatmak olmuştur.⁶⁰ Milli Mücadele sürecini askeri bakımdan sonlandıran olay Mudanya Mütarekesi; siyasi bakımdan sonlandıran olay ise Lozan Antlaşması olmuş ve 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur.⁶¹

2.1. Ekonomik Bunalım Öncesi Türkiye (1923-1929)

Türkiye'nin 1923-1929 yılları arasındaki ekonomi politikalarına geçmeden önce dönemin ekonomik durumuna kısaca göz atmak yerinde olacaktır:

Osmanlı Devleti, çöküş yıllarında sanayi bakımından önemli ölçüde dışa bağılıydı. Bundan dolayı 1923 yılında yerli malı üretiminin yurtiçi tüketimi karşılama oranı pamuklu kumaşlarda %10, yünlü kumaşlarda %40, ipekli kumaşlarda %5, sabunda %20, buğday üretiminde %60 idi. Porselen, çatal-bıçak gibi tüketim mallarının ve sermaye mallarının tamamı ithal edilmekteydi.⁶² Ayrıca, sanayi ürünlerinin arzı da ithalata bağılıydı. Kağıt, cam, demir-çelik gibi ürünlerin neredeyse hepsi dışarıdan getirilmekteydi. Bu sebeplerden dolayı, 1923-1930 döneminde Türkiye'nin sanayisinde kayda değer bir gelişme yaşanmamıştır.⁶³ Aşağıda verilen tablodan sanayide kayda değer bir gelişme olmadığı anlaşılmaktadır.

⁵⁹ Pamuk, Ş. a.g.e, s.167

⁶⁰ Timur, G. a.g.e,s.20

⁶¹ <https://islamansiklopedisi.org.tr/milli-mucadele>

⁶² Eroğlu, N. Atatürk Dönemi İktisat Politikaları, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F, Cilt, 23, Sayı, 2, 2007, s.64 (63-73)

⁶³ Çavdar, T. a.g.e, s. 210

Tablo 2. Yurtiçi Arzda Yerli Sanayinin Payı (%)

	1924	1927	1929
Demir-Çelik	0	0	0
Çimento	75	42	49
Kağıt	0	0	0
Cam Ürünleri	0	0	0
Pamuklu Dokuma	4	13	12
Yünlü Dokuma	19	19	24
Şeker	0	17	10

Kaynak: Tevfik Çavdar, 2003:210

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin alt yapısı ve sermayesi oldukça kötü durumdaydı. 1920'lerin başında Türkiye'nin birçok bölgesinde çok eski teknikler kullanılmakta ve eski araç gereçlerle üretim yapılmaktaydı. Tarımsal üretimde ise ilkel yöntemler kullanılmaktaydı. Ancak az da olsa yeni araç-gereçler ve üretim yöntemleri kıyı şeritlerinde ve demiryolu bölgelerinde yayılmıştı. Bunun dışında hem karayolları hem de limanlar arasındaki deniz taşımacılığı da yeterli sayıda değildi.⁶⁴

1914'te 16,3 milyon olan nüfus 1927'de 13,6 milyona düşmüştür. Bu düşüş özellikle 18-35 yaş arası nüfusta gerçekleşmiştir. Anadolu'da köylerde yaşayanlar sadece kadınlar, çocuklar ve yaşlılardı. Bu sebeple birçok köyde kadınların muhtarlık ve ihtiyar heyeti üyeliği yaptığı görülmüştür. Aynı zamanda üretim de büyük ölçüde kadınların elinde olmuş ve vergiyi de yine onlar vermişlerdir. O dönemde Avrupa'da, Türkiye'den bir dolar ve yetimler ülkesi olarak bahsedilmiştir.⁶⁵

Türkiye'de 1923-1929 yılları arasında ülkenin tarımı, sanayisi, nüfusu, alt yapı ve sermayesinin iyileştirilmesi gerekiyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nden Türkiye'ye miras kalan şu ekonomik ve mali sorunlar da vardır.⁶⁶

-Maliye yönetiminin yenileştirilmesi

-Vergi usulünün yeniden düzenlenmesi ve gelir yetersizliğine çare bulunması

⁶⁴ Şavlı, R. 1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Yansıması, İstanbul Üniversitesi, 1993, s.11, 12, 13, (Yüksek Lisans Tezi)

⁶⁵ Özel, Sabahattin, Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı, 2, 2002, s.235 (235-248)

⁶⁶ Özçelik, Ö. Türk İktisat Tarihi, Bursa: Academia Yayınevi, 2015, s.196

- Kapitülasyonların kaldırılması
- Düyun-u Umumiye örgütünün tasfiyesi
- Yabancı devletlerin elinde bulunan doğal tekellerin devletleştirilmesi
- Mali disiplini sağlamak amacıyla, denk bütçe ve para politikalarının uygulanması
- Merkez Bankasının kurulması
- Alt yapı için gerekli finansmanın tedarik edilmesi

Görülüyor ki, Osmanlı'dan kalan miras arasında Türkiye'yi en çok uğraştıran konu iktisadi meseleler olmuştur. Türkiye, ekonomisini güçlendirmek için birçok ekonomik politikaları uygulamaya sokmuştur.

1923-1929 yılları arasındaki ekonomik politikalara şekil veren iki önemli gelişme vardır. Bu gelişmeler Lozan Barış Antlaşması ve İzmir İktisat Kongresi'nin getirdikleridir.⁶⁷ Birinci Dünya Savaşı sonrasında kurulan yeni Türkiye Devleti'nin iktisadi alanda karşısına çıkan ilk mühim konular Lozan Barış Konferansı'nda görüşülmüştür.⁶⁸ Bu nedenle ekonomik politikalara şekil veren ilk gelişme Lozan Barış Antlaşması'dır. Türkiye'yi siyasi olarak etkilediği gibi ekonomik olarak da etkileyen Lozan Barış Antlaşması'nda iktisadi meseleler başlığı altında kapitülasyonlar, dış borçlar, harp tazminatı ve tamirat meselesi gibi konular görüşülmüştür. Bu görüşmeler ve uzun tartışmalar sonucunda kapitülasyonlar kaldırılmıştır. Çünkü Mustafa Kemal, kapitülasyonların Osmanlı Devleti'nde yol açtığı zararları ve bağımsızlığı tehliye soktuğunu çok iyi bilmekteydi. Bu yüzden kapitülasyonların kaldırılması ekonomik bağımsızlık anlamında önemli bir yer tutmuş hatta İtilaf Devletleri bunu kabul etmezler ise görüşmelerin kesilip Türk delegelerinin geri dönmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı dış borçları ise Türk Heyeti'nin istediği gibi halledilmiş ve buna göre Osmanlı borçlarından sadece Türkiye sorumlu olmamış, Osmanlı toprakları üzerinde kurulan yeni devletler de

⁶⁷ Özçelik, Ö. a.g.e, s.196, 199

⁶⁸ Turan, M. Siyasi a.g.e, s. 235

Osmanlı borçlarından mesul tutulmuştur. Harp tazminatı ve tamirat meselesinde ise, Türkiye, Yunanlılardan ciddi bir savaş tazminatı almaya önem vermiştir ancak sadece Karaağaç, Edirne Durağı, Bosna Köyü Türkiye bırakılmıştır.⁶⁹

Lozan Barış Antlaşması'nda iktisadi anlamda olumlu gelişmeler yaşansa da bir süre daha Batılı kapitalist devletler Türkiye'den yararlanmaya devam etmiş⁷⁰ ve 1923-1929 yılının en önemli özelliği dış ticaretteki sınırlamalar olmuştur. Bunun en belirgin örneği de Lozan Antlaşması'na ilaveten imzalanan Ticaret Sözleşmesi'dir. Çünkü bu sözleşmeye göre, Türkiye'nin, diğer ülkelerle karşılıklı ekonomik faaliyetleri 5 yıllığına dondurulmuş, ithalat ve ihracat sınırlandırmaları büyük ölçüde kaldırılmış ve bu süre içinde gümrük tarifelerinin değiştirilmemesine karar verilmiştir.⁷¹ Türkiye'nin 1929 yılına kadar gümrük tarifelerini değiştirmemesi Cumhuriyet'in ilk beş yılında dış ticaret açıklarının oluşmasına sebep olmuştur. Bunun dışında dış borçlar meselesi de Lozan'da Türkiye'nin istediği gibi halledilmiş olsa da o dönem de bu borçlar yeni Türkiye için bir yük olmuş ve bütçenin ödeme dengelerini zorlayan bir unsur teşkil etmiştir.⁷²

1923-1929 ekonomik politikalarına şekil veren diğer gelişme ise İzmir İktisat Kongresi'dir. Cumhuriyetin ilk yıllarında İktisat Vekili Mahmut Esat Bey, İzmir'de bir iktisat kongresi toplama fikrini ortaya atmıştır. Mustafa Kemal Paşa da kongre fikrini benimsemiş ve fahri başkanlık önerisini de kabul etmiştir. Kongre 17 Şubat 1923'te toplanmış ve çalışmaları 4 Mart'a kadar sürmüştür. Kongreye Türkiye'nin pek çok yerinden delegeler katılmış ve katılımcılar birbirleriyle tanışıp kaynaşmıştır. Dolayısıyla İzmir İktisat Kongresi, hem sosyal bir amaca hem de iç pazarın gelişmesine yardım etmiştir.⁷³

⁶⁹Turan, M. Siyasi a.g.e, s. 235-244

⁷⁰Gözcü, A. 1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye, İstanbul:Libra Kitap, 2013, s. 51

⁷¹Duman, D. 1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Sayı, 8/5, 2013, s.213 (211-224)

⁷²Gözcü, A. 1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye, İstanbul:Libra Kitap, 2013, s. 51

⁷³Özel, S. Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, Sayı, 2, 2002, s.237, 238 (235-248)

1923-1929 dönemindeki ekonomik konular, İzmir İktisat Kongresi'nde belirlenen kararlar doğrultusunda ele alınmıştır.⁷⁴ İzmir İktisat Kongresi'ne çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi temsilcileri katılmıştır. Kongrenin toplanma amacı, savaşın yükünü ağır hissetmiş olan iktisadi faktörlerin ve birimlerin birbirlerini tanımalarına olanak sağlamak, onların gereksinimlerini belirlemek, ekonomik konular üzerinde halkın ve katılımcıların ilgisini çekmektir. Kongrede “Misak-ı İktisadi” belirlenmiştir. Misak-ı İktisadiye göre, yurt içi sanayii kurulacak ve geliştirilecek, özel teşebbüse öncelik verilecek, mülkiyet haklarına saygı gösterilecektir.⁷⁵ Kongrede, çiftçiye ait alınan kararlar arasında; reji idaresinin kaldırılması, Aşar Vergisi'nin kaldırılması, ziraatte makineleşmesinin özendirilmesi, tarım aletleri fabrikasının açılıp saban, pulluk, tırmık, merdane gibi basit makinaların üretiminin sağlanması yer almıştır. Tüccara ait alınan kararlar arasında; bir ticaret bankasının kurulması, kambiyo merkezleri ve özellikle nakit ve tahvilat borsalarının millileştirilmesi, kabotaj hakkının sağlanması, inhisarın (tekelleşme) engellenmesi, şirketleşmenin teşviki konuları karara bağlanmıştır. Sanayi grubuna ait alınan kararlar arasında; hükümetin alımlarında pahalı olsa bile yerli ürünlerin tercih edilmesi, bir sanayi bankasının kurulması, çırak okullarının açılması, sanayi odalarının yurt düzeyinde yaygınlaştırılması belirlenmiştir. İşçi grubuna ait alınan kararlar arasında; amele olarak adlandırılan emekçilere işçi denmesi, sendika hakkının tanınması, grev yasasının yeniden düzenlenmesi, tekel şeklinde imtiyazların verilmemesi, tütün reji tekelinin hemen kaldırılması ve imtiyazlı yabancı müesselerin devletleştirilmesi yer almıştır.⁷⁶

İzmir İktisat Kongresi'nde ekonomi adına önemli kararlar alınmıştır ancak kongrede yer alan propaganda hatta eğitim bile ekonomik gelişmeyi başlatmak için yeterli olmamış, ekonomik kalkınmaya geçebilmek için tarım sisteminde çok geniş kapsamlı reformlar ve çeşitli teşviklerle halkın aktif ve etkili katılımı gerekli

⁷⁴ Özçelik, Ö. ve Tuncer, G. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2007, s.257 (253-266)

⁷⁵ Özçelik, Ö. ve Tuncer, G. a.g.e, s.255

⁷⁶ Çavdar, T. a.g.e, s.158-162

görülmüştür. Bu yüzden, kanunlar, kararnameler ve bürokrasi ekonomik gelişmeyi hızlandırmak için ana araç haline gelmiştir.⁷⁷

Görülüyor ki 1923-1929 Cumhuriyet rejiminin ilk amaçlarından biri, devletin ekonomisini geliştirmek olmuştur. Devlet ekonomisi içinde maliye çok önemli bir unsur olduğu için maliye mutlaka güçlü olmalıydı ve bütçe kontrol altına alınmalıydı. Ayrıca devlet ödemeleri güçlü esaslara dayandırılmalıydı. Bu yüzden Cumhuriyet hükümeti için sağlam ekonomi, denk bütçe ilkesi olmuştur.⁷⁸ Türkiye’de 1923’ten başlayarak ekonomide yeni bir sistem hazırlanmaya başlanmıştır. İşin büyük bir kısmının ekonomiden geçeceğinin farkında olan Cumhuriyet Hükümeti’nin ulaşmak istediği hedef, modern bir ticaret, mali sermaye ve sınai mülkiyet yapısıydı ve bu istenilen hedefe eski politikalarla erişilemeyeceğinin bilincindeydiler.⁷⁹

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’na giden süreçte Türkiye’nin örnek alacağı iki önemli sistem mevcuttur. Bunlardan biri, liberal ekonomi düzeni anlamına gelen, 18. yüzyılda Adam Smith ile başlayan ve gelişimini 19. yüzyıla kadar devam ettiren ve devletin ekonomik hayattaki etkisinin azalmasını isteyen kapitalist model idi. Diğeri de kapitalist sisteminin mülkiyet ve çalışma kurumlarını yetersiz ve adaletsiz bulduğundan bunu değiştirmek isteyen, kapitalizmin aksine toplumculuk düşüncesini benimseyen, kapitalizm sisteminin benimsediği özel mülkiyet ve serbest girişim hakkını reddeden sosyalizm ekonomik modelidir. Ancak söz konusu iki ekonomik sistem toplumu tam olarak hoşnut etmekten uzaktır. Keza Türkiye bu ekonomik modelleri örnek alabilecek gerekli koşullara da sahip değildir. Çünkü Türkiye tarihsel koşulları, sınıfsal farklılaşma, Osmanlı Devleti’nden devraldığı ekonomik miras, mülkiyet ilişkileri gibi özelliğinden dolayı böyle tek bir ekonomik sistemi benimseyemezdi. O dönemin şartlarında Türkiye’nin ihtiyacı olan aslında az gelişmiş ülkelerin kalkınmasında önemli rol oynayan Karma ekonomik sistemi benimsemektir.⁸⁰ Karma ekonomik sistem, özel yatırımlar ve teşebbüs ile birlikte kamu yatırımları ve teşebbüslere de önem veren bir sistemdir. Ayrıca bu sistemde,

⁷⁷ Timur, G. a.g.e, s.40

⁷⁸Kuruç, B. Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi, Ankara:Bilgi Yayınevi, 1987, s.29, 30

⁷⁹ Kuruç, B. a.g.e, s.13

⁸⁰ Gözcü, A. a.g.e, s.46, 47, 48

devlet ekonomik faaliyetlere birçok yönden müdahale edebiliyordu. Karma ekonomi sisteminde ekonomik plan, kamu yatırımları için emredici, özel yatırımlar için ise kısıtlayıcıydı ve aynı zamanda özel yatırımlara kılavuzluk etme özelliğine sahip idi. Dünyada karma ekonomik sistemini yaygın olarak uygulayan ilk ülke olarak Türkiye gösterilebilir. Türkiye'nin bu sistemi belirlemesinde otoriter güçler değil, Türkiye'nin o dönemde bulunduğu şartlar sebep olmuştur.⁸¹

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal, yeni Türk Devleti'nin ekonomik politikasını hazırlayacak bir kurul oluşturmuştur. Bu kurulun başına da Enver Behnan Şapolyo⁸² ve Ziya (Gökalp) Bey, getirilmiş ve kurul çalışmalara başlamıştır ancak kurul toplantılarında iki ayrı düşünce ortaya çıkmıştır. Bir grup, liberal uygulamalara ağırlık veren ekonomik modeli desteklerken bir diğer grup da sosyalizmi desteklemiştir. Buna karşın ünlü sosyolog Ziya (Gökalp) Bey, kurulda ortaya çıkan bu düşünce farklılıklarına bir çözüm getirmiştir. Ziya Bey, farklı düşüncelere ortak bir çıkış yolu bulmaya çalışmış ve karma iktisadi model denilen modeli ortaya koymuştur. Aynı şekilde Mustafa Kemal Paşa da her iki sistemden (kapitalizm ve sosyalizm) birini seçme yolunu benimsememiştir. Zaten Türkiye'de kapitalizmin gelişmesini sağlayacak bir sermaye sınıfı mevcut olmadığı gibi, sosyalizmi benimsenmesi için sınıfsal çatışmayı ortaya çıkarabilecek bir toplumsal yapı da bulunmamaktaydı. Bilindiği gibi Türkiye, bir sınıf çatışması üzerine değil, Türk milletinin bir olup başlattığı bağımsızlık mücadelesi sonucu kurulmuştur.⁸³

Türkiye, kurulduğu ilk anlardan itibaren tarım kalitesini arttırma yollarına da girişmiştir. Bunun başında ise topraksız çiftçiye topraklandırmak gelmiştir. Çiftçiye teknik üretim malzemelerini sağlaması için, devlet eliyle tohumluk, fidan ve damızlık dağıtılmıştır. Köylüye tarım alanında teknik usulleri öğretmek, teknik çiftçi ve bahçıvan okulları kurmak için Tarım Bakanlığı çalışmalarına başlamıştır.⁸⁴ Bunun

⁸¹Demirer, A. Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ekonomi Politikaları, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır, 2007, s.7 (Yüksek Lisans Tezi)

⁸² Enver Behnan Şapolya, 1900-1972 yıllarında yaşamış bir Türk tarihçisidir. Pek çok lisede, İnkılap Tarihi ve Ahlak Tarihi, Türkiye'nin Turistik Özelliği ve Anıtlar Tarihi derslerini okutmuştur. Şapolya aynı zamanda Radyo Eğitim Müşaviri idi. Ayrıca Şapolya bir yandan hocalığa devam ederken diğer yandan da gazetecilik mesleğine girmiştir. İnkılap Tarihi ile ilgili yazdığı eserleri ile dış ülkelerde tanınmış ve Amerikalı birçok tarihçi Şapolyo'nun tarihi eserlerinden faydalanmıştır. Örneğin Uriel Heyd Türk Ulusçuluğunun Temelleri adlı eserinde Şapolya'nın eserlerinden faydalanmıştır.

⁸³Gözcü, A. a.g.e, s.72, 73

⁸⁴Gözcü, A. a.g.e, s. 84, 85

dışında Türkiye'nin iktisadi alanda ilk teşebbüslerinden biri, 1924 yılında Aşar (Öşür) ve Ağnam Vergisi'nin kaldırılması olmuştur. Hem Birinci Dünya Savaşı hem de sonrasında gerçekleşen Milli Mücadele sırasında bu vergilerin toplanmasında büyük zorluklar yaşandığı için Türkiye'nin bu vergilerden elde ettiği gelir Osmanlı Devleti'ndeki kadar yüksek olmamıştır. Sonuçta aşarın kaldırılması, büyük toprak sahiplerinin vergi yükünü hafifletirken, kırsal nüfusun büyük bir kısmını oluşturan küçük üreticilerin vergi yükünü hafifleterek üretimi arttırmalarını sağlamıştır.⁸⁵

Cumhuriyetin ilk yıllarında ticareti ve sanayiye para ve kredi yoluyla destekleyebilmek adına bazı bankalar kurulmuştur: Türkiye İş Bankası, Türkiye Sınai ve Maadin Bankası, Türkiye Sanayi Kredi Bankası, Emlak ve Eytam Bankası, yeniden düzenlenen Ziraat Bankası.⁸⁶ Cumhuriyetin ilk on yılındaki banka ve şube sayılarının gelişimi şu şekildedir:

Tablo 3. Türkiye'nin Banka ve Şube Sayısı

	1923	1928	1933
Ulusal Bankalar	18	39	47
Yabancı Bankalar	13	18	10
Banka Toplamı	31	57	57
Şube Sayısı	420	444	486

Kaynak: Tefvik Çavdar, 2003: 174

Cumhuriyetin ilk on yılına ilişkin tablodan anlaşılabacağı üzere milli bankaların sayısında artış yaşanmıştır. Bu, 1923-1929 döneminde ulusallaşma çabaların bir göstergesi olmuştur.

Dönemin ulusal bankalarından biri olan İş Bankası, 1924 yılında kurulmuş yarı resmi özellikte bir bankaydı. Bu bankanın temel görevi; sınai ve ticari işlerle bizzat uğraşmak ve sektörde çalışanlara kredi açmak olmuştur. İş Bankası, kısa zamanda gelişmiş ve kredi piyasasında yabancı mali araçlara üstünlük kazanmıştır.⁸⁷ Bundan bir yıl sonra ise Sınai ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bu bankanın görevi; devlete ait bazı sanayi kuruluşlarını özel sektöre devredinceye kadar işletmek, sanayi ve madencilik alanında yeni kurulacak kuruluşlara kredi açmak olmuştur. Ancak banka devlete ait hiç bir sınai kuruluşu özel sektöre devredemediği için banka sadece

⁸⁵Pamuk, Ş. a.g.e, s.177

⁸⁶Özçelik, Ö. a.g.e.s.204

sanayiye kredi vermekle görevlendirilmiş ve adı Türkiye Sanayi ve Kredi Bankası olmuştur. Bir yıl sonra bu kuruluşun görevleri Sümerbank'a devredilmiştir.⁸⁸

Krize kadar olan süreçte belirlenen iktisadi politika ise genel olarak; özel sektörü yatırım yapmaya teşvik etmek ve bu konu da girişimciye yardımcı olmak idi. Ancak özel kesiminin sermaye birikimi yeterli değildi bu sebeple hükümet yeni bankaların kurulmasına çalışmıştır. Ancak bir yandan da devlet, ekonomik gelişmeyi tamamiyle özel sektöre de bırakmayı düşünmemiştir. Çünkü o dönemde gayrimüslimlerin göçleri sonucunda iş hayatında oluşan boşlukları kapatacak güçlü ve nitelikli Türk girişimcileri mevcut değildir bu yüzden devlet eliyle bir özel sektör oluşturulmuştur.⁸⁹

Yeni bir ekonomi modelinin içinde demiryolları büyük bir yer tutmuştur. Osmanlı Devleti dönemindeki demiryollarının çoğu Avrupa Sermayesi tarafından yapılmış ve yapılan bu demiryolları verimli tarımsal bölgeleri limanlara bağlamaktaydı. Cumhuriyet döneminde dış ticaret ağırlıklı sistem yerine, yeni Türkiye'nin hedefi demiryolları ile ülke içi bağlantıları ve ülkenin orta bölgeleri ile doğusu arasındaki bağlantıları güçlendirmek olmuştur. Ancak demiryollarını mahalli yerleşim alanlarına ve köylere bağlayan ikincil yolların yapımına gerekli ilgi gösterilmemiştir. Buna rağmen yeni demiryolları ağı sayesinde 1930'lardan sonra ve bilhassa İkinci Dünya Savaşı yıllarında büyük kentlere İç ve Doğu Anadolu'dan buğday gönderilebilmiştir. Bunun dışında Cumhuriyet'in ilk yıllarında demiryollarının millileştirilmesine başlanmıştır ancak millileştirme çabalarında büyük zorluklar yaşanmamıştır. Çünkü Türkiye'deki demiryollarının işletilmesi hem kazançlı bir iş değildir hem de çoğu bu işten zarar ettiği için Avrupalı şirketler elinde bulunan hatları vermeye hevesli olmuşlardır.⁹⁰

1923-1929 döneminde ulaştırma alanındaki bir diğer ekonomik faaliyet ulaşım ağının kurulması olmuştur. Ulaşımın ağının kurulması askeri ve ekonomik açıdan önem arz etmiştir. Bunun dışında çoğu yabancılarının işletiminde olan limanlar alanında da gelişme sağlanmıştır. Bu gelişmeyi sağlayan husus da 1926

⁸⁷ Ergin, F. Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi, İstanbul: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 1977, s.49

⁸⁸ Eroğlu, N. a.g.e, s.66

⁸⁹ Yücel, H. Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi, Ankara:Türkiye Barolar Birliği, 2017, s.73, 74

⁹⁰Pamuk, Ş. a.g.e, s.179, 180

yılında çıkan Kabotaj Kanunu olmuştur. Böylece Türk deniz ticareti gelişim göstermiştir. Bu olumlu gelişmeler havacılık alanında görülmüş 1926'da Kayseri'de uçak fabrikası açılmıştır.⁹¹

Sanayileşme ve devletin yardımıyla girişimci bir sınıf oluşturma hedefi de dönemin ekonomi politikalarında önemli bir yer tutmuş⁹² ve Türkiye, 1927 tarihinde 1055 sayılı “Teşvik-i Sanayi Kanunu” çıkarmıştır.⁹³ Kanunda yer alan bazı teşvik ve kurallar şunlardır: Kanunun dördüncü maddesine göre; Ticaret Vekâletince tasdik edilen teşebbüslere İcra Vekilleri kararıyla toplam 10 hektara kadar karşılıksız arazi tahsis edilecektir. Beşinci maddesine göre; *“sınai müesseselerin ve müştemilâtın, tesis inşa ve tevsilerine muktazi olup belediye hudutları dahilinde bulunan ve devlete ait ve başka bir yere tahsis edilmemiş olan arazi arsa ve mebanî takdir olunacak bedelleri on senede ödenmek üzere İcra Vekilleri Heyeti kararıyla müesse namına devir ve ferağ olunabilir.”* Altıncı maddesine göre; *“sınai kuruluşların mebanî ve tesisatı veya bu müesseselerle devlet şebekesi arasında bilâresim hususi telgraf veya telefon hututu inşasına müsaade olunabilir.”* Onuncu maddesine göre; *“sınai müesseselerle müştemilâtının tesis, inşa ve tevsilerine ve dördüncü maddede mezkûr tesisatına muktazi her nevi inşaat malzemesi ve makine ve alât Türkiye dahilindeki şimendifer ve vapurlarda cari tarifelerden yüzde otuz tenzilat ile nakil ve bu tanzilattan istifade ettirilemeyen müesseselere aynı miktarda pirim ita olunur.”* Yirmi sekinci maddesine göre; *“bu kanunda yazılı müsaade ve muafiyetlerden kısmen ya da tamamen istifade eden sınai müesseselerin yalnız müdür ve muhasebecileri ecnebi olabilir. Bundan maada bilumum memurin ve müsdahdemin ve amelinin Türk olması meşruttur. Ancak müessesenin işlemesine muktazi olup dahilde bulunamayan mütehassıs memur ve ameleler ait oldukları vekaletin müsaadesive yerlerine Türk yerleştirilmesi şartı ile mahdud miktar ve müddetlerle ecnebi olarak istihdam olunabilirler”.*⁹⁴ Aslında bu kanun İttihat ve Terakki döneminde çıkmış olan “Teşvik-i Sanayi Kanun-u Muvakkatı'nın” yeni bir modelidir. Ancak 1913'te çıkarılan bu kanun Cumhuriyet'e kadar geçen süre zarfında sanayileşmede istenen gelişmeyi sağlayamamış bu yüzden Türkiye söz

⁹¹Özçelik, Ö. ve Tuncer, G. a.g.e, s.258

⁹²Pamuk, Ş. a.g.e, s.180, 181

⁹³Resmî Gazete, 15 Haziran 1927, s.2623

⁹⁴ TBMMTD, 28 Mayıs 1927, s.614-616, 618

konusu kanunu daha kapsamlı hale getirmiştir.⁹⁵ 1927’de çıkarılan teşvik kanunu daha önceki uygulamalarından daha iyi sonuç vermiştir ancak istenilen düzeyde bir tesir yaratmamıştır.⁹⁶ 1923-1929 arası dönemde sanayinin hangi düzeyde ve ne şekilde gelişme gösterdiğini Korkut Bortatav şu şekilde yorumlamıştır:

*“Sanayinin gelişme hızı da bu dönem içinde yıllık %10.2 gibi küçümsenmeyecek bir ortalama ulaşmaktadır. Ancak, 1920’li yıllarda sanayi, milli gelirin öncü bir sektörü olabilecek boyutlar taşııyordu; dönem ortalaması olarak GSMH içindeki payı sadece %11’i oluşturmaktaydı. Gerçekleşen yüksek büyüme hızı, dinamik bir sanayileşme temposu değil...bir yeniden inşa sürecini yansıtmaktadır.”*⁹⁷

1923-1929 arası dönemde sanayide istenilen bir gelişme yaşanmasa da Boratav, bu gelişme hızının küçümsenmeyecek bir seviyede olduğunu vurgulamıştır. Ancak ona göre, söz konusu gelişme, güçlü bir sanayileşmeyi yansıtmaktan uzaktır. Çünkü bu, Türkiye’nin yeniden inşa süreci ile doğrudan bağlantılı olmuştur.

1927 yılında da Âli İktisat Meclisi kurulmuştur. Ali İktisat Meclisi, Batı örneklerinden esinlenerek kurulan ve ekonomik politikaların geliştirilmesine yardımcı bir kuruluş olmuştur. Bu meclisin görevi; memleket ekonomisi ile ilgili hükümet tarafından düzenlenen kanunları irdeleyip görüşler sunmak, iktisat ile ilgili kanunların memlekete uygunluğunu incelemek ve iktisadi konularda devlete öneriler sunmak, memleketin ekonomik ihtiyaçlarını araştırmak ve yabancı memleketlerin ekonomik sistemlerini takip etmektir⁹⁸. Bunun dışında Meclis, değişik devlet daireleri arasında uyum sağlamayı da hedeflemiştir. Meclis, 24 üyeden oluşmaktaydı, 12’si bakanlar kurulunca iktisadi konularda vasıflı kişiler arasından, diğer 12’si Ticaret ve Sanayi Odaları ile Meslek teşekkülleri arasındandır. Ancak temsil edilen gruplar arasında işçi gibi toplumun güçsüz kesimi bu mecliste yer alamamıştır. Bu nedenle Ali İktisat Meclisi Avrupa’daki örneklerinden farklı olarak, sınıfsal çıkar çatışmalarını uzlaştırma görevi üstelenmek yerine özel kesimin bazı isteklerinin

⁹⁵ Gözcü, A. , a.g.e, s. 78

⁹⁶Özçelik,Ö. a.g.e, s.201

⁹⁷ Boratav, K. Türkiye İktisadi Tarihi, Ankara:İmge Kitabevi, 2012, s. 51

⁹⁸Tekeli İ. ve İlkin S. 1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1983, s.59, 61, 62

hükümete ulaştırılmasında aracı rolünü üstlenmiştir. Bu meclisin, birinci fahri başkanı Başbakan, ikinci fahri başkanı İktisat Bakanı olmuştur.⁹⁹

1928 yılında ise Türkiye'de 1200 sayılı “Ticaret ve Ziraat Vekâletlerinin Tevhidile İktisat Vekâleti Teşkili Hakkında Kanun” kabul edilmiştir. Böylece bakanlıklar birleştirilerek, bir İktisat Vekâleti kurulmuştur.¹⁰⁰ İlk iktisat vekili de İzmir Mebusu Rahmi (Köken) Bey olmuştur. Bu şekilde ekonomi politikalarına yol gösterici bir karar organı olarak meydana gelmiştir. Organın, en önemli girişimi Harici Ticaret Dairesi kurma çabaları olmuş sonrasında da 1929 Ekonomik Bunalımı’nın ortaya çıkmasıyla birlikte önemli girişimlerini devam ettirmiştir.¹⁰¹

Osmanlı Devleti’nden devralınan ekonomi yeni kurulan Türkiye için yetersiz bir yapıya sahip olmuş bu yüzden hükümet ekonomiyi iyileştirici çarelere başvurmuştur. İşte Türkiye kendi içyapısındaki ekonomiyi güçlendirici çareler ararken bir de büyük dünya bunalımı patlak vermiştir. Artık Türkiye, ortaya çıkan bu büyük dünya bunalımını da hesaba katmak zorunda kalmıştır. 1929 yılında patlak veren ekonomik bunalımın Türkiye’ye nasıl ve ne şekilde yansıdığı çalışmanın basınla ilgili kısmında yer almaktadır.

2.2. Ekonomik Bunalımın Türk Basınına Yansımaları

Ekonomik krizin Türk basınına yansımalarını ortaya koyabilmek için Akşam, Cumhuriyet, Hakimiyet-i Milliye, İkdâm, Milliyet, Son Posta, Yarın gibi çeşitli gazetelerden ve Kadro, Mülkiye Mektebi, Türkiye Ziraat Bankası gibi dergilerden yararlanılmıştır. Çünkü ekonomik kriz hakkındaki haberleri, söz konusu gazete ve dergilerde sıklıkla görmek mümkün olmuştur. Gerek gazetelerde gerek dergilerde yer alan düşünce yazıları ve makaleler, toplumun kriz hakkındaki merak ettiklerine ışık tutmuş ve halkı bu konuda bilinçlendirmede önemli rol oynamıştır. Ayrıca basın, ekonomik bunalım karşısında TBMM tarafından alınan önlemlerin halka benimsetilmesi açısından hükümete büyük katkı sağlamış ve hükümetin alacağı yeni kanun ve düzenlemelere halkın daha bilinçli şekilde yaklaşmasına yardımcı

⁹⁹ Yaktı, Ö. ve Soylu, P. İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı: Ali İktisat Meclisi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, sayı, 47, 2011, s.681(677-700)

¹⁰⁰ Resmi Gazete, 21 Ocak 1928, s.2 (4654)

¹⁰¹ Tekeli İ. ve İlkin, S. a.g.e, s.62

olmuştur. Bunun dışında basın, ekonomik bunalım karşısında neler yapılabileceği gibi bir fikrin oluşmasını sağlamış, hükümete ve halka seslenerek bu fikrin yerleşmesine aracı olmuştur.

Krizin en önemli tarafı, şüphesiz ortaya çıkaracağı sonuçları olmuştur. İşte bugünün anlaşılmasında büyük rol oynayan gazeteler sayesinde toplum, o dönemde yaşanan krizin getirdiklerinin kendilerine ve ülkeye nasıl mâl olacağını takip etme fırsatını yakalamıştır. Ayrıca krizin bedelini ağır şekilde ödeyen toplum, gazetelerin yaptığı anketler sayesinde sesini duyurma fırsatını da yakalamış böylece söz konusu anketler, krizin toplum üzerindeki tesirini gösteren en iyi delil olmuştur.

Sonuçta dönemin manzarasını en iyi resmeden basın sayesinde krizin; genel sebepleri, ortaya çıkışı, özellikleri ile Türkiye'deki sebepleri, etkileri ve alınan önlemler ayrıntılı olarak tespit edilebilmiştir.

2.2.1. Türk Basınına Göre Ekonomik Bunalımın Sebepleri

Gazetelerde ekonomik bunalımın sebeplerini açıkça ortaya koyan yazılar yazılmış ve bunalımın asıl sebepleri bulunmaya çalışılmıştır. Bu şekilde basın, kriz hakkında belli fikirlerin oluşmasında önemli rol oynamış ve Yunus Nadi Cumhuriyet Gazetesi'nde bu durumu şu ifadelerle aktarmıştır:

*"Bu makaleyi umumi cihan buhranı hakkında daha vazıh bir fikir vermek için yazmış bulunuyoruz. Memleketimize göre ona karşı koyacak çarelerin aranması ayrı bir bahistir ki onlar üzerinde dahi herkesle beraber biz de fikir yürütmekte devam edeceğiz tabi."*¹⁰²

1929 Ekonomik Bunalımı ile ilgili halkın fikir yürütmesine yardımcı olan dönemin basını krizin genel sebeplerini çeşitli şekillerde ele almıştır. İlk etapta krizin sebepleri, Birinci Dünya Savaşı sonrası süreçte aranmış ve savaş sonrası spekülâtif servet kazanımı, üretim fazlalığı, çok fazla artan vergiler, iştirâ (alım) kabiliyetinin azalması, gümrüklerin yükseltilmesi, devalüasyon, mali, sınai ve ticari sahada yaşanan güçlükler ve Amerika'nın kısa zamanda eşi benzeri olmayan bir

¹⁰² Cumhuriyet Gazetesi, 13 Aralık 1930, s.2

refaha kavuşması gibi nedenler ortaya atılmıştır. Krizin nedenlerinden biri olarak kabul edilen savaş sonrası spekülasyonlu servet kazanımı, Necmeddin Sadık tarafından ele alınmıştır. Akşam Gazetesi'nde, "Buhranın Sebepleri" (EK 1) adlı yazıda Sadık, Ulusal Faşist Partisi'nin lideri ve İtalya'nın başbakanı olan Benito Mussoli'nin şu sözünü aktarmıştır:

*"Umumi harpten sonra birçok insanlar, servet denilen şeyin bütün bir ömür esnasında, hatta bazen nesillerce sarf edilen mütemadi gayretler neticesi olduğunu unutarak, hiç yoktan işadamları diye ortaya çıkmışlar ve bir kaç ay içinde spekülasyonlu eşya alım satımı ile zengin olabileceklerini zannetmişlerdir. Hâlbuki bu zamanda servet kazanmak için ciddi ve sıkı çalışmak lazımdır. Bankacılığı bilmeden banker, sanayii bilmeden fabrikacı, ticaretten anlamadan tüccar oluverenler, ciğerleri kâfi derecede sağlam olmayanlar hakikatle çarpışınca kemiklerini kırdılar..."*¹⁰³

İtalya Başbakanı Mussoli'nin sözlerinden anlaşıldığı üzere, büyük servet kazanmak ancak çok çalışıp çaba sarf etmek ile mümkün olmaktadır. Bu yüzden zengin olmak için işinin ehli olmak çok önemli olmuştur, aksi taktirde çok zengin olanlar bile ekonomik bir sıkıntıyla karşılaştığında büyük sancılı döneme girmekten kaçamazlardı. Yani Mussoli'nin, ekonomik krizin ortaya çıkmasını yanlış yolla zenginleşmeye ve iş adamlarının kabiliyetsizliğine bağladığı yorumu yapılabilir. Mussolini'nin sözlerini alıntılaman Necmeddin Sadık, iktisadi buhranın sebepleri arasında benzer hususları sayar.¹⁰⁴

Krizin nedenleri olarak kabul edilen savaş sonrası üretim fazlalığı, artan vergiler, iştirak kabiliyetinin azalması ve gümrüklerin yükseltilmesi ise Yunus Nadi tarafından ele alınmıştır. Nadi, "İktisadi Buhran Niçin Zail Olmuyor" başlıklı yazısında, bütün dünyada fazla bir üretim olduğunu bundan sebeple de ürünün para etmediğini ve sonunda da genel bir krizin ortaya çıktığını yazmıştır. Yazar, bütün

¹⁰³ Akşam Gazetesi, 18 Şubat 1930, s.1

¹⁰⁴ Necmeddin Sadık aynı durumun Türkiye için de geçerli olduğunu, Birinci Dünya Savaşı ortamındaki ve müteke yıllarındaki kolay ticaret ve yüksek karların hızlı servet kazanma peşinde koşan birçok kimseyi piyasaya çektiğini söyler. Sadık, buhranın sebepleri arasında, kuraklık, paranın sükûtu, iktisadi dengenin bozukluğu ile beraber ticaret bilmeden tüccar olan, az para ile yüksek karlı çok iş yapmak arzusuyla vurgunculuk yapan ve hızlı zenginlik hırsına kapılan insanların hatalarını öncelikli olarak sayar; Akşam Gazetesi, 18 Şubat 1930, s.1

dünyada gerek zirai gerek sınai bir üretim fazlalığı olduğunu ve bu üretim fazlalığının fiyatlar üzerinde etki yaptığını söylemiştir. Ancak Nadi, dünya bunalımının sebebinin sadece üretim bolluğu olmadığını vurgulamıştır. Ona göre, üretim bolluğunun yanında genel harpten sonra her memlekette çok fazla artan vergi yükleri bulunmaktaydı ve vergi yükleri, üretim bolluğu olsa da olmasa da başlı başına bir kriz sebebi sayılabilirdi. Yazar ayrıca önemli bir hususa değinmiştir. Üretim bolluğuna rağmen ticarete neden faaliyet olmadığını ya da neden yavaşladığının sebebini belirtmiştir. Sebep şu idi; üretici, maliyet fiyatını tutamayan bir duruma düşünce zararlar içinde buhranlar geçirmiş ve üretici para kazanamadığı için yeni mubayaatda (satın alma) bulamamıştır. Nadi bu sebebin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Fakat yazar, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın sebebinin yalnızca bunlar da olmadığını belirtmiştir. Ona göre, üretim fazlalığından önce önemli bir diğer nedenin de mevcut olduğunu ve hala da mevcut olmaya devam ettiğini belirtmiştir. Söz konusu sebep şudur: Genel harp sonucunda milletler fakirleşmiştir ve vergi ağırlıkları milletlerin iştirak (alım) kabiliyetini azalttıkça azaltmıştır. Bunun dışında genel harpten sonra hemen hemen bütün milletlerde milli hisler artmış ve her millet kendi ihtiyaçlarına kendini feda etmek istemiştir. Zirai memleketler sanayi üretimini dahi elde etmek istemişlerdir. Gümrükler yükseltilmiştir ve yükseltilmeye de devam edilmiştir. Sanayi memleketleri gıda ihtiyaçları sebebiyle ithalat imkânını son hadlerine kadar azaltmaya çalışmışlardır. Yazar durumu şöyle özetlemektedir:

"Mesela Fransa buğday ithalatına mahal bırakmamak için memlekette buğday zer'iyatını teşvik etti ve bu teşvikat neticesinde vasıl olduğu fazla istihsal ile başka mahiyette yeni bir buhran içine düşmüş oldu. Amerika'nın yeni gümrük tarifesi bütün dünyada dedikoduya mucip olacak kadar ağırdır. Bunlar hep beşerin umumi hayatını karıştıran amillerdir. Hükm etmek lazım ki ortadaki buhran yalnız istihsal fazlalığından değil, belki daha evvel ve aynı zamanda dünyanın gayritabii bir hayat yaşamaya koyulmuş olmasındandır." ¹⁰⁵

Nadi, genel harbin doğurduğu fakirliği gidermek için uzun yıllar çalışması gerektiğini, artan vergilerin makul bir nispete dönüştürülmedikçe de dengelerin

¹⁰⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Haziran 1930, s.1, 3

bozulacağını belirtmiştir. Dolayısıyla buhranın sebepleri içinde bu hususun tetkik edilmesi gereken bir mesele olduğunu vurgulamıştır, bunun dışında zirai memleketlerin sanayi memleketleri haline getirilmesinin bunalımı arttıracak bir olay olduğunu ve bunun da tetkik edilmesi gerektiğini yazmıştır.¹⁰⁶

İştira (alım) kabiliyetinin azalması Yunus Nadi gibi iktisatçı Dr. Dalberg ve bankacı Henry Strakosch tarafından da ele alınmıştır. İsmail Hüsrev'in, "Buhran Hakkında Âlimler Ne Diyorlar?" adlı yazısında bunu görmek mümkündür. Dr. Dalberg'e göre, Almanya gibi borç ödeyen memleketler her sene kazançlarından milyarlar ayırarak galip memleketlere vermiş, bu da borçlu memleketlerin alım kabiliyetini düşürmüş ve dünyada ekonomik bunalım ortaya çıkmıştır. Henry Strakosch da alım kabiliyetinin düşerek krizin başladığını vurgulamıştır. Hüsrev, Henry Strakosch'nin bu düşüncesini şu şekilde aktarmıştır:

"Birçok memleketlerde altın para tedavülü kabul edilince, paranın alım kabiliyeti, altının alım kabiliyetine göre tayin edilmeye başlandı. Fiyat Hareketleri, altın alım kabiliyetinin temevvüçlerinden başka bir şey değildir. Fakat diğer taraftan senevi yüzde üç artan cihan istihsalini, altın istihsali de aynı suretle takip edecekti. Yani altında yüzde üç artarak mübadeleye girecek ve mübadeleyi kolaylaştıracaktı. Fakat son beş sene zarfında istihsal olunan altınlar, Fransa'ya, Amerika ve Arjantin'e giderek bankaların kasalarında akamete uğradı. Altının böyle mahdut yerlerde terakümü, ittisa eden cihan istihsalinin ihtiyaçlarına kafi gelmedi. Altının toplanamadığı diğer yerlerde alım kabiliyeti düşerek buhran başladı. Bugünkü fiyat sukutu bunun tabii neticesidir..."¹⁰⁷

Dr. Dalberg ve Henry Strakosch, Yunus Nadi gibi krizin sebebini iştira kabiliyetinin azalması olarak görmüşlerdir ancak bunun nedenini farklı şekilde ortaya atmışlardır. Çeşitli sebeplerden dolayı da olsa sonuçta Birinci Dünya Savaşı sonrası alım gücünün azaldığı görülmüş bu da krizin genel bir sebebi olarak kabul edilmiştir. Hüsrev'e göre de bu fikir doğruluk içermiş ve o da iştira gücünün azalmasını krizin genel bir sebebi olarak saymıştır.

¹⁰⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Haziran 1930, s. 3

¹⁰⁷ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 29 Eylül 1930, s.4

Krizin nedenlerinden biri olarak kabul edilen savaş sonrası devalüasyon ise H. Hirschstein ve Studensky tarafından ele alınmıştır. Bunu yine Hüsrev'in adı geçen yazısında görmek mümkündür. H. Hirschstein'e göre, harpten sonraki teknik gelişme, üretimin rasyonalizasyonu, maliyet fiyatlarına etki ederek fiyatları düşürmüştür. Studensky da bu noktaya değinmiştir. Ancak Studensky, bu teknik gelişmenin sadece zirai malları fiyatlarına yaptığı etkiyi göstermiş, H. Hirschstein ise buna sınai üretimi de dâhil etmiştir. Hüsrev yazısında, birçok iktisatçılar arasında önemli bulduklarının fikirlerini açıkladıktan sonra bu sefer iktisadi krizin sebebine ilişkin kendi görüşlerini açıklamıştır:

*"Bu gün iki nevi buhran karşısındayız. Bunlardan biri satış, diğeri Sombart'ın tabirince Expansiyon ya da sermaye buhranıdır. Zirai istihsal ve münakalat tekniğinin inkişafı ile uzak memleketler zirai mahsulatının dünya merkez piyasalarını süratle istila etmesi arzı artırarak mütemadiyen fiyatları düşürmekte ve bir satış buhranı uyandırmaktadır. Yukarıda saydığımız sebeplerin bir kısmını bu zümreye ithal edebiliriz. Expansiyon buhranı ise, her hangi bir Hausse hareketinin inkitaa uğraması yüzünden olur. İstihsalın süratle bir inkişafını bir sükut takip eder. 1929 senesi New York borsası buhranı zannedildiği gibi bir borsa buhranı değildi. Kapitalist iktisat sisteminin bünyevi bir hususiyetinin muayyen bir anında borsada tecellisiydi...Birincisi medittir. Tedrici bir sukuttur. Hammadde memleketleri bu buhranın nüfuz dairesindedir. İkincisi devrevidir. Seri bir yükselişi ani bir sukut takip etmiştir. Bu hadise yalnız yüksek kapitalist iktisat çerçevesi dahilinde görülebilir. Birincisi henüz bu çerçeveye girmemiş memleketlerin hususiyetlerinden doğar."*¹⁰⁸

Krizin nedenleri olarak kabul edilen savaş sonrası üretim fazlalığı, mali, sınai ve ticari sahada yaşanan güçlükler ise M. Tardiyö tarafından ele alınmıştır. M. Tardiyö, Yunus Nadi gibi üretim fazlalığına değinmiştir. Ona göre kriz üç devrede ortaya çıkmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası üretim fazlalığı da bu üç devrenin ilk aşamasıdır. Diğer iki aşama da mali güçlükler (mali güçlüklerin kökeni fiyatları muhafaza etmek için takip edilen sun'i siyaset idi) ve sınai ve ticari sahadaki krizdir. Bu üç krizin ilk deniz aşırı uzak memleketlerde patlak verdiğini sonrasında

¹⁰⁸ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 29 Eylül 1930, s.4

Avrupa'ya geçtiğini söylemiştir. Tardiyö, ilk devrenin harp sonrası üretim fazlalığı olduğunu, buğday, şeker, kahve, kakao, pamuk, yün, bakır üzerinden ortaya çıkan ilk buhranın doğrudan doğruya Birinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklandığını, çok eksik olduğu için çok istihsal yapıldığını, halbuki kendi kendimize yeteriz diyen iktisadi milliyetperverliklerinin inkişafı buhranı hızlandırıldığını belirtmiştir. İkinci devrenin ise mali güçlükler olduğunu, üretimi harcamalara uyduracak yerde fiyatları muhafaza için sun'i bir siyaset takip edildiğini, çeşitli planlar, tröstler ve cemiyetler meydana getirildiğini ve fakat bunların hiç birinde başarılı olunamadığını vurgulamış, bu safhada üretimi teşvik ve itibar müesseselerini tahrik etmek suretiyle mali bir buhrana sebebiyet verdiğini söylemiştir. Son devrenin ise sınai ve ticari sahadaki buhran olduğunu, bu hadiselerin sonucu olarak kuvvetli Amerikan mali teşkilatının sarsıldığını belirtmiş, buğdayın 143'ten 86 franga, ipeğin %48'e, kaucuğun %50'ye düştüğünü ve mali buhranın sınai ve ticari buhranı hazırladığını söylemiştir.¹⁰⁹

Krizin nedenlerinden biri olarak kabul edilen savaş sonrası Amerika'nın kısa zamanda eşi benzeri olmayan bir refaha kavuşması ise Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası tarafından ele alınmıştır. Mecmua'daki "Dünya Buhranının Sebepleri ve Çareleri" adlı yazıda, dünya buhranının menşei aranmış ve ilk göze çarpanın Amerika Birleşik Devletleri olduğu vurgulanmıştır. Yani iktisadi dengenin bozulmasının Birleşik Amerika'dan doğduğu yazılmıştır. Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası'ndaki bu yazıya göre; Birinci Dünya Savaşı sırasında muharip devletler üretme eksikliği içinde bocalarken Amerika Birleşik Devletleri bu fırsattan yararlanmış ve eksikliği doldurmak dışında muhariplerin dış piyasalarını bile altına almış, savaş içinde ve savaşı takip eden süreçte Avrupa milletlerinin taleplerini karşılayabilmek için bütün Amerika çalışmış, fabrikalarının bacaları gece gündüz demeden duman püskürtmüş, sonucunda da Amerika'ya gelen avuç avuç altınlar sayesinde Amerika kısa zamanda eşi benzeri bulunmayan bir refaha kavuşmuştur. Mecmuadaki yazı, dünya bunalımının kökenini Amerika'daki bu duruma bağlamış ve sonrasında yazı da şu cümlelere yer verilmiştir:

¹⁰⁹ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Aralık 1930, s.1, 2

*"Her şeyi vukuundan evvel gördüğünü iddia eden bu görüşüyle iftihar eyleyen Amerika Müttehidesi yalnız bir gün gelip de Avrupa istihsalâtının normal haddini bulacağını sezememişti. İşte dünyanın hakiki ihtiyaçlarını sezemeyen veya tanımak istemeyen Amerika 1929 ilk baharında, milli istihsalât fiyatlarının düşmemesi için, külliyetli miktarda emtiayı hıfz etmek ıztırasında kaldı; ve ancak o zamandır ki memlekete pek fazla miktarda iptidai madde girdiği bütün çıplaklığıyla göze çarptı. Bu halk ilk önce borsa buhranı ile iptidai maddeler piyasasının yıkılmasına ve nihayet pek bariz bir satış fıkdanına (ki bu fıkdan 9 milyon işçinin uzun müddet işsiz kalması gibi büyük bir felaketle neticelenmiştir) badi oldu."*¹¹⁰

1929 Ekonomik Bunalımı'nın sebeplerinin ne olduğu hakkında çok fazla yazı kaleme alınmış ve bu hususta pek çok farklı yorum yapılmış, değişik fikirlerin ortaya çıkması, krizin sebeplerine farklı açılardan bakılmasına olanak tanımıştır. Ekonomik krizin ilk çıktığı zamanlarda, krizin nedenlerini ortaya koyanlar arasında keskin bir görüş farklılığı görülmemiştir. Birinci Dünya Savaşı, 1929 Ekonomik Bunalımı'nın sebepleri arasında genel bir kabul görmüştür. Fakat zaman ilerledikçe genel kabuller değişmiştir. Yani ilerleyen yıllarda dünya ekonomik krizinin sebepleri, başka boyutlarda ele alınmaya başlanmıştır. Mesela Alaettin Cemil, "Dünyada Buhran Değil, İnkılap Vardır!" adlı yazısında; 1929 Ekonomik Bunalımı'nı sebebini başka boyutlara taşımış ve dünyada buhran değil, bir inkılap olduğunu söylemiştir. Cemil, buhranı uzun zamandır devam eden halin az veya çok boyutta ansızın kötüleşmesi ve bunun da iyi ya da kötü bir şekilde ve kısa bir zamanda sonlanması olarak; inkılabı da denge unsurlarının az veya daha çok şiddetli bir surette dağılması ve dağılışı sonunda eski haline dönmesine imkân kalmaması olarak tanımladıktan sonra şunları söylemiştir:

"On senedir devam eden iktisadi vaziyet bir buhran karşısında değil, tam bir inkılap içinde bulunduğumuzu gösteriyor, Artık eski muvazene kalmamış, yeni vaziyetler meydana gelmiş, eski hale avdet imkanı büsbütün ortadan kalmıştır... Bugünkü karışık vaziyetin menşei herkes umumi harpte görüyor. Fakat, umumi harbi de bir sebep değil bir netice telâkki etmek mecburiyetindeyiz!...Gerçi, 38

¹¹⁰ Dünya Buhranının Sebepleri ve Çareleri, (yazarı belli değil Banque Dergisi Şubat 1932 sayısından özet çeviri) Türkiye Ziraat Bankası Bülteni, Sayı, 2, Cilt, 10, 1932, Ankara, s.1

*milyon adamın seferber olması ve beş sene içtimai muhitlerinden uzaklaşması teknil istihlal ve iktisat şartlarını altüst etmiştir. Üç yüz milyon insan arasından çıkan bu iktisadi ve içtimai ihtilal daha vahim neticeler meydana getirmiş ve otorite buhranını da ortaya çıkarmıştır. Bu da, dönüp dolaşıp iktisadi ve içtimai buhranı şiddetlendirmiştir.*¹¹¹

Alaatin Cemil dünyanın bulunduğu ekonomik durumun buhrandan ziyade bir inkılap olduğuna vurgu yapmıştır. Bu sözlerden anlaşılmaktadır ki dünyanın büsbütün yeni hallere bürünmesi buhranı inkılap boyutuna taşımıştır. Ayrıca Cemil, o dönemde krizin sebeplerini sadece Birinci Dünya Savaşı'nda görenleri eleştirmiş ve savaştan önceki vaziyete de bakmak gerektiğini şu cümleleriyle izah etmiştir:

*“Karışan bu vaziyet karşısında biz hep umumi harbi mesul görüyoruz! Hâlbuki tetkik edilecek olursa umumi harbin sebepleri de XIX. ve hatta daha evvelki asırların iktisadi ve siyasi hatalarının bir neticesi değil midir? Vaziyeti daha yakından tetkik edecek olsak, geçen asırda meydana çıkan ve süratle tekemmül eden (sanayi) terakki ve kazançlarının bütün dünyayı altüst ettiğine kani olmak lazımdır... Dünyada yeni muvazene unsurları meydana gelmiş ve vaziyete bunlar hâkimdir... Bu yeni vaziyeti ciddiyetle tetkik etmek lazımdır ancak bu suretle derdimize çare bulabileceğiz... Bugün insanların yaşayışları, gıda rejimleri değişmiştir... Memleketimizde de iktisadi çarelerin kararlaştırılmasından evvel yeni Türkiye'de değişen vaziyetin, köylünün ve şehirlinin gıda rejimlerinin ve mesken meselelerinin anlaşılmasına; hulâsa, içtimai ve iktisadi anket ve tetkiklere ihtiyaç vardır”*¹¹²

Himmetzade Hüsnü imzası ile “Beynelmilel İktisadi Buhran ve Ameli Çareleri” adıyla sunulan raporda Hüsnü Bey, dünyada meydana gelmiş buhrana, iktisadi ihtilal ya da iktisadi inkılap demenin daha doğru olduğunu vurgulamıştır.¹¹³ Yani Alaatin Cemil gibi Hüsnü Bey'in de iktisadi buhrandan ziyade iktisadi inkılabın olduğuna vurgu yaptığı anlaşılmaktadır.

¹¹¹ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1931, s.1

¹¹² Cumhuriyet Gazetesi, 21 Mayıs 1931, s.1

¹¹³ CA, 30.10.0/133.959.9

Ekonomik krizin sebebinin Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan üretim fazlalığı, artan vergiler, iştira kabiliyetinin azalması ve gümrüklerin yükseltilmesi olduğunu söyleyen Yunus Nadi de ilerleyen yıllarda yeni fikirler ortaya atmış, krizin farklı boyutunun olduğuna değinmiştir. Nadi, "İktisadi Buhran Etrafında" adlı yazısında; dünya iktisadi buhranının, karışık ve muğlak bir mesele olduğuna vurgu yapmıştır. Yazara göre, dünyadaki krizin sebebi, fazla üretimden doğan değer düşüklüğü idi ancak dünya bunalımının yalnızca bu sebeple izah edilememesi de bir gerçektir. Yani ona göre, dünyada ortaya çıkan bu ekonomik bunalım basit açıklanacak bir durum değildir. Üretim azlığı, iştira kabiliyetsizliği gibi sebepler bu söz konusu kriz için basit kalan sebeplerdi, oysaki krizin daha karışık bir yapısı vardır. Nadi ortaya attığı bu tezi için şu örneği vermiştir:

"İngiliz lirasının altın esasını kaybederek sukutu yalnız İngiliz iktisadi ve mali vaziyetinin kabiliyeti derecesinden ileri gelmiş bir hadise değildir. Her yer de olduğu gibi şüphesiz İngiliz hayatında da zorluklar yok değildir. Fakat İngiliz lirasının sukutunu icap eden âmilleri iktisadiden ziyade mali, hiç olmazsa iktisadi kadar mali âmillerde aramakta daha ziyade isabet vardır." ¹¹⁴

Nadi, ekonomik krizin mali bir boyutunun da olduğunu vurgulamıştır. Bunun dışında Nadi, bu yazısında ülkeler arası para akışlarının da ekonomik krizle bağlantılı olduğunu söylemiştir. ¹¹⁵

Sonuç olarak, 1929 Ekonomik Bunalımı'nın ortaya çıkış sebeplerine farklı nedenler ortaya sürülse de bu farklı yorumlar içerisinde hangi sebebin doğru ya da hakiki olduğu tam ve kesin olarak bilinmemiştir. Mesela Nadi konuyla ilgili karmaşayı şu şekilde belirtmiştir:

"...Büyük buhranın sebebi bir tane olmayacak tabii. Muhtelif sebepler gösterenler var. Henüz hiç bir kimse diğerlerini iknaa muvaffak olmuş değildir. Hala araştırılıyor ve münakaşalar devam ediyor. Bir taraftan istihlakin istiाप haddini geçen istihalden bahsediliyor, diğer taraftan iştira kuvvetinin azaldığını ileri süren

¹¹⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Kasım 1931, s.1

¹¹⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 5 Kasım 1931, s.1

müddeayat var. Dünyanın para vaziyeti ile altının muhtelif memleketlerdeki tevezzü şekilleri bu hileyi doğurmuştur diyenler var..."¹¹⁶

2.2.2. Türk Basınında 1929 Ekonomik Bunalımı'nın Patlak Verdiği Yer: New York ve Krizin Özellikleri

Ekonomik krizin başlangıç yeri olduğu için gözler o dönemde New York Borsası'na çevrilmiş ve New York'ta neler yaşandığı merak uyandırmıştır. Basın da New York'ta neler yaşandığını çeşitli haberlerle aktarmıştır. Konu ile ilgili ilk haberlerden biri, Cumhuriyet Gazetesi'nin sayfalarında görülmüştür. Yunus Nadi New York Borsası'ndaki krizin nasıl bir felaketle sonuçlandığını ve Avrupa'ya nasıl bir yıkım getirdiğini şu cümleleriyle anlatmıştır:

"Bütün parayı kendi kasalarına doldurmuş denilen ve bu itibarla para noktasından dünyanın mercii sayılan Amerika New York Borsası'nın son felâketleri ile sarsıldı. Orada borsa sukutunun bir haftalık bilânçosu tam 10 milyar dolarlık bir ziyan ile kapatıldı. Buhranın aksi tesiri zaten hasta olan Avrupa'ya yavaş yavaş, uzaktan gelen dalgalarının hiç acele etmeyen ıttıradı ile geliyor. Berlin borasının bir günlük inhidamı dahi burada yüzlerce milyon mark ziyan kaydederek adına "Kara Gün" unvanını izafe ettiren tarihi bir mahiyet iktisap etti. Bütün Avrupa'ya geceyi gündüze katan çalışmaların mahasalı, bir gün bir lokma ile bir hırkayı dahi temin edemeyecek hale düşecek diye korkuluyor...."¹¹⁷

Milliyet Gazetesi (Ek 2) ise konu ile ilgili yaptığı haberde ilk olarak, kriz öncesi New York Borsası'nın durumundan bahsetmiştir. Gazete, New York'taki Wall-Street'te de her şeyin çok iyi gitmekte olduğunu, birçok adamın hiç yorulmadan çalıştığını ve çalışma heyecanlarının da rahatlıkla görüldüğünü, öğlenleri hafif bir yemek yiyip sonrasında yine dimdik şekilde çalışmaya devam ettiklerini yazmış ve borsada da manzaranın iyi görüldüğünden bahsetmiştir. Ayrıca gazete, borsa oynayan, para kazanan, zengin olan herkesin çok iyimser olduğunu, bu güzel kazanç günlerinin hep böyle gideceğine inandıklarını yazmıştır. Sonrasında gazete, krizin nasıl yaşandığını aktarmıştır:

¹¹⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Şubat 1931, s.1

¹¹⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Kasım 1929, s.1

“Amerika bütün Avrupa'dan para çekerken nikbinlik de işte böyle sürüp gidiyordu. Fakat eylülde İngiliz bankası iskonto fiyatını arttırdı. Amerika'daki İngiliz paraları da memleketlerine yollandı. T. evelde New York Borsası'nda telaş başladı. Artık esham düştükçe düştü. İlk günlerde gene nikbinlik gösterilmek istendi. Korkunç bir şey olmadığı ileri sürülüyordu. Her büyük muvaffakiyet gibi New York Borsası'nın kazancı da acı felaketlerle sekteye uğradı. Amerika'da umumi harpten sonra artan refah ve servet Amerikalıları şaşırttı. Bu refahı daha da arttırmak için her şey yapılıyor. Fakat her şey Amerika'dan ibaret zannedildiği için beynelmilel piyasa, bugünkü dünyada her zamankinden fazla artan beynelmilel iktisadi bağlar ihmal edilir gibi oldu. İşte son buhran da bunun neticesi olmuştur.”¹¹⁸

Haberin devamında ise New York Borsası'nda meydana gelen krizden dolayı Amerika zenginleri için artık şartların değiştiği yazılmıştır:

“Birçok adamlar artık havadan para kazanamadıkları için Amerika'dan çıkamıyorlar. Onun için bu sene Monte Karlo'nun büyük otelleri hemen hemen neşesizdir denebilir. Her Amerikalı zengin için en büyük arzu kazandığı parayı gelip Avrupa'da yemektir. Şimdi Monte Karlo müşterileri böyle azalınca tabiidir ki büyük kumar salonlarında da dolar zenginleri azalmıştır. Artık işler iyi gitmiyor!.. İşte Monte Karlo'da otelcilerin, gazinocuların ağzından düşmeyen bir söz olmuştur. Fakat bu söz evvela Amerika'nın meşhur borsası olan Wall-Street'te söylendi. Orada da borsada hava oyunu ile para kazananlar: Artık işler iyi gitmiyor! Demeğe mecbur oldular. Aynı cümle Amerika'dan Avrupa'ya kadar işte bu suretle geldi.”¹¹⁹

Akşam Gazetesi de diğer gazeteler gibi 1929 yılında meydana gelen New York Borsası'ndaki krizin nasıl bir felaket getirdiğine değinmiş ve bunu şu şekilde yazmıştır:

“1929 senesi cihan iktisadiyatında mühüm hadiseler ve hiç beklenilmeyen vakalar olmuştur. Bunlardan em mühimi New York esham borsasında geçen teşrini-evelde başlayan sukut hadisesidir. Bu sukut geçici bir vaka olmayıp belli senelerin ve muhtelif iktisadi amillerin tesiri ve neticesi olduğundan aylar geçtiği halde bir türlü

¹¹⁸ Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1929, s. 2

¹¹⁹ Milliyet Gazetesi, 4 Aralık 1929, s. 2

tavakkuf etmemiştir. Bütün Amerika ve dolayısıyla umum cihan bu buhrandan fena sarsıldı."¹²⁰

1929 yılının ekim ayında patlak veren ekonomik kriz New York'ta intiharlara ve cinayetlere de sebebiyet vermiştir. Örneğin, Milliyet Gazetesi'nde çıkan haber şu şekildedir; " *Borsadaki iflaslar zengin Amerikalıyı şaşırttı ve birçok intiharlara yol açtı, 15 milyon İngiliz lirası kaybeden bir adam ne yapar?*"¹²¹ Yarın Gazetesi'nde çıkan haber ise şu şekildedir:

*"Dünya tarihin kaydetmediği bir hadise 1929'un teşrinlerinde New York'ta oldu. Bir günde koca bir ahlak tebeddülü gördük. Bu bir borsa paniği neticesi idi. Bir gün milyarlar kayboldu. Büyük bir ihtişamla film müzik beğenmeyen milyoner bir günde iflas etti. Karısını, çocuğunu kesti, kendisinin apartmanının bilmem kaçınıc katından tecennün ederek attı. Bu gibiler bir değil birçoktu."*¹²²

1929 yılında New York Borsası'nda meydana gelen krizden önce dünyada pek çok ekonomik bunalım meydana gelmiştir. Ancak 1929'da meydana gelen ekonomik çöküntünün diğer ekonomik krizlerden farklı olduğu ortaya atılmış ve basının gündemine düşmüştür. Örneğin, Cumhuriyet Gazetesi'nde M. Tardiyö'nün kriz hakkındaki görüşlerine yer verilmiştir. Ona göre, 1929 yılında patlak veren ve etkilerini 1930'lu yıllara taşıyan kriz diğer hiçbir krizlere benzememektedir. Tardiyö, 1907'den beri ortaya çıkmış sekiz krizi incelediğini ve bunlardan hiçbirinin 1929'da ortaya çıkan krize benzemediğini söylemiştir.¹²³

Basında 1929 krizinin farklı olduğuna dair yorumlar gelmeye devam etmiştir. Kadro Dergisi'nde İsmail Hüsrev, 1929 yılında patlak veren dünyadaki bunalımın gittikçe derinleştiğini, kapitalizmin tarihinde böyle bir krizin görülmediğini vurgulamış ve bunu şu cümleleriyle açıklamıştır:

"Dünya konjunkturunun ritmik hareketi (ekspansiyon, prosperite, buhran, depresyon sahaları) normal seyrine girmekten çok uzaktır. Esasen böyle bir ihtimal

¹²⁰ Akşam Gazetesi, 2 Ocak 1930, s.5

¹²¹ Milliyet Gazetesi, 9 Aralık, 1929, s. 2

¹²² Yarın Gazetesi, 21 Haziran 1930, s.4

¹²³ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Aralık 1930, s.1

de yoktur. Buhran yeni yeni ihtilâtlar tevhit ederek mütemadiyen derinleşiyor: Kapitalizm tarihinde görülmemiş bir devir."¹²⁴

Burhan Asaf da aynı vurguyu yapmıştır: *"Bu ârazı, harpten evvelki buhranlarla da tespit etmek kabil olmuştur. Fakat ne böyle bir mikyas, ne de bu şümul ve heybette bir iktisadi çöküntüyü, iktisat tarihi kaydetmemiştir.*"¹²⁵

Hasan Tahsin ise 1929 krizinin daha önceki krizlerden farklı olduğuna şu şekilde dikkat çekmiştir:

*"Cihan hastadır ve her taraftan şikayet edilmektedir. Her yerde buhrandan bahsolunuyor. Hatta buhran kelimesi de muvafık ve doğru değildir. Zira; eski zaman buhranları gibi, muvakkat müşkülât mevzubahis değildir. Zaten eskiden görülen bu müşkülât hiçbir zaman umumi olmazdı. Bu gün ise her millet bihuzurdur ve cümlesi kendilerinde noksan olan muvazeneyi aramaktadırlar"*¹²⁶

1929 yılında patlak veren ekonomik krizin başka bir özelliği de tek bir yere özgü olmayan, dünyaya yayılan bir kriz olmasıdır. Neredeyse her ülke bu krizden nasibini almıştır. Yunus Nadi, bu hususta şunları söylemiştir;

*"...İçinde bulunduğumuz devirde bütün dünyaya şamil bir buhrandan hariç kalabilecek hiç bir memleket bulunamaz. Dünya memleketlerinin yekdiğerleri ile münasebeti o kadar çoğalmış, o kadar girift bir hale gelmiştir. Cihan buhranından elbette biz de müteessiriz hem de biz halimize göre adamakıllı müteessiriz demekte tereddüde mahal görmeyiz..."*¹²⁷

2.2.3. Türk Basınına Göre İngiltere ve Almanya'da Ekonomik Bunalm

Türk basınına meşgul eden başka bir konu da İngiltere ve Almanya'daki ekonomik kriz olmuştur. Basında, Almaya ve İngiltere, ekonomik krizden en çok etkilenen Avrupa ülkesi olarak görülmüş ve söz konusu ülkelerdeki krizin iç yüzü

¹²⁴ İsmail Hüsrev, Dünya Buhranı Ne Halde?, Kadro, sayı, 1, 1932, s.16

¹²⁵ Burhan Asaf, Çökmekte Olan Cihan Nizamı, Kadro, sayı, 1, 1932, s.20

¹²⁶ Aynı Zade Hasan Tahsin, Cihan Buhranı, Mülkiye Mektebi Mecmuası, Sayı, 9, Aralık 1931, s.14

¹²⁷ Cumhuriyet Gazetesi, 10 Şubat 1931, s.1

tartışılmıştır. Avrupa'da ekonomik bunalımının özellikle İngiltere ve Almanya olduğunu söyleyen Aynı Zade Hasan Tahsin İngiltere hakkında şunları söylemiştir:

*"İngiltere Avrupa'nın en zengin memleketi telâkik olunmakta ve muharebe bittiği zaman harpten en ziyade İngiltere'nin istifade edeceği zannedilmekte idi. Fakat İngiltere bir çok hatalar irtikâp etti. Muzafferiyetin ferdasında Avrupa'nın ihyası için lazım olacağı gibi çalışmadı. Kendisinden istenildiği halde nakit paritesini muhafaza etmek istemedi. Halbuki bu çok faydalı olacaktı. Her şeyden evvel İsterlin lirasının dolara nispetle tenezzülüne mani olmaya çalıştı. İktisadi hayatını, mesela kömürlerini fena tanzim ve tensik etmişti. Kömürlerin pek küçük müstahsiller arasında inkisamı bir çok mahzurları mucip olmuş idi. Vapurları tahrik için mazotun günden güne fazla istimal edilmesi kendi aleyhlerinedir. Bir çok memleketlerin sanatlarını ilerletmek için sarf ettikleri mesai de İngiltere ticaretine muzır olmuştur. Çünkü İngiliz her şeyden evvel tüccardır."*¹²⁸

Hasan Tahsin Almanya hakkında ise şunları söylemiştir:

*"Almanya'nın bu kadar müşkül bir vaziyette bulunması kendi hatası neticesidir. Almanlar birçok tahayyülat ve tevehhümata kapılmışlardı. Zannetmişlerdi ki altın markın tesisi (Almanların milyonlarını batırmak pahasına teessüs etmişti) iktisadi hayatın uyanması için bir azimet noktasıdır. Lakin Almanya kurumuş idi. Pek mühim miktarda paralar istikraz etmiş idi. Blöf yapmış ve sanayii pek ziyadeleştirilmişti. Bugün ise muhtaç olacağı mahreçleri bulamıyor ve halkın iştira kudreti tezayüt etmediği nispette fenalık büyümektedir. Berlin Hükümeti fena misaller vermiştir."*¹²⁹

Hasan Tahsin, İngiltere ve Almanya'nın krizden bu kadar çok etkilenmesinin sebebini 1929 yılında patlak veren krize değil, İngiltere ve Almanya'nın yaptığı hatalara bağlamıştır.

Hasan Tahsin İngiltere ve Almanya ile ilgili bu düşüncelerinden başka İngiltere'nin Almanya'ya göre krizi daha iyi karşıladığını vurgulamıştır: *"Bereket*

¹²⁸ Aynı Zade Hasan Tahsin, a.g.e., s.16, 17

¹²⁹ Aynı Zade Hasan Tahsin, a.g.e, s.17

*versin İngiltere, İngiliz milletine has olan kararlar tehlikeyi karşılamıştır. Almanya'nın vardığı noktada değildir."*¹³⁰

İngiltere ve Almanya krizden en çok etkilenen Avrupa ülkesi olarak görülse de Almanya'nın geldiği nokta İngiltere'den daha feci olmuştur. Üstelik krizin Amerika'da ortaya çıkmasına rağmen bu olaydan en çok etkileninin Amerika değil de Almanya olması da dikkatleri çekmiştir. Bu husus Felix Pinner tarafından şu şekilde izah edilmiştir:

*"Amerika ve Almanya buhranları arasında ki fark yegane ve biriciktir. Her ikisi de bu sarsıntıya maruz kaldılar. Amerika hazır kapitalinin hemen hepsini kurban verdi. Almanya da hakeza. Fakat Amerika'nın bundan başka geride ihtiyatları var. Almanya ise bundan mahrum. İşte Alman buhranının pek feci olmasının mühim biricik sebebi."*¹³¹

Felix Pinner ayrıca Almanya'daki krizin sebebine değinmiş ve o da Hasan Tahsin gibi Almanya'daki buhranın sebeplerini sadece 1929 krizinde aramamak gerektiğini vurgulamış ve şunu söylemiştir: *"Vaziyet 1930 senesine kadar mütezayit bir fecaat arz ederken işe cihan buhranının da karışması birincisini unutturmuş ve zavallı Alman milleti kendi ıstıraplarının bütün sebeplerini bu cihan buhranında aramaya kalkmıştır."*¹³²

2.2.4. Türk Basınına Göre Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Bunalımın Sebepleri

Basında, 1929 krizinin genel sebeplerine yer verilmesinin yanında Türkiye'deki sebeplerine de yer verilmiştir. Türkiye'de meydana gelen ekonomik bunalımın sebeplerinin, 1929 yılında meydana gelen krizle doğrudan bağlantılı olmadığı, Türkiye'nin iç politikasıyla ilgili olduğu yorumları ortaya atılmıştır. Örneğin, o dönemde muhalif yazıları ile bilinen Arif Oruç "Yerli Malı Cidalı" adlı yazısında; o gün yaşanan bunalımının o zamanın doğurduğu güçlerden dolayı ortaya

¹³⁰ Aynı Zade Hasan Tahsin, a.g.e, s.17

¹³¹ Felix Pinner, Almanya ve Cihan Buhranı (çeviren: Hayri Osman), Mülkiyet Mektebi Mecmuası, Sayı,1, Nisan 1931, s.19

¹³² Felix Pinner, a.g.e., s.19

çıkmadığını ve bunalımın, asırların biriktirdiği ve kalıntı haline getirdiği bir takım gafletlerin beklenen sonucu olduğunu, bunun Türkiye'ye kadar geldiğini ve etkisine aldığını söylemiştir. Sonrasında yazar kapitülasyonlara değinmiştir. O, kapitülasyonları dev bir ejderhaya benzetmiş ve birkaç yüz sene bu ejderhanın Türk vatanının karnında büyüüp geliştiğini, Milli Mücadele bittiğinde de bu dev ejderhanın Lozan'da öldüğünü söylemiştir. Fakat Oruç, dev bir ejderhaya benzettiği kapitülasyonların, Lozan'da sonlanmasına rağmen Türkiye'ye bıraktığı binlerce tohumları olduğunu ve o tohumların fırsat buldukça geliştiğini ve herhangi bir fırsatta eski durumlarına gelmeye çalışacaklarını vurgulamıştır.¹³³

Arif Oruç başka bir yazısında ise gümrüklerin berbat olduğunu, vergilerin ağır ve sırf devlet gelirlerini çoğaltabilmek için hiç düşünülmeden konduğunu, limanlarda dizbarko (deniz giderleri) ücretlerinin ton başına Amerika'dan gelen herhangi bir eşya nakliyesinden daha pahalıya mal olduğunu söylemiştir. Oruç'a göre, bunlar devlet eliyle düzeltilecek işlerdenken Türkiye'deki genel krizin de resmi nedenleri olmuştur.¹³⁴

Ziraat Mühendisi İlhami Mazhar da Arif Oruç gibi Türkiye'deki krizin sebebini dünyayı saran ekonomik krizde aramamıştır. Mazhar, Türkiye'deki ekonomik bunalımın sebebini başka yerlerde aranması gerektiğini savunarak krizin sebebini ziraatla ilişkilendirmiş ve şunları söylemiştir:

“Mesele bizim için dünya buhranı değildir, bu gibi buhranlar sanayi memleketlere bilhassa tesir eder; zirai memleketler, çiftçi zaten en büyük ihtiyaç olan gıdayı kendisi temin ettiği için nispeten az müteessir olurlar. Biz iktisadi muvazenesizliğin sebebini başka yerde aramalıyız: Türk çiftçisi hariçte buhran olmayan seneler dahi borçtan kurtulmamış ve nisbi bir refaha bile nail olamamıştır. Halbuki hububatı için Türk piyasasında Amerikan çiftçisinden daha iyi fiyat buluyordu. Sonra Türk çiftçisi Amerikan çiftçisi kadar sarf etmezdi. İhtiyacı

¹³³ Yarın Gazetesi, 15 Aralık 1929, s. 2

¹³⁴ Yarın Gazetesi, 18 Haziran 1930, s.1

*diğerleri ile kıyas kabul etmeyecek kadar azdı. Buna rağmen Türk çiftçisi kendine taştan bir ev yapmıyordu. Çünkü zirai istihsal işleri ıslah ve tanzim edilememiştir."*¹³⁵

Ekonomik krizin sebeplerini inceleyen Kocaeli Mebusu Reşit Saffet Bey de Türkiye'deki krizin sebebini ülkenin iç koşullarında arayan bir isim olmuştur. Saffet Bey krizin sebeplerini incelerken gördüklerini şu şekilde ifade etmiştir:

*"Bankalardaki depozito paralar mütemadiyen artıyor. Tüccarlar ve büyük sani eshabı paralarını ya bankalara yatırıyor, ya emlâke kapatıyor yahut harice gönderiyor. Bankalar da krediyi günden güne kesiyor. Bu yüzden bugün kendi sermayeleriyle çalışan tüccarların adedi çok azalmıştır."*¹³⁶

Saffet Bey sonrasında milli paranın önemli bir kısmının ticari sahadan çekilerek diğer memleketlere gittiğini ve krizin en büyük sebebinin bu olduğunu belirtmiştir.¹³⁷

Necmeddin Sadık da Türkiye'deki mali buhranın sebebine değinmiş ve yukarıdaki diğer isimler gibi bunu 1929 Ekonomik Bunalımı'na bağlamamıştır. Sadık, hükümetin aylardan beri herhangi bir gereksinim için bir lira olsa bile yabancı kambiyou satın almadığını fakat hükümetin geçen seneki hareketinin tam zıttını yaptığını yani piyasaya zaman zaman İngiliz Parası çıkardığını vurgulamış ama diğer taraftan da ülkedeki stok mallarının fazlalığından dolayı ithalatın geçen senenin aynı aylarına nazaran azaldığını ihracatın da geçen seneye nazaran az olmadığını da belirtmiş buna rağmen paranın değerinin hala düştüğünü yazmıştır. Yani ona göre mali buhranın sebebi sadece iktisadi ve mali değildir, paranın değerini düşürmek isteyen gizli ve yabancı kuvvetler mevcuttu ve piyasaya hâkim olan bazı yabancı maliye muhalifi, Türk hükümetinin bütün tedbirlerini engellemeye çalışmaktaydı. Bu konu hakkında Maliye Vekili'nin sözleri önemlidir:

" Eğer buhran, sadece iktisadî tesirler altında devam etseydi, - iktisadî sebepler ortadan kalktığı için - bu buhranın da bugün çoktan nihayet bulması lâzımdı. Buhranın devamı, idarî, adlî, siyasî sahalarda tam istiklâlini almış olan

¹³⁵ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 10 Ocak 1931, s. 2

¹³⁶ Son Posta Gazetesi, 23 Aralık 1930, s.1

¹³⁷ Son Posta Gazetesi, 23 Aralık 1930, s.1

Türk milletine, bu istiklâli belki de iktisadî sahada vermek istemeyen kuvvetlerin tesirinden neşet ediyor. Başka âmiller, başka kuvvetler vardır ki, bunlarla, sadece iktisadî tedbirlerle mücadele etmek imkânı yoktur. Bunlara karşı alınacak tedbirler, onların yaptıkları şeylerle muvazi olmalıdır. Bazı yerlerden aldığımız havadisler, bu husustaki kanaatimizi takviye etmiştir. İdarî tedbirlerle müdahale etmek zamanı gelmiştir!” ¹³⁸

Görülmektedir ki Türkiye’deki krizin sebebi genellikle ülkenin ekonomi ve maliye politikalarında aranmıştır. Ancak bunun yanlış bir yaklaşım olduğu M. Nermi Bey tarafından ileri sürülmüştür. Nermi Bey, Türkiye’de yaşanan krizi, dünyanın iktisadi vaziyetine göre değil de sadece Türk hükümetinin maliye politikasıyla izah etmeye çalışmalarını eleştirmektedir. ¹³⁹Yani yaşanan bu kriz sadece Türkiye’ye özgü değildi ve sadece Türkiye’nin iç ekonomisiyle açıklanamazdı. Türkiye’nin o zamanlar bir ekonomik krize girmiş olması dünyanın vaziyetiyle birebir bağlantılı olmuş ve Türkiye’de yaşanan ekonomik krizin, 1929 Ekonomik Bunalımı’ndan bağımsız olmadığına dair görüşler de ortaya atılmıştır. Ancak yine de Türkiye’deki krizin sebebi tek buna bağlanmamıştır. Habip Edip, "İktisadi Buhran" adlı yazısında; Türkiye’deki krizin, dış ülkelerdeki krizlerle alakadar olduğunu ancak Türkiye’deki bunalımı tamamen 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’na atfetmemek gerektiğini ve sadece dünya iktisadiyatının doğurduğu güçlüklerle bağlamamak gerektiğini vurgulamıştır. Yani ona göre, Türkiye’deki krizin sadece dünya ekonomik krizinden kaynaklandığını söylemek bir hatadır, Türkiye’deki krizin, 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’ndan bağımsız olmamasıyla birlikte, Türkiye’nin kendi iç politikasından kaynaklandığı da göz ardı edilemezdi. ¹⁴⁰

Türkiye’deki ekonomik krizin sebeplerine dair yazarların düşüncelerine yer veren basın, halkın düşüncelerine de vermiştir. Türkiye’deki krizin gerçek içyüzünü gösteren nedenlerden bahsedilmediğini belirten (Ek 3) Son Posta Gazetesi dünyadaki bunalımın Türkiye’deki versiyonu hakkında bir fikir edinmek için önemli kuruluşların müdürleriyle, tüccarlarla, esnaflarla görüşme yapmıştır. Halka göre de Türkiye’de yaşanan krizin sebebi ülkedeki iç koşullardan kaynaklanmaktadır. Büyük

¹³⁸ Akşam Gazetesi, 23 Şubat 1930, s.1, 2

¹³⁹ Milliyet Gazetesi, 25 Eylül 1930, s.1

¹⁴⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 17 Ekim 1930, s.1

bir kuruluşun müdürü; kendi işlerinde bir seneden beri mühim bir kriz olduğunu söylemiş ve krizin nedenlerini; 1- Müşteri, 2- Dâhili Teşkilat, 3-Hükümetle Olan Münasebet şeklinde üçe ayırmış ve bu üç nedeni şu şekilde açıklamıştır:

"Birinci amil olan müşteri bugün hemen hemen yok gibidir. İşler mahduttur, zira memlekette servet azalmıştır, para yoktur, Herkes olanla kanaat ediyor. Lakin pek eski olan teşkilatımızı tatil etmiyor, yakında işlerin açılacağı ümidiyle idari maslahat ediyoruz. Dahili teşkilatımızı asgariye indirdik. Halbuki üçüncü amil olan hükümetle münasebetimiz bizi eziyor .Hükümet buhran karşısında himayekâr vaziyet alacak yerde bizi sıkıştırıyor. İş yapalım, yapmayalım, en ağır vergileri tatbikte ve hatta tezyitte devam ediyor. Bu vaziyet karşısında herkes dayanamıyor, birçok müesseseler çöküyor." ¹⁴¹

Bir esnaf ise krizin sebeplerinden en önemli olanının ticaret sahasındaki emniyetsizlik olduğunu, senetlerin kıymetinin ve itibarının kalmadığını bunun da hükümetin kanun ve tedbirlerinin "gayri tabii " bir şekil almasından kaynaklandığını vurgulamıştır. Başka bir esnaf ise vergilerin çok ağır geldiğini, bu durgunluk karşısında kendi önlemlerini almasa, vergiler karşısında dükkânını kapamak zorunda kalacağını söylemiştir. Türkiye'de bulunan bir İngiliz de şunları söylemiştir:

"Eskiden Türkiye'de işleyen sermayeler kaçmış, yerine yeni sermaye gelmemiştir... Türkiye'ye gelmek isteyen sermayedar yok değildir. Lakin bu sermayelerin serbest ve sermedar çalışabilmesi için Türkiye'deki kanunlar müsait değildir. Bu sebeple sermaye korkuyor ve gelmiyor." ¹⁴²

Türk basınında ortaya çıkan yazarların ve halkın görüşlerinden anlaşılmaktadır ki Türkiye'deki krizin sebebi hem dünyada patlak veren 1929 Ekonomik Bunalımı hem de Türkiye'nin iç ekonomisidir. Türkiye'deki krizin nedeni sadece bunlardan biri ile açıklanamazdı. Neticede, bu bölümde Türk basınında Türkiye'deki ekonomik krizin nedenleri incelenip Türk basınının konuya yaklaşımı tespit edilmeye çalışılmıştır ancak aynı konu ile ilgili yabancı basından alınan bir kısım örneklerle yabancı basının da konuya yaklaşımı kısaca bu bölümde ele alınmış

¹⁴¹ Son Posta Gazetesi, 26 Aralık 1930, s.1

¹⁴² Son Posta Gazetesi, 26 Aralık 1930, s. 7

ve Türkiye’deki krizin sebebinin basın tarafından değerlendirilmesinde karşılaştırma imkanı da sunulmaya çalışılmıştır.

Türkiye’deki ekonomik krizin sebepleri arasında hem ülkenin iç politikasındaki koşullar hem de dünya krizi yer alsa da Türk basınında, Türkiye’de ekonomik bunalımın nedenleri daha çok ülkenin iç politikasında aranmış ve sundukları sebeplerle ülkede bu krizin yaşanmasını gayet olması gereken bir durum gibi karşılamışlardır. Yani ülkenin durumuna bakılınca ortaya çıkan bunalımın aslında beklendik bir durum olduğu Türk basınının yaklaşımı olarak kabul edilebilir. Ancak yabancı basın sayfalarından çıkan bir haberde Türk basını yaklaşımından daha farklı bir bakış açısı yer almaktadır. Örneğin, Mısır’da Ahraruddesturin Fırkası’nın yayını olan ve Türkiye aleyhinde şiddetli makaleler yazan Essiyasiye Gazetesi’nin Türkiye’nin mali ve iktisadi vaziyeti dolayısıyla 16 Haziran 1930 tarihli nüshasında Cumhuriyet idaresinin icraatlarından övgü ile bahsederek Türkiye’deki krizin sebeplerini şu şekilde açıklamıştır:(Ek 4)

“Zira Ankara Hükümeti, memleket için pek doğru bir mali usul vazeden, yalnız nazari değil, ameli bir surette bütçesini tanzim edebilen, vergilerden hâsıl olan tarikatını çoğaltan, müstahsillerin sırtından birçok ağır yükleri kaldıran, sermayedarların tahakkümüne boyun eğmeden, sırf kendi ve sayitiyle, birçok faydalı ve pek kıymetli işler yapabilen ilk Türk hükümetidir. Bu hükümet, memleketin mali vaziyetini tespit ve varidatını tezyit uğrunda on seneden beri çetin mücadelelerde bulunmuştur...O halde memleket neden harap olmak tehdidine maruz bulunuyor? Ne için korkunç bir buhran geçiriyor? Bunun sebebi şudur: Türkiye pek vasi ve muazzam bir imar programını başkasının mali muavenetine müftekir olmadan, sırf kendi ve sayitiyle başarmaya kalkışmasıdır; kanunu emmeğe hazırlanan Avrupa sermayedarlarına teslim olmadan yeni Türkiye’nin terakki ve tesliye doğru yürümeye müktedir olduğunu âleme göstermek için bu hattıhareketi bililtizam takip etmiştir. Geçen on sene memleketin kudret ve kabiliyetini tecrübe etmek aynı zamanda başarılan işleri âleme göstermekle geçmiştir.”¹⁴³

¹⁴³ CA, 30.10.0.0 / 166.153.13

Essiyasiye Gazetesi'ne göre, Türkiye'nin bu iktisadi mücadelesine rağmen korkunç bir ekonomik bunalım geçirmesinin sebebi, ülkenin ekonomik bağımsızlığına önem vermesidir. Ayrıca Türk basını hükümeti suçlayıcı bir tavır sergilerken yabancı bir gazete hükümeti övmüş ve yaşanan sıkıntıları hükümetin politikalarında bulmak yerine ülkenin kendi başına güçlenmeye çalışmasında bulmuştur. Ancak bu karşılaştırmadan yabancı basının Türk basınına göre Türk hükümetine karşı daha ılımlı olduğu gibi genel bir sonuca ulaşmak da mümkün değildir. Çünkü başka yabancı basın haberinde Türk hükümetinin icraatları eleştirilmiş ve bu icraatların krizi şiddetlendirdiği vurgulanmıştır. Örneğin, Temp Gazetesi şöyle yazmıştır:

“Bu müşkülât şununla da şiddetini arttırıyor ki Kemal Paşa'nın Hükümeti kendisinin ıslahat programını tatbik ederken dar bir sınıf menfaati hattı üzerine yürümektedir. Geniş halk kütleleri, onların vaziyeti, menfaatleri ve ihtiyaçları Kemalist'lerin görüş zaviyesinin dışında kalmıştır. Hükümet cezri bir arazi ıslahatı yoluna girmiş değildir. Köyler hala eski gerilik ve züğürtlük vaziyetinde kalmıştır. Şehir ahalisi kütlelerinin refahını arttırmak yolunda hiçbir şey yapılmamıştır. Bunun neticesinde köyde sefalet ve şehirde işsizlik artıkça artmakta ve bu hal tabiatıyla varidatının eksilmesini mucip olmaktadır.”¹⁴⁴

Temp Gazetesi'nde yer alan bu sözlerden anlaşılmaktadır ki o dönemde Türkiye'deki mevcut hükümet, sınıf menfaati yapmakla ve bu sebeple de geniş halk kütlelerinin menfaatlerini ve ihtiyaçlarını görmemekle suçlanmaktadır. Yani hükümetin yaptığı bu sınıf menfaati yüzünden zaten kötü olan Türk ekonomisinin daha da kötüye gittiği vurgulanmaktadır. Türk basınında olduğu gibi Temp Gazetesi'nin de Türkiye'de yaşanan krizin sebebini ülkenin koşullarından dolayı beklendik bir durummuş gibi izah ettiği söylenebilir.

2.2.5. Türk Basınına Göre Ekonomik Bunalımın Türkiye'deki Etkileri

1929 Ekonomik Bunalımın Türkiye'deki ilk etkisinin, Türk parasının değer kaybetmesi olduğu söylenebilir. 1929 yılının ekim ayında ortaya çıkan krizden kısa

¹⁴⁴ Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571/35014.138003.23

bir süre sonra gazetelerde Türk parasının İngiliz parasına göre değerinin düşmesi haberine sıkça rastlanılmıştır. Mesela Cumhuriyet Gazetesi'nde, İngiliz Lirası 1033,5, bu yükselmenin sonunun ne olacağı şeklinde haber yer almıştır.¹⁴⁵ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nde ise haber şu şekilde verilmiştir:

*"İngiliz lirası, dün mü? Evvelki gün mü ne, tam bin yüz on beş kuruşa çıktı. Bu, milletin elindeki nakdî servete karşı bir tehlike ve sebep olanlar için bir suikast cürmüdür. Cumhuriyet Maliye Vekili ve bütün hükümet bunun önüne geçmek için gayet çabuk ve şiddetli tedbirler almıştır. Buna emin olalım. Yoksa bu suikast paramızı 1115 ten 1500 ve hatta iki bine kadar düşünebilirdi."*¹⁴⁶

1929 yılında kriz yeni ortaya çıktığında olay daha çok tazedir ve bu haber çıktığında açık bir şekilde dünya krizinden bahsedilmemiştir. Yani kısaca Türk parasının değer kaybı o zaman dünya krizine bağlanmamış daha New York'taki krizden bile bahsedilmemiş, olayın sıcaklığı geçtikten sonra bu kriz gazetede yerini alabilmiştir.

Ekonomik krizin Türk parasına etkisi, Necmeddin Sadık tarafından işlenmiştir. Sadık, "Osmanlı Devleti'nin Borçları ve Yeni Türkiye" adlı yazısında, muhtelif sebepler altında paranın düşme tehlikesi gösterdiğini, bu sebeplerin başlıcasının, her sene paranın önemli bir kısmının yabancı kambiyesuna, yani altına tahavvül ederek memleket haricine çıktığını, ihracatın ise buna tekabül edemediğini yazmıştır.¹⁴⁷ Sadık, başka bir makalesinde Türk parasının değerinin düşmesi ile ilgili şu iki sebebi de ortaya atmıştır:

1- *"Geçen seneye kadar hükümet borsadan mütemadiyen ecnebi dövizi satın alıyordu. Paramızı düşüren sebeplerin en büyüğü bu idi."*

2- *"Geçen sene, gümrük tarifesini artıracak diye, tüccar memleketimize birçok stok eşya ithal ettiler. Bunların bedelini ödemek için piyasadan külliyetli İngiliz lirası satın alındı. Paramızı düşüren sebeplerden biri de budur."*¹⁴⁸

¹⁴⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 21 Ekim 1929, s.2

¹⁴⁶ Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, 7 Aralık 1929, s.5

¹⁴⁷ Akşam Gazetesi, 17 Şubat 1930, s.1

¹⁴⁸ Akşam Gazetesi, 23 Şubat 1930, s.1

Muhtelif sebepler yüzünden Türk parasının değer kaybetmesi, Türkiye’de para buhranının ortaya çıktığının göstergesi olmuştur. İsmail Hüsrev de ekonomik krizin Türkiye'deki en önemli tesirinin para buhranı olduğunu söylemiştir:

*"İki buçuk seneden beri devam eden buhran, her memlekette o memleketin iktisadi bünyesine göre akisler bıraktı. Bazı memleketlerde mali müşkülât, siyasi teşevvüşler, bazılarında kredi darlığı, para (valuta) buhranı ilh... gibi muhtelif reaksiyonlar tevhit etti. Bunların içinde en şayanı dikkat ve Türkiye içim tetkiki en şayanı istifade olanı hiç şüphesiz para (valuta) buhranıdır."*¹⁴⁹

İktisat doktoru Nizamettin Ali Bey ise Türkiye’de para buhranı ile beraber kredi buhranı ve emtia buhranı olduğunu da vurgulamış, Türkiye’de mevcut olan üç buhrana bir de uluslararası vaziyetin tesirlerinin de eklendiğini belirtmiştir. Nizamettin Bey, uluslararası vaziyeti şu şekilde dile getirmiştir:

*"Amerika esham borsalarındaki büyük umumi sukut – Krach’tan sonra Amerika ticaret borsalarında görülen emtia fiyatı sukutu bütün dünya fiyatlarına tesir etmiştir. Nitekim gerek Avrupa esham borsaları ve gerek Avrupa ticaret borsaları muvazi bir sukut manzarası göstermişlerdir."*¹⁵⁰

Nizamettin Bey’e göre, borsada yaşanan bu durum İstanbul piyasasını da olumsuz etkilemiştir. Ayrıca Nizamettin Bey, 24 Ekimde başlayan dünyadaki bunalımın, Türkiye’nin iç iktisadi vaziyetinin son haline (kredi buhranı, para buhranı ve emtia buhranı) denk geldiğini belirtmiş ve Türkiye'nin söz konusu iç iktisadi vaziyetiyle dünyadaki bunalımın aynı ana tesadüf etmiş olması sebebiyle Türkiye’nin o günkü manzarasının pek de iyi olmadığını vurgulamıştır.¹⁵¹

Ekonomik krizin Türk tarımına etkisi ise Yunus Nadi tarafından işlenmiştir. Nadi, Türkiye bir tarım ülkesi olduğu için krizin etkisinin tarım alanında olduğunu söylemiştir:

¹⁴⁹ İsmail Hüsrev, Ham Madde Memleketlerindeki Para Buhranının Karakteri, Kadro, s.1, 1932, sayfa, 10

¹⁵⁰ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Kasım 1929, s.2

¹⁵¹ Cumhuriyet Gazetesi, 30 Kasım 1929, s.2

"...Bizim gibi esasen zirai olan memleketlerde buhranın bilhassa zirai istihsalı darbalamak suretiyle hükmünü icra edeceği de zaten pek tabii bir şey olmak lazım gelir. Nitekim öyledir. Bizim cihan buhranından en büyük teessürümüz, zirai mahsulatımızın para etmemesi şeklinde tebarüz etmektedir..."¹⁵²

Arif Oruç ise Türkiye'deki ekonomik krizin genel etkilerine değinmiştir. "Açık Özlü Olalım" adlı yazıda Oruç, memlekette ekonomik kriz olduğunu ve artık bunu bilmeyen tek vatandaşın bile kalmadığını, tüccarın ve esnafın kendi halinden şikayetçi olduğunu, köylünün çok gerekli ve zaruri ihtiyaçlarını temin edemediğini, memurlara verilen maaşların kendilerini ve ailelerini geçindirecek miktarda olmadığını, geçinme derdinin her gün biraz daha arttığını, üretim yapanın parasız olduğunu, tüketim yapanın bütün bütün parasız olduğunu belirtmiştir.¹⁵³

Ekonomik krizin halk üzerinde nasıl bir etki yaptığını da basında yer alan anketlerde görmek mümkündür. Örneğin, Son Posta Gazetesi ekonomik kriz ile ilgili halka sorular sormuş ve halkın sesini kamuya duyurmuştur. Verilen cevaplardan anlaşılmaktadır ki halk da bir ekonomik kriz olduğunu ve bu ekonomik krizin sadece Türkiye'ye özgü olmadığını farkındadır. Mesela Son Posta Gazetesi'nin muhabiri, Kredi Lyone Bankası memurlarından Mustafa Bey'e ekonomik krizi sormuş ve şu cevabı almıştır: *"Buhran yalnız Türkiye'de değil dünyanın her tarafında vardır. Sebebi, efendim harbi-umumidir. Umumi harp şiddetli sarsıntı yaptı."* Mustafa Bey, dünyanın dengesinin bozulduğunu harbin sonunda ticaret alanında taleplerin fazlalaştığını, fabrikaların talep önünde daima işlediğini sonrasında da tüketimin azaldığını bunun dışında bankaların paralarını alamayacaklarını anlayınca krediyi kısıtıklarını, faizleri arttırdıklarını ve Türkiye'nin de dünya piyasasına ihracat yapamadığını (tütün, pamuk, tiftik gibi ürünlerin ihracatını yapamama) da söylemiştir. Kitapçı İsak Efendi de krizin dünyanın her tarafında olduğunu, Türkiye'nin de bunun etkisinde kaldığını söylemiştir.¹⁵⁴

Son Posta Gazetesi "Halkın Sesi" adlı başka bir anketinde ise halka, dün ile bugün arasındaki farkı sormuş ve halkın cevapları arasında ekonomik krizden

¹⁵² Cumhuriyet Gazetesi, 10 Şubat 1931, s.1

¹⁵³ Yarın Gazetesi, 18 Haziran 1930, s.1

¹⁵⁴ Son Posta Gazetesi, 4 Ağustos 1930, s. 2

kaynaklanan memnuniyetsizlik ön plana çıkmıştır. Gazeteye cevap veren İbrahim Bey şunları söylemiştir: "*Hayatımdan geçen sene daha memnundum. Geçen seneyi arayışım ve iyi buluşum: İktisadi buhranın geçen sene bugünkünden daha az tesirini göstermesidir.*" Osman Efendi ise geçen seneden daha memnun olduğunu, işlerin geçen sene daha iyi olduğunu belirttikten sonra artık iş ve para olmadığını, dükkânda kapanıp kaldığını söylemiştir. Hüseyin Bey ise diğerleri gibi hayatından geçen sene daha memnun olduğunu söyledikten sonra artık alış verişin az olduğunu ve vergilerin ağır geldiğinden şikâyet etmiştir.¹⁵⁵

Ekonomik krizin piyasaya ve topluma verdiği zarar dışında kişisel psikolojiye de büyük ölçüde etkilediği muhakkaktı. Mesela Yarın Gazetesi'nde, ekonomik kriz yüzünden intihar eden tüccar Abdi Bey'in haberi manşet olmuştur. Merhum Abdi Bey bıraktığı mektupta şunları yazmıştır: "*Bankalar krediyi kestiler, borçlular borçlarını veremediler. Beni intihara sev eden amil iktisadiyattaki fenalıktır, affet karıcığım.*"¹⁵⁶ (Ek 5).

Arif Oruç'un, Abdi Bey'in intiharı ile ilgili sözleri ve bu intiharda hükümeti suçlaması dikkat çekici mahiyettedir. Arif Oruç şöyle demiştir:

*"Merhum Abdi Bey'in faciası, geçirilen meysus günlerin kara hatırası olarak ilelebet unutulmayacaktır. Abdi Bey'in intiharından evvel elleriyle yazmış, bırakmış olduğu mektup son mali ve iktisadi siyasetimizin makûsiyete kanlı bir delildir"*¹⁵⁷

Arif Oruç'un gazete yazdığı bu yazısının başında yer alan yazı açıkça onun hükümete olan tepkisini göstermekteydi: "*Mesul kim! İzmir'deki intihar faciasının mesuliyeti; doğrudan doğruya İsmet Paşa kabinesinin mali siyasetindeki kifayetsizliğe yüklemek lazımdır!*"¹⁵⁸

Yarın Gazetesi zaten o dönemde daha çok muhalif eğilimli bir gazete olmuştur. Arif Oruç, Yarın Gazetesi'nde İsmet Paşa ve kabinesinin siyasi ve iktisadi siyasetini eleştiren yazılar yazmıştır. Türkiye Hükümetinin maliye siyasetinin kötü

¹⁵⁵ Son Posta Gazetesi, 9 Kasım 1930, s. 2

¹⁵⁶ Yarın Gazetesi, 4 Nisan 1930, s.1

¹⁵⁷ Yarın Gazetesi, 4 Nisan 1930, s.1

¹⁵⁸ Yarın Gazetesi, 4 Nisan 1930, s.1

olduğunu ancak bu durumun hükümetin değişmesiyle kurtulabileceği iddiası, Yarın Gazetesi'nin makalelerine yansımıştır. Bu sebeple Yarın Gazetesi'nin matbuatı hükümet tarafından eleştirilmiş ve ikaz edilmiştir.¹⁵⁹

Yabancı basın da krizin Türkiye'deki etkisine değinmiştir. Böylece bu bölümde de Türk ve yabancı basını karşılaştırma imkanı doğmuştur. Türkistan Cumhuriyeti merkezi olan Aşkabat şehrinde çıkan Rusça “Türkmen İlmî Tetkikat Enstitüsü Aylık Mecmuası'nın” 3-4 numaralı nüshasında “Türkiye’de İktisadi Buhran” adlı makalede 1929 Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye’ye olan etkisine şu şekilde değinilmiştir:

*“Bütün cihan iktisadi krizi Türkiye’nin iktisadi müşkülâtını daha bir kat arttırmıştır. Köy iktisadiyatı mahsulleerinin kıymetten düşmesi ve bunları sürmek imkanlarının darlaşması Türkiye’nin ihracatına en şiddetli darbeyi indirmiştir.”*¹⁶⁰

Makale sonrasında Temp Gazetesi’nde yer alan şu cümleleri aktarmıştır:

*“İnhitat etmekte olan ticaret, çığırından çıkan maliye işleri, rayici sukut eden lira, geniş köylü kütellerinin sefaleti, şehirlerde gittikçe artan işsizlik işte bugünkü Türkiye’nin farık vasıfları! Başlanılan sınai imarat da parasızlıktan durgunluğa uğramıştır.”*¹⁶¹

Türk basınında olduğu gibi yabancı basında da ekonomik krizin Türkiye’nin tarım, ihracat, fiyat düşüşü gibi ekonomik unsurlara etkilerinden bahsedilmiştir.

2.2.6. Türk Basınında Ekonomik Bunalım Karşısında Türkiye’de Aranan Çareler

Türkiye’yi pek çok yönden etkileyen ekonomik kriz karşısında basında çareler aranmaya başlanmıştır. Hükümetin ekonomik seferberliği ilan ettiğine dair haberin ortaya çıkmasıyla da basında bu konu ile ilgili yazıların arttığı söylenebilir. Söz konusu haberin gazetede ki manşeti şu olmuştur: *“İktisadi seferberlik ilan edilmiştir! Türk kızları ipekli giymekten menolunmuştur, herkes istisnasız yerli malı*

¹⁵⁹ CA, 30.10.0.0/133.959.6

¹⁶⁰ Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571/35014.138003.23

¹⁶¹ Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571/35014.138003.23

kullanacaktır" (Ek 6). Gazeteye bu şekilde manşet olan haberin içeriği ise şu şekildedir:

*"İktisadi itilâ uğrunda fedakârlıkların ihtiyar edildiğini söyleyen, halka ve Hükümete düşen vazifeleri anlayan İsmet Paşa'nın beyanatı şiddetli alkışlarla karşılandı. Artık iktisadi seferberlik başlamıştır...Türk kızları ipekli giymekten menedilmiştir. Türk köylüsü, memuru, müdürü, mebusu, vekili bulunan bundan sonra hep yerli malı giyecektir. Bu seferberlikte, milli vazifeleri işkâl etmek isteyenler ağır cezalar altında ezileceklerdir"*¹⁶²

Gazete haberinden, hükümetin ekonomi alanındaki mücadelesinde ne kadar ciddi olduğu görülmektedir. Halk böylece hem bir ekonomik seferberliğin ilan edildiğini hem de buna uymayanların ağır cezalara çaptırılacağını öğrenmiş ve mecliste olan biteni de basın yoluyla takip edebilmiştir.

Türkiye'de krize karşı alınan ilk resmi tedbir, ekonomik seferberliğin ilan edilmesi olmuştur. Ekonomik seferberliğin ilan edilmesiyle, devletin kriz karşısında alması gereken önlemler basının gündemine düşmüştür. Mesela, Akşam Gazetesi, kriz karşısında hükümetin alması gereken önlemleri vurgulamıştır. 1929 yılında Türk parasının istikrarını kaybettiğini ancak bu sene (1930) istikrar kazanabileceğini yazmış ve bu istikrarı korumanın en önemli şartının ithalat ve ihracat arasındaki dengeyi sağlamak olduğunu belirtmiş, yurt dışından en çok aldığımız ancak Türkiye'de de üretim ve imali mümkün olan mallara değinerek bu konuya dikkat çekmiştir. Söz konusu mallar arasında, hububat, pamuklu mamulat, ipekli dokumalar, yünlü eşya, kösele ve deri, sebze ve meyve bulunmaktaydı. Gazetede yazan habere göre, hububat Türkiye'de bol miktarda yetiştirilebilirdi. Eğer devlet zirai üretimi arttırma çarelerini bulursa hem her sene 8 milyon kazanılmış olur hem de bunun ihracatı yapılabilirdi. Ya da pamuklu eşya Türkiye'de imal edilirse senede 52 milyon kazanılabilirdi. Bu yüzden bir iki pamuklu fabrikası açılması gerekliydi. Yani Akşam Gazetesi 1930 senesinin iktisadi uyanış ve çalışma senesi olduğunu,

¹⁶² Yarın Gazetesi, 13 Aralık 1929, s.1

hemen iş başına geçilmesi gerektiğini söyleyerek Türkiye'yi bu konuda hırslandırıp teşvik etmek istemiştir.¹⁶³

Habip Edip ise Türkiye'nin iktisadını yükseltmek ve üretimini arttırmak için mutlaka ecnebi sermayesine ihtiyaç olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁴ Hükümetinde Habip Edip Bey ile aynı fikir de olduğu eski Maliye Bakanı Şükrü (Saraçoğlu) Bey'in Amerika'ya gitmesinden anlaşılmaktadır. Avrupa'da kredi bulamayan Türk Hükümeti umudunu Amerika'ya çevirmiştir. Şükrü Bey, finans, ticaret ve tarım çevreleriyle temas kurmak ve Amerikan sermayesinin Türk şirketlerine girmesi ihtimalini araştırmak için ABD'yi ziyaret etmiştir.¹⁶⁵

Cumhuriyet Gazetesi'nde ise Yunus Nadi, Türkiye'nin krizden kurtulabilmesini dünyadaki vaziyeti çok iyi bir şekilde takip etmesinde görmüş ve şunu söylemiştir:

*"Avrupa'nın bu derin buhranının içinden nasıl çıkacağını tahmin etmek cidden müşküldür. Bizim gibi biraz kenarda olan milletler için vaziyeti dikkat ve basiretle takip etmekten büyük ve faideli dersler alınabileceğine şüphe yoktur."*¹⁶⁶

Yunus Nadi'nin fikrine benzer bir yorum da M. Nermi Bey'den gelmiştir. O, her memleketin ekonomik krizin kendi ekonomik yapısına göre olduğunu, dünya harbinden sonra ekonominin çok değiştiğini, Türkiye'deki ekonomik işleri anlamak için de dünya ekonomisine göz gerdirmek gerektiğini söylemiştir. Ve yazar sonrasında şunları belirtmiştir:

*"İktisat işleri pazarda kavun seçmeye benzemez. Borsa, telgraf, telefon, telsiz hüküm süren bir devirde, hiç şüphesiz eski Babil'in eski Mısır'ın kapalı pazarları yoktur. Paranın faizini, bir çok şeylerin fiyatını, ecnebi sermayesinin hareketini, devlet adamından ziyade dünyadaki vaziyet idare eder. Pamuk fiyatının, buğday fiyatının, vs. düşmemesi için devlet ne yapabilir?"*¹⁶⁷

¹⁶³ Akşam Gazetesi, 2 Ocak 1930, s. 2

¹⁶⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Mayıs 1930, s.1

¹⁶⁵ CA, 30.10.0.0/83.550.16

¹⁶⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 16 Kasım 1929, s.1

¹⁶⁷ Milliyet Gazetesi, 25 Eylül 1930, s.1

Ekonomik krize çare olarak, liberal politikayı savunanların olduğu da bilinmektedir. Çünkü Nermi Bey, kriz döneminde Türkiye’de liberal politikayı destekleyenleri eleştiren yazı yazması, bu politikayı savunanların olduğunu göstermektedir. Nermi Bey, krizden kurtulmanın bu politika ile mümkün olamayacağını şu şekilde vurgulamıştır:

"Bugün liberal politikadan, liberalizmden bahsedenler; Türkiye'ye dışarıdan gelen mal miktarını, aradaki açığı göremiyorlar ve bu kadar ithalat açığı olan bir memlekette liberal politikanın hayat yaratacağını dünyadan haberi olmayan bir çocuk gibi iddia ediyorlar. Bunlar Amerika'nın yeni gümrük tarifelerini okumadılar mı? Dünya harbinden sonra bütün memleketlerin sert bir milli iktisat politikası takip ettiklerini bilmiyorlar mı? Türkiye'ye liberal bir politika tavsiye etmek, bütün dünya başka yol tutmuşken, hakikaten çok garip bir şeydir..." ¹⁶⁸

İsmail Hüsrev ise kriz karşısında yapılması gerekenlere farklı bir düşünce getirmiştir. Bu zamana kadar yapılan yorumların, tasarruf yapma, ithalat ve ihracatı dengeleme, üretimi arttırma, tüketim şeklini değiştirme gibi ekonomik unsurlar üzerinde toplandığı görülmüştür. Hüsrev ise Türkiye'de bir konjunktur müessesine ihtiyaç duyulduğunun altını çizmiştir. Ona göre, Türkiye'nin iktisadi sahasında bu müessesenin var olması çok önemli bir yer teşkil etmekteydi çünkü Türkiye'nin iktisadi sahada başarılı olabilmesi ve Türkiye'nin krizden kurtulabilmesi buna bağlıydı. Hüsrev, bu konunun önemini şu cümleleriyle izah etmiştir: (Ek 7)

"Almanya'da, Amerika'da, İngiltere'de, Rusya'da olduğu gibi bizde de konjunktur müessesesi olmalıdır. Buna şiddetle ihtiyacımız vardır. İktisadi hayatımızda nereden gelip nereye gittiği meçhul olan bir akış vardır...İktisadiyatın planlaştığı bir devirde buna nasıl tahammül edilir? İktisadi hayat nasıl yularsız bir at gibi başı boş bırakılır?...Bugün ne iktisat işleriyle alakadar olan devlet müesseselerimiz ne de hususi müessesat, dünya iktisadiyatındaki yahut milli iktisattaki hadiseleri takip edebiliyor. Herkes piyasada körebe oynayan çocuklara benziyor. Dünyada olup bitenden, bunun milli iktisadiyatımıza yapacağı tesirlerden kimsenin haberi yok. Bu bizim zaaf noktamızdır. Bugün hakiki bir iktisadi siyaset konjunktur tetkikatına

¹⁶⁸ Milliyet Gazetesi, 25 Eylül 1930, s.1

*istinat etmediği müddetçe, akıntıya kürek çekmek vaziyetinde kalır. Bir konjunktur müessesesi, neşredeceği barometrelerle, bize hem dünya piyasalarının hem milli iktisadiyatının dinamiğini göstererek iktisadi faaliyetlerimizde yolumuzu aydınlatacaktır."*¹⁶⁹

Hüsrev, ayrıca Türk iktisadiyatının bir kaptan köprüsüne ihtiyaç duyduğunu, bu kaptanların, iktisadi hayatın dinamiğini yani konjunktürel akışını düzenli bir şekilde takip edip uzaktan görünen tehlikelere karşı tedbir almaları gerektiğini de vurgulamıştır. Yani yazar, planlı bir iktisadi politika anlayışına dikkat çekmiş ve krizle mücadelede ancak bu şekilde zafer elde edilebileceğini anlatmak istemiştir.¹⁷⁰

İsmail Hüsrev'den sonra farklı bir yorum da Ali Süreyya'dan gelmiştir. Süreyya, "Hükümete Göre Buhranın Sebepleri ve Çareleri" adlı yazısında ekonomik krizden kurtulmanın çaresinin yine krizle mümkün olacağına vurgu yapmıştır. Ancak Süreyya Bey, bu vurguyu yapmasına rağmen hükümetin de kriz karşısında tedbiri bırakmaması gerektiğini de izah etmiş ve bunu şu cümleleriyle açıklamıştır:

*"19. asrın her on senede bir muntazaman tekerrür eden buhranları iktisadi tekâmülün seyrini durdurmamıştır. Binaenaleyh buhranlardan yılmağa mahal olmadığı gibi çare aramaya da lüzum yoktur, buhranların çaresi bizzat buhranlardır...milli iktisadi bir vahdet halinde toplamak, bütün iktisadi kuvvetleri birbirine bağlayacak şekilde bir teşkilata mazhar kılmak mevzuu bahistir ve hükümet bu nokta üzerinde çalışarak Meclisin önümüzdeki içtimasına bazı teşkilat layihaları getirecektir..."*¹⁷¹

Türkiye'nin kriz karşısında kendi ekonomik yapısındaki eksikliklere göre çareler aradığı görülmektedir. Ancak Türkiye'de alınan tedbirlerle mevcut krizin aşılamayacağını, sonunda her ülkenin krizden kurtulma çaresinin harp ile mümkün olacağını düşünenlerin var olduğu da bilinmektedir. Örneğin, Son Posta Gazetesi, harpten doğan kriz ortamını gene harple gidermek fikrinde olanların az olmadığını

¹⁶⁹ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 13 Ekim 1930, s. 4

¹⁷⁰ Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 13 Ekim 1930, s. 4

¹⁷¹ Cumhuriyet Gazetesi, 14 Ağustos 1931, s.3

dolayısıyla o zamanın mevcut havasında birazcık barut ve kan kokusu olduğunu belirtmiştir.¹⁷²

Krizden kurtulmanın harp ile mümkün olacağını söyleyenlere karşı cevap Zeki Mesut tarafından gelmiştir. Milliyet Gazetesi'nde Zeki Mesut "Büyük Buhran" adlı yazısında kriz sebebiyle yeniden bir harp yaşanacağını söyleyenlere şu şekilde karşılık vermiştir:

"Son zamanlarda dünya matbuatında, ara sıra müstakbel bir harp ihtimalinin mevzuubahis olduğunu görüyoruz. Milletler ıstırap içindedirler. Beynelmilel hayatın siyasi şartları fenalaşmıştır. İktisadi buhran devletleri şaşırtmıştır. Her tarafta bir şikayet... Her memlekette bir memnuniyetsizlik... Ve nihayet mevcut vaziyetin değişmesi hakkında umumi bir arzu... Uluslararası hayat şartlarının değişmesi için illa bir harp mi olmalıdır? Milli hayat sahasında her dönüşüm mutlaka ihtilal ile mi olur? Zaten dünyanın geçirdiği bu büyük bunalımının ana sebebi harp değil miydi?"¹⁷³

Mesut, ayrıca dünyanın bu sıkıntıdan kurtulması için harbi çare olarak gören medeniyetlerin manevi sahasının ne kadar zayıf olduğunu vurgulamıştır. Ona göre söz konusu kriz cihan harbinin bir sonucudur ve harp yalnız dört sene sürmemiştir, dökülen kanlar, akan gözyaşları kalplerde acı bırakmış ve bu sebeple de insanlarda oluşan kin ve husumetler harbi başka sahalara uzatmış, uluslararası dayanışmanın yerine uluslararası rekabet ve düşmanlık ortaya çıktığında da normal hayat şartları devam edemez olmuş ve nihayetinde bir kriz devrine girilmiştir. Mesut, harp bitse de barış antlaşması imzalanırsa da harp zamanı hayat şartlarına devam edildiğini, milletlerin yeni bir harp ihtimalini göz önünde tutup siyasi ve iktisadi vaziyetlerini ona göre düzenleyerek milletlerin birbirleriyle yarışa giriştiklerini, her memleketin bir iktisadi birlik oluşturma arzusuna kapıldığını, milletler arası alışverişin bir ihtiyaç değil, isteğe bağlı bir imtiyaz olarak kabul edildiğini, askeri harp yerine gümrük harbinin baş gösterdiğini ve bu hususların büyük bunalıma yol açtığını belirtmiştir. Mesut, bu krizin çaresini milletlerin bildiğini ancak bu milletlerin ilk adımı atmaya

¹⁷² Son Posta Gazetesi, 28 Ekim 1930, s.4

¹⁷³ Milliyet Gazetesi, 23 Aralık 1930, s.1

cesaretlerinin olmadığını söylemiştir. Ona göre, hiç bir devlet, savaş sonrası barış dönemine özgü hayat şartlarına geri dönülmesine öncelik etmemiştir.¹⁷⁴

Zeki Mesut'un bu sözleri, krizden kurtulmak için çareyi savaşta görenlere karşı sert bir eleştiri olmuştur. Ona göre, krizin ana sebebi zaten bir savaş iken çareyi tekrar bir savaşta bulmak mantıksız bir durum arz etmiştir. Ancak Mesut'un bu sözleri gerçeği değiştirmemiş kriz İkinci Dünya Savaşı'nın ortaya çıkmasının sebeplerinden biri olmuştur.

Kriz karşısında alınması gereken önlemler konusu ile ilgili çeşitli görüşlere yer veren basın, aynı husus ile ilgili bir mebusun görüşlerine de yer vererek siyasi bir fikri de yansıtmıştır. Milliyet Gazetesi'nde Siirt Mebusu Mahmut (Soydan) Bey, iktisadi mücadele de mevzunun yalnızca israftan kaçınmak ve tasarrufa alışmak olmadığını en büyük ve önemli görevlerden birinin de üretim olduğunu vurgulamış hedefin bir an önce iktisadi dengeyi sağlamak olduğunu belirtmiştir. Çünkü ona göre, üretim arttığında iktisadi denge, memleket lehine dönmüş olacaktır.¹⁷⁵ Mahmut Bey, aynı gazetenin farklı bir sayısında görüşlerini dile getirmeye devam etmiştir. Mahmut Bey, krize çare ile ilgili fikir beyan edenlerin ağzında en çok duyulan sözün üretim fazlalığı olduğunu söylemiştir. Fakat ona göre asıl fena olan şey üretim fazlalığı değil tüketim kabiliyetindeki eksikliktir ve bu sebeple bütün tedbirler tüketim kabiliyetini arttırma yolunda olmalıdır. Mahmut Bey, tüketim kabiliyetini arttırma da füzuli tüketimi kast etmediğini, asıl kast edilenin insanların muhtaç oldukları sınır dâhilinde üretimden mahrum olmayacak bir hale getirilmesi olduğunu söylemiştir. Bunun için üretici memleketlerin kendilerine yeni çıkış yerleri aradıklarını, henüz ilerleyip gelişememiş ya da belli bir yerleşik hayatı benimsememiş insanların üretim ve tüketim kabiliyetlerini arttırmak suretiyle yeni tüketim zeminleri oluşturmaya çalıştıklarını ve bunun işe yaradığını söylemiş ancak bu işlerde başarının elde edilmesinin uzun senelere bağlı olduğuna dikkat çekmiş ve içinde bulunulan kriz karşısında bu uzun vadeli tedbirlerden ziyade hemen etkisini gösterecek tedbirlerin alınması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre insanlığın krizden kurtulabilmesi için milletler arasındaki silahlanmanın durdurulması aynı zamanda

¹⁷⁴ Milliyet Gazetesi, 23 Aralık 1930, s.1

¹⁷⁵ Milliyet Gazetesi, 12 Ocak 1930, s.1

genel harpten önce ve sonra oluşan genel borçların milletlerin karşılıklı anlaşmalarıyla asgari düzeye indirilmelidir, böylece her gün şiddetini arttıran krizden kurtulma şansı doğabilecektir.¹⁷⁶

Sonuçta basında krize çare olarak sunulan farklı fikirler, Türkiye'nin iktisadi mücadelesinin birer örnekleri olmuştur. Bu bağlamda basında iktisadi mücadeleden zaferle çıkabilmek için geçmişteki başarıların hatırlatıldığı da görülmüştür. Örneğin, Kadro Dergisi'nde Türkiye'ye, Dumlupınar'daki başarısı hatırlatılmış ve bu başarının iktisadi alanda da sağlanabileceği vurgulanmış ve Dr. Vedat Nedim şunları söylemiştir:

*"İktisadi derterimizi fertlerin hasis menfaat meseleleri olmaktan kurtarıp bir millet davası haline koymak, artık günün zarureti oldu. Bütün Türkiye'de Dumlupınar havası estirmek lazım. Askeri Dumlupınar planlı ve sistemli bir faaliyetin yemişi idi. İktisadi Dumlupınar da plan ve sistem ister. Bir müstemleke iktisadiyatından bir millet iktisadiyatı yaratmak işi karşısında tarihte ilk defa olarak Türk milleti kalıyor. Bu işi başarmak...İşte yeni Türk Devletinin tarihi misyonu. Önümüzde taklit edebileceğimiz hiç bir örnek görmüyoruz. Bu büyük işin bütün hal çarelerini kendi kendimize yaratmak mecburiyetindeyiz. İnkılabımızın diğer unsurları gibi iktisadi inkılabımız da orijinal bir eser olacaktır."*¹⁷⁷

Basın, ekonomik bunalım karşısında çeşitli çareler ararken bir yandan da hükümet kriz karşısında yeni kanun ve kararlar almaktaydı. O dönemdeki gazetelerde hükümetin aldığı önlemleri eleştirenlerin olduğu görülmektedir. Reşit Saffet Bey, ekonomik kriz karşısında hükümetin tedbirler aldığını fakat alınan tedbirlerin, çıkarılan kanunların ani bir sonuç vermeyeceğini, bu kanunların şimdilik tesirini gösterdiğini fakat tamamen krizi ortadan kaldırmadığını vurgulamıştır.¹⁷⁸

Büyük bir tüccar da kriz karşısında hükümetin aldığı tedbirleri eleştirmiş ve şunları söylemiştir:

¹⁷⁶ Milliyet Gazetesi, 8 Ağustos 1930, s.1

¹⁷⁷ Dr. Vedat Nedim, Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına, Kadro, sayı,1, 1932, s.7, 8

¹⁷⁸ Son Posta Gazetesi, 23 Aralık 1930, s.1

"Paramızın kıymetini muhafaza için kambiyo kanunu çıkararak suni ve cebri bir tedbir almak kadar büyük iktisadi bir hata yapılamaz. Bu tedbir ticareti bütün bütün hercümerç etmiş ve ecnebi müesseselerine, Türkiye'de iş yapmak için emniyetsizlik telkin etmiştir." ¹⁷⁹

Kriz karşısında hükümetin hiçbir şey yapmadığını dile getirenler de olmuştur. Nermi Bey, krize karşı hükümeti hiç bir şey yapmamakla suçlayanlara ve eleştirenlere karşı şu cevabı vererek hükümeti desteklediği görülmektedir :

"Her memlekette olduğu gibi bizde de iktisadi buhranın sebepleri vardır. Karşı taraf niçin bu sebeplerin tahliline yanaşmıyor ve yalnız bize kuru bir sözle," bir şey yapılmıyor " la sanki bir şey yaptığını zannettirmek istiyor? Karşı taraf yalnız söz söylüyor. Hâlbuki: Cumhuriyet hükümeti, onlar dile gelmeden evvel buhranı tetkik etti ve bir iktisat programı yaptı." ¹⁸⁰

Necmeddin Sadık da hükümetin kriz karşısında sessiz kalmadığını vurgulamıştır:

"Hükümet bugün her şeyden fazla, memleketin iktisadî inkişafına çalışmayı gaye biliyor. Hatta diğer bütün işler şimdilik ikinci derecede addediliyor, birçok ihtiyaçlar bu hayatî zarurete feda ediliyor. Yakında, büyük iktisadî bir program şeklinde tezahür edecek olan bu çalışma, devleti idare eden bütün ricalin yegâne düşüncesidir. Fikirler, mütemadiyen bu tek noktaya teveccüh etmiştir. Bunun da müsmir olması için, devletin bütün kanunlarının iktisadî gaye noktasından tetkiki icap eder." ¹⁸¹

Necmeddin Sadık'ın cümlelerinden Türk Hükümeti'nin en önemli meşguliyetinin ekonomiyi geliştirmek olduğu anlaşılmaktadır. Üstelik hükümet, ekonomi dışındaki bütün işleri ikinci plana atmış, hükümetin bütün gayesi. büyük bir ekonomi programını ortaya çıkarmak olmuştur.

¹⁷⁹ Son Posta Gazetesi, 26 Aralık 1930, s. 7

¹⁸⁰ Milliyet Gazetesi, 25 Eylül 1930, s.1

¹⁸¹ Akşam Gazetesi, 7 Şubat 1930, s.1

Arif Oruç'un da Nermi Bey ve Necmeddin Sadık gibi hükümeti desteklediği anlaşılmaktadır. Oruç, İsmet Paşa Hükümetinin kriz karşısında aldığı tedbirlerin çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Hatta her şeyi sadece hükümetten beklemenin doğru olmadığını milletin de hükümete karşı sorumlulukları olduğunu söyleyerek halkın da devlete destek olması gerektiğini söylemiştir.¹⁸²

Yabancı basında da Türkiye'deki krize karşı neler yapılması gerektiği yer almış ve yine karşılaştırma imkanı bu bölümde de doğmuştur. Bu karşılaştırma Temp Gazetesi'nden alınan bir haber ile yapılmıştır. Temps Gazetesi, Türkiye'nin ekonomik krizden kurtulmasının kapitalistlerden gelen yardım ile olmayacağını vurgulamış ve Türkiye'nin kurtuluş yolunun şunlar olduğunu yazmıştır:

*“Sosyalizm iktisadiyatı! İşte kurtuluş yolu budur. Lakin Kemal Paşa Hükümeti elbette bu yoldan yürüyemez. Halk Fırkasına mensup milliyetçi Türk burjuvası elbette bu yolu takip etmez. Ancak ihtilalcileri aşan halkın emekçi kütleleri iş başına geldikleri zaman Türkiye'yi bu yola sevk edebilirler. Müstakil Türkiye'nin kurtuluşu işte bu yoldadır.”*¹⁸³

Türk basınında Türkiye'deki krize çare olarak birçok fikir yer almış ancak genel bir sosyalizm fikri ortaya çıkmamıştır. Ayrıca Türk basınında hükümete muhalif yazılar yazılsa da hükümetin halkın emekçileri tarafından devrilmesi gerektiği gibi genel sert bir yaklaşımın olmadığı da söylenebilir.

Yabancı basının aynı konu ile ilgili ele aldığı diğer husus hükümetin krize karşı aldığı tedbirler olmuştur. Mesela Londra'da çıkan Times Gazetesi'nde, Türk parasının son zamanlarda gösterdiği zayıflıktan dolayı Türkiye'nin aktif bir ekonomik kampanyası başlattığını ve bu durumun Türkiye'yi yabancı ürüne yönetmesine sebep olduğunu yazmıştır. Gazete devamında, hükümetin ekonomiye yönelik pratik adımlar attığını, memurların ve milletvekillerinin çok özel görevlerle yurt dışına göndereceğini, yabancı danışmanların ve uzmanların hizmetlerinden mümkün olduğunca vazgeçileceğini, devlet tekellerine personel sayısını azaltmaları ve yeni çalışanları işe almaktan kaçınmalarının söylendiğini, vilayetlerin ve kazaların

¹⁸² Yarın Gazetesi, 15 Aralık 1929, s. 2

¹⁸³ Dış İşleri Baakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571/35014.138003.23

masrafları azaltacağını ve hükümetin izni olmadıkça yeni inşaat planına devam edilmeyeceği de yazılmıştır(Ek 8).¹⁸⁴

2.2.7. Basında Tasarruf ve Yerli Malı

“Basında Tasarruf ve Yerli Malı” başlığı “Türk Basınına Göre Ekonomik Bunalım Karşısında Türkiye’de Aranan Çareler Başlığı” ile alakalı olmasına rağmen bu başlığın basında en çok işlenen ve tartışılan konu olması sebebiyle veyahut konunun önemine dikkat çekmek amacıyla ayrı bir alt başlık olarak ele alınmıştır. 1929 bunalımı karşısında Türkiye’deki tasarruf ve yerli malı meselesi, gazetelerin sıkça yer verdiği uyarı yazısı niteliğine dönüşmüştür. Cumhuriyet Gazetesi’nde yer alan yerli malı kullanımı ve tasarruf ile ilgili bir yazı şu şekildedir:

*“Vatandaş! Yerli Malı kullan ve para biriktir. Yerli malı kullanmak Türk parasının değerini korumaktadır. On paralık bir ürün alırken bile yerli malını tercih et! Hasta olacağın günleri, yaşlanacağın zamanları düşün ve para biriktir!”*¹⁸⁵

Milliyet Gazetesi ise halkı yerli malı kullanımı ve tasarruf konusunda şu şekilde uyarmıştır:

*“Vatandaş! İki kazanıp bir yiyeceksin. Kaba, biçimsiz, pahalı da olsa da her şeyin başında Türk malını arayacaksın, yiyeceğine hiç bir yabancı şey karıştırmayacaksın, lükse ve inci boncuğa para vermeyeceksin. Türk Tüccarı; Türkiye’de yapılabilen veya çıkan hiç bir şeyi Avrupa’ya ısmarlamayacaksın, temiz mal satacaksın, rağbet çoğaldıkça fiyatları da çoğaltmayacaksın, ucuz almayı, ucuz satmayı, iyisini satmayı bileceksin. Türk Fabrikatörü; büyük üretim büyük sermayenin eseridir, sermayeni tevhi ve teşrik edip büyük eserler meydana getirmeye çalışmak ilk işin olmalıdır, memleketimizde yapamadığımız harcıâlem şeyleri yapmaya bak, sanayi dokumadan basma, pazen Türk köylüsünün en çok kullandığını ve dışarıya para verdiği manifatura eşyasını meydana getirmeye çalış!”*¹⁸⁶ (Ek 9)

¹⁸⁴ CA, 30.10.0.0/166.153.2

¹⁸⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 13 Aralık 1930, s.2

¹⁸⁶ Milliyet Gazetesi, 22 Aralık 1929, s. 3

İkdam Gazetesi ise tasarruflu olmanın ve yerli malı kullanmanın bir vatan borcu olduğunu vurgulayarak vatandaşı şu şekilde uyarmıştır:

*"Vatandaş! Memleketinin istiklâlini ebedileştirmek, rahat yaşamak ve zengin olmak istiyorsan tasarrufa alış. İşten artmaz dıştan artar; derler. Bunu unutma. Kazandığının bir kısmını saklamaya bak. Paranı yerli malından ve Türkten başkasına verme! Bu bir vatan borcudur ve bu borcunu ödemekle yine bizzat kendine hizmet olacaksın."*¹⁸⁷(Ek 10).

İsrafın önüne geçilmesiyle iktisattaki en ilkel ama en önemli adımın atılacağını altını çizen Akşam Gazetesi'nin ise¹⁸⁸ yerli malı ve tasarruf hakkındaki uyarı yazıları şu şekildedir:

1-*"Çay yerine ıhlamur içmekle diye övünmeyelim. O bile dışarıdan geliyor! Geçen sene ülkede 24356 liralık ıhlamur ithal edilmiş... Hayret ve ibret!"*¹⁸⁹

2-*"Altı senede pamuklu eşyaya 80 milyon lira vermişiz Haydi bunları burada yapamıyoruz diyelim. Fakat senede 79 milyon liralık hububat ithal edilmiş. Buna ne demeli? Güya memleketimiz bir ziraat memleketidir! Topraklarımız bunu da yetiştiremez mi? üretimi arttıralım üretimi! Başka kurtuluş çaremiz yoktur!"*¹⁹⁰

3-*"1928 senesi memleketimize dışarıdan 4,5 milyon liralık kahve, 2 milyon liralık çay girmiş. Çayı ve kahveyi büsbütün terk etmek çok güçtür, hatta imkânsızdır. Fakat herkes, günde içtiği çay ve kahve miktarımı yarı yarıya indirsın, her sene 3 milyon lira ülkemizde kalır. Hem de sıhhatimizden kâr ederiz!"*¹⁹¹

4-*"Dikkat ediniz! Birçok mağazalar, yerli malı diye, en tapon Avrupa kumaşlarını müşteriye sokuyorlar. Aldanmayınız!"*¹⁹²

¹⁸⁷ İkdam Gazetesi, 2 Ocak 1930, s. 3

¹⁸⁸ Akşam Gazetesi, 26 Aralık 1929, s.3

¹⁸⁹ Akşam Gazetesi, 28 Aralık 1929, s.1

¹⁹⁰ Akşam Gazetesi, 29 Aralık 1929, s.1

¹⁹¹ Akşam Gazetesi, 1 Ocak 1930, s.1

¹⁹² Akşam Gazetesi, 10 Şubat 1930, s.2

Cumhuriyet Gazetesi ise tasarrufun tüm Türk halkının milli bir görevi olduğunu söylemiş ve bu konuda şuurlu olunması gerektiğini vurgulayıp halka şu mesajları vermiştir:

1- *“İki elbiseniz varsa üçüncüsünü yaptırmayın”*

2- *“Tramvay dururken otomobile binmeyin”*

3- *“Pudraya, Lavantaya, dudak boyasına para vermeyin”*

4- *“Sinemaya, tiyatroya haftada bir kez gidin”*

5- *“Çay yerine ıhlamur için, paranız dışarıya gitmesin”*¹⁹³

Gazeteler bu uyarı yazıları ile tasarruf konusunda halktan beklenenleri dile getirip halkı tasarruf konusunda harekete geçirmek istemiştir. Ancak Son Posta Gazetesi, tasarrufun sadece halktan beklenilmemesi gerektiğini hükümetin de bu konuda yapabileceklerinin olduğunu vurgulamış ve halk namına hükümete şu tavsiyelerde bulunmuştur:

1- *“Şu örtülü ödenek faslını bir hayli kıs!”*

2- *“Hükümet gazetelerine verdiği sübvansiyonu bir hayli kıs!”*

3- *“Büyük memurlara ikramiye faslından verdiği paraları bir hayli kıs!”*

4- *“Tetkik seyahati dedikleri para çekme bahanesine sarf ettiği paraları bir hayli kıs!”*

5- *“Şu komisyonu, bu encümeni, filan meclisi, falan heyeti azalarına döktüğün paraları bir hayli kıs!”*

6- *“Memleketin her tarafında yeniden yapılan bir sürü lüks binalara, yeni taş a toprağa harcadığın paraları bir hayli kıs!”*

7- *“İstikbal merasimi, ziyafet ve saire masraflarını bir hayli kıs!”*

¹⁹³Cumhuriyet Gazetesi, 17 Aralık 1929, s.1

8- “Çok yandığı için hem fazla petrol harcayan hem de şişeyi is içinde bırakarak memleketi karanlığa sürükleyen idare lambasının fitilini bir hayli kıs!”¹⁹⁴

Gazetelerde yer alan uyarı yazılarına rağmen toplum içerisinde tasarrufa uymayanların olduğu da görülmüştür. Akşam Gazetesi bu hususa dikkat çekmiş ve Vâlâ Nureddin, insanların eğlence uğruna tasarrufu unuttuğunu şu şekilde anlatmıştır:

“Bir az gazetecilik merakıyla, bir az da, — Allah taksiratımızı affetsin! — eğlenmek maksadıyla yılbaşı saatlerini ben de Beyoğlu'nun barlarında geçirdim. Masalar, bir hafta evvel kâmilten tutulmuştu.

Şöyle bir masaları dolaşarak, önlerindeki kartlardan isimleri okudum: Biiâmubalağa söylüyorum; yüzde yetmiş Türk. Diğer bazı yerlerde bu nispet yüzde doksanı bile buluyormuş. Ah ey zavallı tasarruf yılı! Seni böyle mi karşılayacaktık? Haydi, patlatılan şampanyalar, bilmeceburiye ecnebi malı idi diyelim, fakat, kâat külah, düdük, dümbelek nevinden kotiyonların üzerindeki Made in U.S. A. (Yani: Amerika Cem. Müttehidesinde yapılmıştır) yazısına ne buyurursunuz? Bu pestenkerani matahlar da mı hariçten gelmek zaruretinde? Eyip oyuncakları faraza o canım kaynana zırlıtısı, âlâ kotiyon değil midir?”¹⁹⁵

Vala Nureddin'in başından geçen bu olaydan, ülkede tasarruf ve yerli malına itaat etmeyenlerin olduğu görülmektedir. Gazetelerde, tasarruf adına sıklıkla uyarı yazıları yazmaları ve tasarrufun bir vatan borcu olarak gösterilmesinin sebebi memleketin muhtelif yerlerindeki bu itaatsızlık olabilir.

Gazetelerde sıklıkla yer alan uyarı yazılarından ve konu ile ilgili önemli bir hususa dikkat çekilmesinden basının, tasarruflu olma ve yerli malına itaata ne kadar önem verdiği anlaşılmaktadır. Tasarruf ve yerli malı konusuna basın gibi hükümetin de ayrı bir önem verdiğini gazete haberlerinde görmek mümkündür. Mesela, Maliye Vekili yerli malı ile ilgili bir kanun hazırlamıştır. Bu kanunun içeriği, yerli mallarının kullanımı sırasında mağaza sahiplerinin sahtekârlık yapmamaları ile ilgiliydi. Buna göre; yerli ve yabancı diye iki türlü etiket yaptırılıp bunlar mağazalardaki malların

¹⁹⁴ Son Posta Gazetesi, 14 Aralık 1930, s.3

¹⁹⁵ Akşam Gazetesi, 3 Ocak 1930, s. 3

üzerine konulacak, bu konuda sahtekârlık yapanlar ise cezalandırılacaktı.¹⁹⁶ Bunun dışında Mustafa Kemal Paşa, İstanbul'dan getirttiği numunelerden elbise, Bursa ipeğinden gömlek yaptırmıştır. Ayrıca bazı milletvekilleri de yerli kumaşlardan elbise siparişi vermişlerdir. Burada şüphesiz halkı yerli malı kullanmaya teşvik etme söz konusu olmuştur.¹⁹⁷ Başka bir haberde ise tasarruf mücadelesinin hareketlendiğini, hükümetin konuyla ilgileri görevleri ciddiyetle yerine getirildiği görülmektedir. Ayrıca bu haberde vatandaşların da hükümetin çalışmalarından ibret alarak tasarruf ve yerli malı konusuna dört elle sarılmaları gerektiğini ve Maliye Vekâleti'nin, az bir zamanda dışarıya gidecek yarım milyon liranın memlekette kalmasını sağladığını vurgulamıştır. Yani Akşam Gazetesi'ne göre, hükümet görevini önemle yerine getirmektedir, Maliye Vekâleti gibi diğer vekâletlerde görevini önemle üstlenmişlerdir ancak bu konuda asıl görev milletin kendisine düşmektedir ve milletin çok çalışması gerekmektedir.¹⁹⁸

Tasarruf mücadelesinde milletin çok çalışması gerektiğini ileri süren Akşam Gazetesi, bu konuda asıl büyük görevin hanımlara düştüğünü vurgulamıştır. Bu nedenle Akşam Gazetesi, Türkiye'nin aydın kadınları ile bir anket açmış ve Türk aydın kadınları tarafından ekonomik bunalım karşısında kadınlara düşen sorumluluklar ortaya konulmuştur. İlk olarak; Türk kadınına düşen sorumluluklar, elbiseye çok para harcamama, gösteriştan kaçınma olmuştur. Birçok Türk kadını bu konu hakkında konuşmuş ve elbiseye çok para harcayanlar ve gösterişe düşkün olanlar eleştirilmiştir. Kibar mahafilinde çok seçkin bir sima olan Suphiye Nuri Hanım, kadınların kıyafete çok para harcadığını ve bunun erkeklerin suçu olduğunu şu cümleleriyle açıklamıştır:

“Teessüf edilirdi hayatını kazanmak mecburiyetinde olanlar bile kazancını tuvaletine veriyor. Birçok hanımlarımız var ki senede ancak iki kattan fazla esvap yapamaz. Fazlası için ya gıdasından, ya kirasından kesmeli. İnsan evvelâ yemeli. Isınmalı, hasta olursa baktırmalı ondan sonra giyinmesini, gösterişini düşünmeli... Kadın tuvaletlerinde erkeklerimizin de büyük dahli var. Erkeklerimiz, her şeyden evvel şıklık, güzellik arıyorlar. Erkeklerimiz, hatta en müterakki ve münevver

¹⁹⁶ Akşam Gazetesi, 13 Aralık 1929, s.4

¹⁹⁷ Akşam Gazetesi, 15 Aralık 1929, s.1

¹⁹⁸ Akşam Gazetesi, 27 Aralık 1929, s.1

*erkeklerimiz de kadında güzellikten başka meziyet aramıyorlar. Gerçi güzellik büyük bir meziyet ve silâhtır. Fakat güzellik her şey değildir. Kadın olmak hasebile kendisini iyi göstermek için kadınlar da erkeklerin arzularına ittiba etmeğe mecbur oluyorlar.*¹⁹⁹

Suphiye Nuri Hanım, gösterişli giyinmenin, temel ihtiyaçlardan sonra gelmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ancak Suphiye Nuri Hanım, bu hususta kadınları suçlamak yerine erkekleri suçlu bulmuştur. Çünkü hanımını güzel görmek isteyen erkekler sebebiyle kadınlarda gösterişli kıyafetlere çok para harcama isteği ortaya çıkmıştır. Suphiye Nuri Hanım, erkeklerin bu konuda değişmesiyle kadında değişeceğine inanmaktadır:

*Bunun önüne geçecek aile reisi. Aile reisi aklı başında ise kadının hayatını tanzim eder. Birçok ahlâksızlıklara sebep olan hep israftır. Bu kabahati erkeklerde buluyorum. Haremini süslü görmek isteyenler, kadının ahlâksızlıklarına göz yumuyorlar. Erkekler ciddi hareket ederlerse bu israfın önüne geçerler.*²⁰⁰(Ek 11).

Şair ve öğretmen olan Şüküfe Nihal Hanım ise kadının süslenmesinde Suphiye Nuri Hanım gibi erkekleri suçlu bulmamaktadır. Çünkü o, bir kadının fitreten süse meyilli olduğunu hatta kadın psikolojisi çalışmalarının, kadının yalnız kaldığı ve hiç kimseye görünmediği zaman bile kendi kendini güzel görmek için süslendiğini gösterdiğini söylemiştir. Şüküfe Nihal Hanım, bir kadının süslenmesinin onun hakkı olduğunu fakat kadının beğenilme ve güzel görünme ihtiyaçlarını tatmin ederken fazla masraf etmesinin ailesine dolayısıyla da memlekete zarar vereceğini söylemiştir. Devamında Şüküfe Hanım şöyle demiştir:

“Bunun için kadın felaketler karşısında pırıl pırıl giyinerek ve kaprislere kapılarak her gün elbise değiştirmekte devam edemez...İsraftan vazgeçmek için bugünkü seviyenin yükselmesi lâzımdır. Kadın vatan, millet mefhumunu anlamalı, felâketler karşısında titreyecek, sarsılacak kabiliyetler kazanmalı. Kendine ait ince zevkler i istihfaf etmesini bilmeli. Kadının bediî zevki yanında rikkat, şefkat,

¹⁹⁹ Akşam Gazetesi, 5 Ocak 1930, s.1,2

²⁰⁰ Akşam Gazetesi, 5 Ocak 1930, s.1, 2

*fedakârlık gibi yüksek hislerin inkişaf etmesi medenî bir kadını tamamlamak için elzemdir.”*²⁰¹

Aydın kadınlar arasında zerafetiyle tanınan Fahrünnisa Hanım ise aynı elbiseninin tekrar giyilebileceğini söylemiştir. O, bir baloda birden fazla tuvalet giymenin çok manasız ve komik olduğunu, bir tuvalet sadece bir baloya özgü olmadığını yani bir tuvaletin sağlam olduktan sonra 10 baloya giderken bile giyilebileceğini söylemiş ve kendinin de bir baloya giderken tuvaletini temizletip ve boyattığını belirtmiştir.²⁰² Yazar Saibe Hanım ise bir tuvaletin ikinci defa giyilmemesini şüursuzluk olarak görmektedir. Bir kadında kıyafetini tahdit edecek cesareti görmediğini söylemiştir. Ona göre, bir kadın alaylara kulak vermeyip bilinçli hareket ederse bunun sonu kurtuluş olacaktır.²⁰³

Düzenli, titiz ev hanımı olan ve bir aile kadınında olması gereken meziyetleriyle tanınan Mediha Memduh Hanım ise tam bir mükemmel kadının ilk önce evi ile meşgul olacağını mutfağın masrafını bilmesi gerektiğini en önemli noktanın yiyecek olduğunu sonra elbisenin geldiğini, bir kadının ev elbiselerini kendisinin dikmesini söylemiştir.²⁰⁴

Ankette, kadınların elbise masrafları gibi erkeklerin de masrafları olduğu ileri sürülmüş ve bu konuda sadece kadınları suçlamamak gerektiği de vurgulanmıştır. Mesela, uzun senelerden beri kadın tuvaletleriyle yakından ilgilenen ve bıçkı yurdunun kurucusu olan Behire Hakkı Hanım, “*Neden yalnız hanımların balo elbisesini görüyorsunuz? Beylerin 30 liraya kadar tedarik edilen ipek gömleklerine ne diyelim?*” diyerek israfı sadece kadınların yapmadığını belirtmiştir.²⁰⁵

Türkiye’nin ilk kadın otomobil yarışçısı, şampiyonu ve aynı zamanda müzik öğretmeni olan Samiye Burhan Cahit Hanım da konuşmasında Behire Hanım gibi erkeklerin israfına dikkat çekmiştir: “*Hanımlar için kürk ve tuvalet modası iddia ediliyor, fakat erkeklerimizin otomobil ve sefahet iptilâsı daha az bir israf mıdır?*”

²⁰¹ Akşam Gazetesi, 9 Ocak 1930, s.1, 2

²⁰² Akşam Gazetesi, 7 Ocak 1930, s.1, 2

²⁰³ Akşam Gazetesi, 20 Ocak 1930, s.1,2

²⁰⁴ Akşam Gazetesi, 10 Ocak 1930, s.1, 2

²⁰⁵ Akşam Gazetesi, 17 Ocak 1930, s.1,2

Ayrıca Samiye Hanımın kanaatine göre; Türkiye’de alt sınıfın tutumlu olduğunu fakat üst sınıfın ise zevki hiç düşünmeden bolca para harcadığını vurgulamıştır.²⁰⁶

Avukat İclal Asım Hanım da aynı şekilde erkeklerin de israf yaptığını vurgulamıştır. O, erkeklerin barlarda yaptığı israfa karşın kadınların elbise için yaptığı masrafı çok masum bulduğunu söylemiştir. Ayrıca Türk kadının israf etmekten ziyade gerekli surette harcama yapmayı bilmediğini belirtmiştir.²⁰⁷

İsrafı sadece kadınların yapması eleştirildiği gibi kadınların tutumsuz olduğu da eleştirilmiştir. Örneğin Fahrünnisa Hanım, Suphiye Nuri Hanım’ın, "*Tasarruf ve iktisat bir terbiye ve görenek meselesidir. Asırlardan beri israfa gidiyoruz. Bugünkü kadın müsrif olduğu gibi, annesi, büyük annesi de böyle idi. Kadınlarımızda bütçe yoktur.*"²⁰⁸ cümlesine karşı Türk kadınlarını müsrif bulmadığını söylemiştir. Çünkü ona göre kadının yalnız bugünkü durumuna bakılmamalıdır, bundan 20 sene önce Türk kadını içtimai hayata atılmamıştı ve ona göre de masrafı azdı, kadınların yeni bir tuvalet yapmayı düşünmeleri için bir düğün veya bayram olması gerekirdi fakat bugünkü kadın eskisinden daha fazla masraf ediyor çünkü yaşadığı toplumsal hayat, bir kadını masraf yapmaya zorluyor demiştir.²⁰⁹ Nebahat Hamit Hanım da Türk kadının tutumsuz olmadığına dair şunları söylemiştir:

*"İçine yeni girdiğimiz iktisat mücadelesinde tasarruf vazifesi evvelâ kadınlara tevcih ediliyor. Biz bu tevcihden çok memnunuz fakat asla zannedilmesin ki Türk kadınının tasarruf vazifesi; müsrif olduğundan neşet eden bir zarurettir. Biz bu düşünceyi reddederiz! Böyle fikirlere kapılanlar yanılıyorlar ve hadisatı bir içtimaiyatçı gözü ile göremiyorlar. Herhalde evvelâ kadına tasarruf vazifesini tevcih eden erkeklerden aile bütçesini tanzim ve idare etmekte hak ve hürriyet istiyoruz!"*²¹⁰

İkinci olarak; Türk kadınına düşen sorumluluk, evini idare etmesidir. Mediha Memduh Hanım, bir kadının eviyle ilgilenirken çok görevi olduğunu, hizmetçisinin, açısının işlerini denetlemesi gerektiğini eğer denetlemezse de elektrik ve gaz

²⁰⁶ Akşam Gazetesi, 18 Ocak 1930, s.1,2

²⁰⁷ Akşam Gazetesi, 21 Ocak 1930, s.1, 2

²⁰⁸ Akşam Gazetesi, 5 Ocak 1930, s.1,2

²⁰⁹ Akşam Gazetesi, 7 Ocak 1930, s.1, 2

²¹⁰ Akşam Gazetesi, 24 Ocak 1930, s.1

parasının daha çok geleceğini belirtmiştir. Sonrasında Mediha Hanım, bir evin idaresi için karı kocanın gelirleri, masrafları hesaplayıp düzene sokmaları gerektiğini söylemiş hatta ev idaresine doğrudan doğruya kadınların bakmaları gerektiğini vurgulamıştır.²¹¹

Üçüncü olarak; Türk kadına düşen sorumluluklar, mutfak, el işini, dikişi, ekip-biçmeyi öğrenmesidir. Kibar aleminde olduğu kadar hayır cemiyetlerindeki faaliyetleriyle de tanınan Ferdiye Hanım, ekip biçmesini bilmeyen kadının masrafının çok olduğunu, bir genç kızın ekip biçmeyi, mutfak bilmesini, misafirine kendi yaptığı pastayı ikram etmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sonrasında şu cümleyi eklemiştir: *“Bizde bazı hanımlar bu esbabı ben diktim, şu pardösüyü ben yaptım demekten adeta utanırlar. Bilhassa bu zihniyetle mücadele etmek lazımdır.”*²¹²

Ciddi ve düşüncelerindeki isabetli, ölçülü tavırlarıyla tanınan Feyhan Kemal Cenap Hanım ise kadınlara düşen sorumlulukları özetlemektedir. O, kadınlığa ait tasarruf konusunu üç yolda gördüğünü bunların; giyimde iktisat, eğlencede iktisat, mutfakta iktisat olduğunu söylemiştir. Feyhan Hanım, *“iktisat mücadelesine girerken bütün senenin balolarını bir elbise ile geçiştirmek kararını verirken zannediyorum ki çok yerinde bir hareket yapmış oluruz.”* diyerek giyimde iktisat maksadını açıklamıştır. Ona göre, bir aile bütçesinde en çok israf elbisedir. Feyhan Hanım, otomobile binmenin, her gün sinemaya gitmenin bazı aileler de birçok fedakârlıklarla olduğunu, bir sinema masrafıyla bir ailenin bir günkü gıdasını temin etmenin mümkün olduğunu ancak bunun yerine vakitlerini çerez ile geçirip sinemaya gidenlerin olduğunu söyleyerek eğlencede iktisat ile ne demek istediğini açıklamıştır. Feyhan Hanım son olarak mutfakta iktisat ile ilgili şunları zikretmiştir:

*“Hayatî bir mesesle olan mutfak bahsine geliyorum: Bu, ev kadınının başlıca meşgalesini teşkil etmelidir ki ailenin sıhhati üzerinde müessir olan ucuz, aynı zamanda kuvvetli bir gıda tedariki mümkün olabilsin. Bu da ancak ev kadınının nezareti ile mümkün olur.”*²¹³

²¹¹ Akşam Gazetesi, 10 Ocak 1930, s.1, 2

²¹² Akşam Gazetesi, 11 Ocak 1930, s.1, 2

²¹³ Akşam Gazetesi, 14 Ocak 1930, s.1,4

Görülmektedir ki ekonomik kriz karşısında kadına düşen sorumluluklar arasında elbiseye çok para harcamama, gösteriştan kaçınma, evi idare etme, mutfacı, el işini, dikiş, ekip-biçmeyi öğrenme yer almaktadır. Bu söz konusu sorumluluklar bir kadına yüklenilen önemli sorumluluklardır. Türk kadınları, tasarruf konusunda yapılması gereken diğer şeyleri de ortaya koymuştur. Bunlar ise herkesin yapması gereken görevler idi. Örneğin, Behire Hakkı Hanım, tasarruf için aklına gelen önlemlerin, haftada bir gün yemekten biraz kısılabileceğini yani evine her gün et alan birinin haftanın bir günü et almaması gerektiğini ancak gıdadan değil de teferruatından kısılursa vücuda zarar vermeyeceğini söylemiş maksadının halkın aç oturması olmadığını belirtmiştir.²¹⁴

Feyzi Atı Kız Lisesi Müdürü Türkan Hanım ise sınırı aşmadan harcama yapılması gerektiğini ve böylece tasarruf edilebileceğini şu şekilde dile getirmiştir;

*“Ailede tasarruf, masrafı varidata göre tanzim etmekle mümkündür. Zaten muktesit olmak demek bence medenî hayatın doğurduğu ihtiyaçlara cevap vermemek demek değildir. İhtiyaçlarımızı gidermek mecburiyetindeyiz. Lâkin bu ihtiyaçları gidermek isterken bütçemizin müsaadesini düşünmek lâzım. Haddimizi bilmeyerek sarf edersek o zaman müsrif oluruz.”*²¹⁵

Şişli kibar muhitinde mümtaz bir mevkie olan Sadiye Müştak Hanım ise memleketini seven her Türkün dikkat etmesi gereken şeyin milli servetini gereksiz arzular ve değersiz kapisler uğranda israf etmemesi gerektiğini söylemiştir. Sadiye Hanım'ın milli tasarruftan çıkardığı mana her hangi bir malı almak ya da almamak değil de israf etmeyip mili serveti çoğaltmaktır. Çünkü ona göre milli servet çoğaldığı zaman milli istihsalatı da artmış olurdu.²¹⁶

Ankette, Türk aydın kadınları tarafından tasarrufun ne olduğunun öğrenilmesi gerektiği ve bunun bir şuur meselesi olduğu da savunulmuştur. İyi eğitim almış ve salim düşüncesiyle ağırbaşlılığı ile tanınan Rezan Emin (Yalman) Hanım, gerçekten birçoğumuzun para ve hesap ne demek olduğunu bilmediğini sadece bugün için

²¹⁴ Akşam Gazetesi, 17 Ocak 1930, s.1,2

²¹⁵ Akşam Gazetesi, 26 Ocak 1930, s. 1

²¹⁶ Akşam Gazetesi, 6 Ocak 1930, s.1, 2

yaşadığını ele ne kadar para geçerse geçsin çoğumuzun bundan yarın için pay ayırmadığını söylemiştir. Devamında, tasarruf hakkında ortaya çıkan genel çalışmaların iyi sonuçlar verebileceğini ancak bu sonuçların yüzeysel kalacağını söylemiştir. Ona göre; israf yerine tasarrufu öğrenmeli ve tasarrufun bütün zihniyetle, bütün alışkanlıklarla, bütün hayatın değişmesiyle ilgili olduğunun kabul edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²¹⁷ İzmir kadınlık aleminin önde gelen isimlerinden olan ve uzun müddet Ahenk Gazetesi'nin başında bulunmuş Cevriye İsmail Hanım'ın fikirleri, Rezan Emin Hanım ile benzerlik göstermektedir. O, tasarrufun her şeyden önce bir hırs ve terbiye işi olduğunu söylemiş, tasarrufa oruç gibi abdest alıp niyet edilmeyeceğini vurgulamıştır. Sonrasında kumbara seferberliğinden önce fikir seferberliğine geçilmesi gerektiğini, tasarrufun memlekette bir şuur olması gerekliliğini vurgulamıştır. Devamında, tasarrufun iktisadi bünyeye ilaç gibi gelebileceğini ancak bunun bir hırs ve bir şuur meselesi ile olabileceğini belirtmiştir.²¹⁸

Türk kadınları arasında tasarrufun, üretimi arttırmak ve çok çalışmak ile olacağını ortaya koyanlar da olmuştur. Bir çocuk doktoru olan Semiramis Ekrem Hanım'a göre, tasarruf ve iktisat yerine ilk önce ona giden yolun öğrenilmesini yani üretimin düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre, tasarruf ve iktisat yapabilmek için, ilk önce elde bir şey bulunması gerektiğini zikretmiştir. Yani Semiramis Hanım, üretimi arttırmayı öğrenmeli ve öğretmeli ancak bunu da yapacak olanın kadınlar olmadığını vurgulamıştır. Semiha Hanım, bir kadının öğrenim görmesi gerektiğini çünkü eğitim görmemiş bir kadının aile hayatında ve tasarrufta çok güç duruma düşeceğini söylemiş ev hanımlığının yalnızca yemek pişirmek olmadığını kocasının maaşına göre evini idare etmeyi de bilmek olduğunu, bunun ise öğrenim ile olacağına dikkat çekmiştir.²¹⁹ İclal Asım Hanım da ihtiyaçları kısmanın mümkün olmadığını, bunun yerine çok çalışıp üretimi arttırmanın gerekliliğine değinmiştir.²²⁰ Selçuk Hatun Kız Okulu'nda müdür olan Mediha Mehmet Hanım da memlekette icat ve teşebbüs fikrinin eksiliğinden yakınmıştır. Mediha Hanım, Anadolu'da bir seyahat yapmış ve oradaki toprakların çoğuna el dokunulmadığını

²¹⁷ Akşam Gazetesi, 12 Ocak 1930, s.1,4

²¹⁸ Akşam Gazetesi, 9 Şubat 1930, s. 8

²¹⁹ Akşam Gazetesi, 19 Ocak 1930, s.1,2

²²⁰ Akşam Gazetesi, 21 Ocak 1930, s.1, 2

görmüş buna karşın halkın kahvede vakit geçirdiğini belirttikten sonra halkın kahvede vakit geçirmek yerine dağlardan çalı, çırpı toplayıp bunları satarak para kazanabileceğini söylemiştir. Mediha Hanım, tasarruf ile cimriliğin birbirinden farklı olduğunu ve tasarruf için refah seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini söylemiştir. Mediha Hanım; *“Ancak bizde halk, ekseriyet itibariyle geçinmesinden âcizdir. Tasarruf için en birinci şart umumî refahı temin etmektir zaman artıracak para ile istikbalde refahı temin eder.”*²²¹

Türk aydın kadınları, tasarruflu olma dışında yerli malı kullanımı ile ilgili de görüşlerini dile getirmiştir. Fahrünnisa Hanım, kadınlara elinden geldiğince yerli malı kullanma vazifesini yerine getirmelerini söylemiştir. Ayrıca o, Türk kadınlarına Bursa kumaşlarını önermiş, Bursa krepdöşinlerinin Avrupa’ninkine göre daha uzun ömürlü olduğunu söyleyerek Türk kadını yerli malına teşvik etmişse de Türk kumaşlarının Avrupa kumaşları kadar fabrikasından ince ve zarif çıkmadığını da belirtmiş ancak iktisadi hayatta daha iyi olabilmek için bu duruma katlanılması gerektiğini söylemiştir.²²² Ferdiye Hanım düşünceleri de Fahrünnisa Hanım’ın düşünceleri ile benzerlik göstermektedir:

*“İhtiyaçlarımızı mümkün mertebe yerli mallarımızla temin etmeğe behemehâl azmetmeliyiz... Belki bazı şeylerde Avrupa malının tam mukabilini bulamayacağız. Olan ile iktifa etmek bir millî borçtur. Bunda da büyüklerin örnek olmaları lâzımdır.”*²²³

Şüküfe Hanım da yerli malını beğenmeyen kadınlara şunu söylemiştir:

“Ahmet Haşim’in Taksim abidesi için bir yazısı vardı: Bizim millî abidemizi yapacak sanatkâr yoksa bunu ecnebi bir ele bırakmamalıyız. Dağdan bir granit koparıp koymalı idik. O sanatkârı yetiştirdiğimiz gün bu mermeri eritmeli abide şekline getirmelidir... Mademki giyeceğimiz şeyi memleket tamamen çıkarmıyor, ne

²²¹ Akşam Gazetesi, 23 Ocak 1930, s.1,2

²²² Akşam Gazetesi, 7 Ocak 1930, s.1, 2

²²³ Akşam Gazetesi, 11 Ocak 1930, s.1, 2

yapıyorsa onu giymeğe mecburuz. Hem yerli malları zannedildiği kadar kaba değil, seve seve giyeriz.” ²²⁴

Kadın cemiyetlerindeki faaliyetleriyle tanınan Rana Sani Yaver Hanım ise memleket dâhilinde çıkanları mümkün olduğunca çok tüketilmesinin gerektiğini vurgulamış, kendisinin zevki yerine memleketin menfaatini tercih ettiğini söylemiş ve yerli kumaşları ve bezleri 8-10 senedir kendi ailesinde kullandığını belirtmiştir.²²⁵

Samiye Burhan Cahit Hanım ise Avrupa'nın lüks mallarının alınmaması ve bu mallara gözleri kapatmanın gerektiğini vurgulamıştır.²²⁶ Uzun senelerdir kadın cemiyetlerindeki ve kuruluşlarındaki faaliyetleriyle tanınan Nebahat Haydar Rifat Hanım ise nereden istersem oradan giyinirim diyen kadınlara, nereden isterlerse oradan giyinmelerine haklarının olmadığını yani özellikle bu gibi dönemlerde bu durumda haklarının olmadığını, daima gerekli vazifelerin olduğunu belirtmiştir.²²⁷

Kadıköy Fukaraperver Cemiyeti'nin başında uzun süre bulunan Zeynep Fatin Hanım ise yerli malına rağbetin ve yerli malı üretiminin artması gerektiğini vurgulamış ve okullarda buna dair derslerin açılması gerektiğini ve okulda her çocuğun bir kumbarası olması gerektiğini belirtmiştir. Bundan başka, Zeynep Hanım, millet hazinesinden geçenlerin yerli malı kullanmalarının zorunlu olduğunu da söylemiştir.²²⁸

Sonuç olarak, Türk aydın kadınları yerli malı ve tasarruf fikrinin önemli taraftarları olmuştur. Ancak bir kız lisesinde müdüre olan Nakiye Hanım'ın yerli malı ve tasarruf fikrinin en şiddetli taraflarından biri olduğu söylenebilir. Nakiye Hanım lisede verdiği konferanslarda öğrencinin israf yapmamasını aşılama çalışmıştır. O, öğrenciler arasında şık ve pahalı eldiven giyenlere yerli eldivenler giymesini söylemiş ayrıca okula gelen öğrencilerin şapkalarını kontrol ettirmiş

²²⁴ Akşam Gazetesi, 9 Ocak 1930, s. 2

²²⁵ Akşam Gazetesi, 16 Ocak 1930, s.2

²²⁶ Akşam Gazetesi, 18 Ocak 1930, s.1,2

²²⁷ Akşam Gazetesi, 8 Ocak 1930, s. 2

²²⁸ Akşam Gazetesi, 25 Ocak 1930, s.1, 2

şapkalarının kenarında sırma olanlar bir tarafa ayrılmış ve şapkalarındaki sırmalar makasla kesilmiştir.²²⁹

Akşam Gazetesi'nin kadınlarla yaptığı tasarruf ve yerli malı anketi dışında başka bir anket de Milliyet Gazetesi'nden gelmiştir. Gazete, toplumdaki farklı meslek gruplarından kişilere konu ilgili soru sormuş ve bu kişilerden Ticaret ve Zahire Borsası Reisi Furtun Zade Murat Bey'in, Milliyet Gazetesi'nin "*Milli İktisat ve Tasarruftan Ne Anlıyoruz*" anketine verdiği cevap milli iktisat ve tasarruf hususunda dikkate değerdir. Murat Bey, tasarrufun mahrumiyet demek olmadığını, tasarrufun bütçe demek olduğunu bunda aile bütçesini kast ettiğini söylemiştir. Milli iktisadında tediye muvazenesini elde etmek olduğunu belirtmiştir. Bu muvazaneyi elde etmek için ilk olarak üretimin arttırmak gerektiğini bilmeyenin olmadığını söylemiş, ancak üretiminin hangi kısmını ne şekilde attırmak gerektiğine dikkat çekmiştir ve bu bağlamda şunları söylemiştir:

*"En mübrem ihtiyaçlarımız hangileridir? Mesela işe şekerden mi başlamalı, kumaştan mı başlamalı? Bunlar uzun ve fenni tetkiklere muhtaçtır. Farz edelim ki ihracat malı yapağılarımızı çoğaltmak istiyoruz. Bu, evvela hayvan yetiştirmek meselesidir. Hayvan yetiştirmek için de kuvvetli bir baytar teşkilatı lazımdır. Baytarla da iş bitmez, mera lazımdı..."*²³⁰

Murat Bey, yerli malı kullanımı ile ilgili de yerli malı kullanmak kadar iyi bir şey olmadığını, kendi mallarımızı kullanmamız gerektiğini vurgulamış ve bunun üretimi arttırmakla mümkün olacağına söyleyerek tekrar üretimi artırma hususuna değinmiş ve şu örneği vermiştir: *Niçin okkası 50 kuruşa satılan İspanya nohudunu yetiştirmeyelim de kahveye karıştırdıkları adi cins nohutları iktifa edelim?*²³¹

Milli Sanayi Birliği Umumi Kâtibi Nazmi Nuri Bey'in Milliyet Gazetesi'ndeki ankete verdiği cevaplar da aynı şekilde dikkate değer mahiyette olmuştur. O, bir milletin sanayii yaratmak için yaptığı fedakârlığın en faydalı fedakârlık olacağını vurgulamıştır. Çünkü sanayinin oluşması ve yerli ürünün rağbeti

²²⁹ Akşam Gazetesi, 6 Ocak 1930, s. 3

²³⁰ Milliyet Gazetesi, 24 Ocak 1930, s.3

²³¹ Milliyet Gazetesi, 24 Ocak 1930, s.3

kamuya aittir. Yani yabancı ürünün memlekete girmemesi ve milli hazinenin de dışarıya çıkmayıp memlekette kalması halka bağlıdır. Nuri Bey, memleket hazinesinin ülkede kalması demek ithalat ve ihracat bilançosunun tevizimi, Türk parasının değerinin artması ve sonuç olarak kambiyo dalgalarının son bulması demek olduğunu söylemiş, eğer bunlar gerçekleşirse iktisat ve tasarruftaki amaca ulaşılacağını belirtmiştir. Kısaca Nuri Bey, milli iktisat ve tasarrufun temelinin halkın ihtiyacını tatmin edecek sanayiye oluşturulması olduğunu ve bu temelin kuvvetlenmesinin de halka ve hükümete bağlı olduğunu vurgulamıştır.²³²

Yine aynı ankete cevap veren Hukuk Fakültesi hocalarından Yusuf Ziya Bey, tasarruf meselesinin iki cephesi olduğunu birinin kişisel tasarruf, diğerinin milli tasarruf olduğunu söylemiştir. Kişisel tasarrufun hayat için zaruri olmayan ihtiyaçları kıstak ve israftan kaçınmak olduğunu belirttikten sonra kişisel tasarrufun çok önemli olmadığını asıl önemli olanının milli tasarruf olduğunu vurgulamıştır. Ona göre milli tasarrufta herkesin üzerine bir görev düşmektedir, bütün Türk milleti bir amaca doğru yürüyerek bunda kendisine ait olanı yaparsa milli iktisattan beklenen hedefe ulaşılabilirdi. Bu bağlamda Yusuf Ziya Bey şöyle söylemiştir:

" *Türk ve ecnebi evrakı nakdiyesi alım ve satımında muvazene temin edildiği ve bilhassa ecnebi evrakı nakdiyesinden ziyade Türk evrakı nakdiyesi satıldığı gün kendimizi maksada vasıl olmuş addedebiliriz.*"²³³

Milliyet Gazetesi dışında Son Posta Gazetesi de halk ile bir anket yapmıştır. Ancak bu seferki ankette halka, tasarruflu olma ve yerli malını kullanma ile ilgili fikirleri sorulmamış, "*tasarruf haftasında ne yaptınız*" sorusu sorulmuş ve halk tarafından değişik cevaplar gelmiştir. Bursa'dan Hüseyin Bey; "*param yok ki tasarruf yapayım*" demiştir. Tıp öğrenci yurdundan Necmettin Bey ise "*tasarruf yapmak isterim fakat bugün için buna imkân görmüyorum, tasarruf hatasında maalesef tasarruf yapamadım*" demiştir. Hüsnü Bey ise "*tasarruf haftasında para arttırmadım, kazancım ne ki arttıralım!*" demiştir. Demir Faik Bey ise "*tasarruf hastası iyidir, hoştur, memlekete faydalıdır; buna diyecek yok. Gel gelelim: Ben Para arttıramıyorum: Kazanıyor da israf mı ediyorum? Hayır. Az kazanıyorum ancak*

²³² Milliyet Gazetesi, 29 Ocak 1930, s.3

²³³ Milliyet Gazetesi, 22 Ocak 1930, s.5

elime en basit ihtiyaçlarıma karşılık olabilecek kadar para geçiyor. Evirip, çevirip eskileri kullanarak tasarruf yapıyorum" demiştir.²³⁴

Anketler dışında, yazarların konu ile ilgili düşünce yazıları da gazetelerde yer almıştır. Yunus Nadi, “Şuurlu Tasarruf” adlı yazısında ülkede tasarruf alışkanlık haline geldiği zaman Türk vatanının hakikaten yıkılmaz bir kale haline geleceğini belirterek tasarrufun önemini vurgulamıştır.²³⁵

M. Zekeriya Bey ve Necmeddin Sadık ise tasarruf zihniyetini eleştiren yazılar yazmışlardır. Örneğin, Zekeriya Bey, Türkiye’deki herkesin tasarruf yapabileceği fikrini eleştirmiştir. M. Zekeriya, Türkiye’nin on dört milyon nüfusu olduğunu bu nüfusun dokuz buçuk milyonunun köylü ve çiftçi, geri kalan dört buçuk milyonunun şehirli olduğunu bunların dörtte birinin çocuk, yarsının kadın olduğunu, geri kalan bir milyon kişinin yarısının da amele olduğunu belirttikten sonra Türkiye’de köylü ve çiftçinin ancak ekmek parasını çıkarabildiğini dolayısıyla arttıracak parası olmadığını, çocukların da kazancı olmadığı için tasarruf edemeyeceğini, çocukların tasarruf ettiği paranın hakiki tasarruf olmadığını, amelenin de kazancının günde iki lirayı geçmediğini söylemiş ve bu sebeple on dört milyon nüfusun 12-13 milyonun fiilen tasarruf edebilecek durumda olmadığını vurgulamıştır. Sonrasında Zekeriya Bey, tasarrufa davet edebilecek olan kişilerin şehirdeki büyük tüccarlar, büyük esnaf, komisyoncular ve yüksek maaşlı memurlar olduğunu ancak bu kişilerinde kolay ve çok kazanan ve paranın kıymetini bilmeyen kişiler olduğunu bunların barlarda şampanya açan, kadınlarını kürkler ve ipek roplar ile gezdirenler olduğunu dolayısıyla bu kişilere tasarruftan bahsetmenin abes olacağını vurgulamıştır. En sonunda Zekeriya Bey; *"O halde tasarruf mücadelesi ne için ve kimin içindir?"* sorusunu ortaya atmıştır.²³⁶

Necmeddin Sadık ise tasarruf fikri etrafında iktisadi bir sistem kurulmaya çalışıldığını eleştirmiştir. Çünkü ona göre, tasarruf bir iktisadi sistem olmayıp . *“sadece ferdi bir ahlak meselesi”* idi. Necmeddin Bey, tarihin her anında milletlerin, çocuklarına tasarrufu öğrettiğini, israf etmemenin gerekliliğinin bütün ahlak ve kıraat

²³⁴ Son Posta Gazetesi, 21 Aralık 1930, s.2

²³⁵ Cumhuriyet Gazetesi, 19 Aralık 1929, s.1

²³⁶ Son Posta Gazetesi, 17 Aralık 1930, s.3

kitaplarında ve dinlerin esasında görüldüğünü söylemiş ve her zaman her mekânda görülen bu basit kelimenin yeni bir iktisadi ilke gibi ortaya atıldığını eleştirmiştir. Ve bu bağlamda düşüncelerini şu şekilde yazmıştır:

“Esasen tasarruf, menfî bir harekettir: Bir şey yapmayı değil, bir şeyi yapmamayı emreder. iktisadî inkişaf hareketimizin başlangıcı daha müspet olacaktır: Vatandaşları daha fazla İstihsale, yani daha fazla çalışmaya (bittabi çalışma imkânlarını hazırlayarak) sevk edeceğiz. Millî iktisat çok sarf etmemekle değil, çok istihsal etmekle inkişaf eder. Bu kudretli hamlenin başında, iptidaî ahlâk kitaplarının basit kaidesi olan tasarrufu, iktisadî hareketi uyuşturacak, teskin edici bir düstur gibi mübalağalı surette mütemadiyen kullanmayalım ”²³⁷

Tasarruf ve Yerli Malı ile ilgili gazetelerde yer alan uyarı yazıları, yaşanmış olaylar, anketler ve düşünce yazıları dışında, konu ile ilgili önemli toplumsal olayların yaşandığı da yazılmıştır. Mesela, İzmir’de düzenlenen Hilâliahmer balosunda yerli malı elbisesi etrafında bir yarış düzenlenmiş ve bu yarışta Şehime Hanım birinci olmuştur. Bu yarışın düzenleneceğinden önceden haberi olan kadınlar elbiselerini çoktan hazırlamışlardır. Cemaleddin Bey, baloda kadınların üzerindeki rengârenk elbiselerin Avrupa ipeklisinden daha şık ve süslü durduğunu söylemiştir.²³⁸ Bu balonun düzenlemesi ve kadınlar arasında bu yarışın gerçekleştirilmesi, kadınları yerli elbiselere teşvik etmek ve yerli elbiselerle de ne kadar şık olunabileceğini göstermek olmuştur. Bunun dışında 1930 yılının Ramazan ayında gerçekleşmiş olan vaiz ve hatipler, halkı iktisada teşvik ve yerli malı kullanmaya davet edecek konuları içermiştir. Ayrıca Ramazanda havanın güzel olduğu zamanlarda kurulacak olan mahyalar milli tasarruf ile ilgili fikirleri içermiştir.²³⁹

²³⁷ Akşam Gazetesi, 15 Ocak 1930, s.1, 2

²³⁸ Akşam Gazetesi, 22 Ocak 1930, s.1, 2

²³⁹ Akşam Gazetesi, 5 Ocak 1930, s.3

3. 1929 EKONOMİK BUNALIMI'NIN TBMM'YE YANSIMALARI VE MECLİS TARAFINDAN ALINAN ÖNLEMLER

Türkiye'nin ekonomik krizden kurtulması hükümetin aldığı önlemlere bağlı olmuştur. Vatandaşdan beklenen de hükümetin aldığı önlemlere itaat etmesi ve üstüne düşen sorumlulukları yerine getirmesidir. Başbakan İsmet Paşa, alınacak yeni önlemler karşısında halkın tepkisini çekmemek için vatandaşa şu güven ve umut verici sözlerini dile getirmiştir:

“Eğer istihsalimiz kifayet etmiyorsa ve çalışan vatandaş ekmekle kahve arasında muhayyer kalacaksa onun kahveyi tercih edip dermansız düşmemesi için gücümüz yettiği kadar kulağına bağıracağız. Güzel lavanta sürülmüş, ince ipekliler içinde Türk kızlarımızın cılız ve ciğeri çürümüş bir hale gelmesine muvafakat etmeyeceğiz ” ²⁴⁰

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa da kriz karşısında başlıca tedbirlerin, nefsimize ve millet gücüne itimat, hükümette ve siyasette istikrar, tasarrufta ve fedakârlıkta kararlı olma, devletin içte ve dışta emniyete ve sükûnete erişmesi olduğunu vurgulamış ve bu tedbirlerin büyük Türk milletinin çıkarlarına uygun düşeceğini belirtmiştir. ²⁴¹

Ekonomik bunalım sürecinde TBMM'de krizin sebepleri, özellikleri, etkileri görüşülerek krizin her yönüyle tanımlanması çalışılmıştır. Böylece zorlu süreç karşısında Türk ekonomisini güçlendirmek için neler yapılması gerektiği devlet adamları tarafından ortaya konulmuş ve çözüm önerileri ileri sürülmüştür. Mecliste devlet adamları tarafından konuşulan çözüm önerilerinin çoğu, yeni kanun ve kurumlarla vücut bulabilmiştir.

²⁴⁰ TBMMTD, 12 Aralık 1929, s.32, 33, 34

²⁴¹ TBMMTD, 1 Kasım 1931, s.3, 4

3.1. Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin Kurulması

İsmet İnönü'nün 12 Aralık 1929 yılında yaptığı konuşmadaki bazı sözleri Milli Tasarruf Cemiyeti'nin kurulmasına yol açmıştır.²⁴² İnönü, bu konuşmasında iktisadi mücadeleyi yani milli para, milli iktisat ve milli tasarruf mücadelesini devletçe ve fertçe birbirimize güvenerek aynı zamanda iktisadi mücadelenin sonucuna varana kadar milli paranın iniş ve çıkışlarından asla korkmamak ve yılmamak gerektiğini belirtmiş ve şunları söylemiştir:

“Şimdi iktisadî açığın girift olan, güç olan asıl millî kısmına geliyorum. Devlet hayatında olduğu gibi millet hayatında da kendi menbaina, yani istihsaline kıfayet etmek endişesi; işte asıl büyük tedbir budur. Millet kendi istihsalinden fazla sarf etmeyecek kanaatkâr bir hayata girmek mecburiyetindedir. Akli eren bütün vatandaşların şuurunu uyandırmak ve bu uğurda Devletin bütün kuvvetlerini harekete getirmek kat'i kararımızdır. Millî iktisadî kıfayetsiz olarak hayat sürükleyen millet ciğerlerini mütemadiyen kemirerek kendini yiyen bir vücut halindedir. Yaşamak kudreti, her ölçüyü aşacak kadar sağlam ve temelli olan Türk milleti kendi kendini yemek vaziyetine asla düşmeyecektir.”²⁴³

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti, İsmet İnönü'nün konuşmasından sonra 14 Aralık 1929'da TBMM Başkanı Kazım Özalp başkanlığında yapılan toplantı sonucu resmen kurulmuştur. Cemiyetin kurucu üyeleri, TBMM Başkan Vekili Hasan Saka, İzmir Mebusu Rahmi Köken, İzmir Mebusu Celal Bayar, Kırklareli Mebusu Dr. Fuat Umay, Sinop Mebusu Yusuf Kemal Tengirşek, Kütahya Mebusu Besim Atalay, Ziraat Bankası Genel Müdürü Şükrü Ataman, Emlak ve Eytam Bankası Genel Müdürü Hakkı Saffet Tan idi. Ayrıca Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti nizamnamesine göre herkes bu cemiyetin üyesi olabilirdi. Üyelerin görevi, yerli ürünleri kullanıp bu konuda vatandaşı özendirmek ve milli tasarrufa alıştırmak idi.²⁴⁴ Cemiyet, amaçlarını gerçekleştirmek amacıyla, çok yoğun bir çalışma programına ve halka yönelik bir kampanyaya girmiştir. Seminerler,mitingler yapılmış ve yılda bir kez olan Tasarruf ve Yerli Malı Haftası'yla tasarrufun önemini belirtmeye yönelik

²⁴² Tekeli, İ. ve İlkin, S. a.g.e, s. 92

²⁴³ TBBMTD, 12 Aralık 1929, s.33

²⁴⁴ Duman, D. a.g.e, s.130, 136

eğitim kampanyaları düzenlenmiştir. Cemiyet, “*İktisat ve Tasarruf*” adıyla yayın organı oluşturmuş ve daha ilk sayısında “*ilk hedef: Akdenizdi...İkinci hedef: İktisat...*” başlığıyla “*inkılabımızın iktisadi temlini kurmak...*” gerekliliğine değinen bir makale yayınlamıştır.²⁴⁵

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyetinin kurulduğu dönemde yerli malının nasıl yaygınlaşabileceği konusu gündeme gelmiştir. Bununla birlikte yerli malının yaygınlaşması için öncelikle söz konusu malların tanıtılması gerekliliği düşüncesi ortaya çıkmış ve bu düşünce sonucunda yerli malları tanıtacak sergilerin düzenlenmesine karar verilmiştir. Yani sergiler, Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti için milli iktisat politikalarını yayacak bir araç olmuştur. Sergilerin düzenlenmesine karar verildikten sonra bir heyet oluşturulmuş ve Türk sanayini numunelerin toplanmasına başlanmıştır. Yerli malları tanıtma kapsamında düzenlenen ilk sergi, Milli Sanayi Numune Sergisi olmuş ve bu sergi Ankara’da Türk Ocağı binasında İsmet İnönü’nün katılımıyla açılmıştır. İsmet Paşa açılış kurdelesini keserken “*Milli İktisatta yeni bir hayata giriyoruz*” demiş ardından sergi hem davetlilere hem de halka açılmıştır. Milli Sanayi Numune Sergisi açıldıktan iki gün sonra ise Sanayi Kongresi düzenlenmesine karar verilmiştir. Bir yandan düzenlenen sergiyle mevcut sanayi ürünleri tanıtılırken diğer yandan da sanayi kongresi ile geleceğe dönük sanayi planları gözden geçirilmiştir. Kongrenin konuları arasında hammadde, sermaye, vergiler, sanayi eğitimi var idi.²⁴⁶

Türkiye’de açılan sergilerde başarı elde edildiği mecliste vurgu yapılan bir konu olmuştur. Örneğin, 18 Mayıs 1930’da İktisat Vekili Şakir Bey, Ankara’da Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin girişimiyle açılmış olan sergiyi başarılı bulduğunu söylemiştir. Aynı gün İstanbul Mebusu Akçuraoğlu Yusuf Bey de, Ankara’da açılan sergide, çok faydalı şeylerin sergilendiğini dile getirmiştir.²⁴⁷

Şakir Bey ve Yusuf Bey, TBMM’de serginin olumlu etkisinin olduğuna işaret ettikten sonra serginin bazı eksik yönlerine de değinmişlerdir. Yusuf Bey’in eleştirisi şu yönde olmuştur:

²⁴⁵ Tekeli, İ., İlkin, S. a.g.e, s.94

²⁴⁶ Tağmat, D. Ç. Türkiye’nin 1929 Ekonomik Bunalımından Korunma Arayışları: Milli Sanayi Numune Sergisi, Türkiye Cumhuriyeti’nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu, Cilt-1, Ankara, 2017, s.728, 729

²⁴⁷ TBMMTD, 18 Mayıs 1930, s.122

“Teşhir olunan mevat ekseriyetle lüks, çerez eşyadır. Asıl milli, sağlam eşya biraz azdır. Zannediyorum ki memleketimizin mahsulâtı iyi bir ifade ile gösterilemiyor. Acaba yalnız bu gibi eşyanın teşhir edilmesi mi muvafıktır, yoksa memleketin mahsulâtını bilhassa mamulâtını tamamıyla gösterilmek için serginin daha mütenevvi olması mı muvafıktır?”²⁴⁸

Yusuf Bey, sonrasında, sergide bulunan deriden eşyanın yüksek bütçeliler tarafından satın alınabileceğini, oysaki halkın harcıalem(herkesin alabileceği) şeylerden yararlanması gerektiğini, bu yüzden yapılan sergilerin ihtiyaca ve çoğu bütçeye uygun şekilde olması gerektiğini söylemiştir. Şakir Bey de sergi zamanının az olmasından dolayı ülkenin her tarafındaki mamulâtı tamamen tedarik ve teşhir etmeye imkanı olunmaması eksikliğine değinmiş ve Yusuf Bey’in eleştirine de şu şekilde cevap vermiştir:

“Yusuf Beyefendi’nin temenniyatına şüphesiz hep iştirak ederiz. Sergilerin, görgüyü arttırması, gerek müstehlik ve gerek mstahsil için yapacağı hizmeti kolaylaştırması itibariyle memleketimizde yetişen bütün mahsulât ve mamulâtımızı bir arada iyi bir tasnif altında daima istifadeye arzetmediği esas itibaiyle vekâlet de derpiş etmektedir.”²⁴⁹

Şakir Bey, Yusuf Bey’e verdiği cevaptan sonra sergi tahsisatının miktarının arttırılacağını, sergi işlerini daha teknik bir şekilde idare etmek için tedbirlerin alındığını, kadroya buna ait bir memur ve uzman ilave edileceğini belirtmiştir.²⁵⁰

Yerli mallarını tanıtmak ve yaygınlaştırmak için sergiler kurulması fikrinin ortaya çıkmasından sonra yerli kumaş üreten fabrikaların da kurulması gerektiği gündeme gelmiştir. Bu bağlamda 29 Kasım 1931’de Bursa Mebusu Reşit Bey düşüncelerini dile getirmiştir. Ayrıca o, benim elbisem yerli malı diyen halkın bilmeden Avrupa malına para verdiğini vurgulamış, Türkiye’de yerli diye giyilen kumaş ipliklerinin Avrupa’dan geldiğini hatta gümrüksüz geldiğini söylemiştir. Reşit Bey, yerli malı diye Avrupa’nın malını giymek olur mu diyerek Türkiye’de iplik

²⁴⁸ TBMMTD, 18 Mayıs 1930, s.122

²⁴⁹ TBMMTD, 18 Mayıs 1930, s.122

²⁵⁰ TBMMTD, 18 Mayıs 1930, s.122

yapacak birkaç fabrika kumaş yapan fabrikaların kumaş güzel olsun diye Avrupa'dan iplik getirttiğini belirtmiş, ayrıca “ekser mütehassısları'nın”, “kuvvei muharrikesi'nin” ve makinelerinde Avrupa'dan geldiğini söylemiş ve asıl acı olanın bunu yerli malı sanıp giyilmesidir demiş ve bu sebeple de sınırlama listesine bunun da önemle eklenmesinin gerekliliğini vurgulamıştır. Aynı gün İstanbul Mebusu Hasan Vasıf Bey ise bu konu hakkında; Türkiye'de yün ipliklerin maalesef her şeyde kullanılabilecek nitelikte olmadığını belirtmiş, yerli yünün biraz sert olduğunu söylemiştir.²⁵¹

Yerli Malı ile ilgili eleştirilen başka bir konu, yerli malı ile alakalı kanunun esnek olmasıdır. Reşit Bey'in bu konu hakkında 29 Kasım 1931'de söylediği sözleri sert ve dikkat çekicidir:

*“Yerli Malı kullanmak için bir kanunda bazı mecburiyetler vardır. Fakat çok gevşektir. Mesela, İstanbul'da bir mağaza gidersin , yerli malı yaramaz efendim der, Avrupa malı var daha iyi der, Yaramaz ne demek? Arkadaşlar, yerli malı yaramaz diyen adam, istiklal yaramaz, esaret daha güzeldir, der gibi bir şey söylüyor. Böyle bir sözü söyleyen bir adamı mağazasının önünde asmak lazımdır. Yerli mallarını himaye hakkındaki kanunun buna göre tadili mutlaka lazımdır.”*²⁵²

Yerli malını desteklemeyen ve hatta yerli malı satmaya çalışan bir tüccar o dönemde Reşit Bey tarafından affı olmayan bir suç olarak görülmüştür. Ona göre, bunu yapan tüccar bağımsızlığı seçmek yerine köleliği seçmektedir.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin kurulmasıyla yerli malı ile ilgili konuların mecliste sıklıkta yer aldığı görülmektedir. Yerli malı gibi meclisin gündeminden düşmeyen diğer bir konu da tasarruf meselesi olmuştur. Bu bağlamda devlet adamları tarafından, nasıl tasarruf edilmesi gerektiği ile ilgili farklı fikirler ortaya çıkmıştır. Devlet adamları; üretmeyi öğrenmek, parayı yerinde kullanmak, lüksten kaçınmak, bir takım alışkanlıklardan vazgeçmek gibi farklı fikirler ortaya atarak çeşitli yollarla tasarrufun nasıl yapılabileceğini aktarmışlardır. Mesela 18 Mayıs 1930'da Şakir Bey, tasarrufun üretim yapmasını öğrenmek ile olabileceğini

²⁵¹ TBMMTD, 29 Kasım 1931, s.62, 67

²⁵² TBMMTD, 29 Kasım 1931, s.64

dile getirmiştir. O, eskiden çorap ören, bez dokuyan ve bu suretle kendilerinin ekonomisini de bir dereceye kadar temin eden köylünün, yavaş yavaş bu özelliğini kaybettiğini vurgulamış, hatta çorap örmek, bez dokumak gibi işlerin günden güne azaldığını da belirtmiş ve şunları söylemiştir:

*“Tasarruf meselesi Malûmu Âli’nizdir ki istihsalâtımızın çokluğunu temin etmektir. Bu cihetten de propagandalar yapılması lazım olup, yalnız fazla değil, amele ile propaganda yapılması, halka iş öğretilerek propaganda yapılması şayanı temennidir.”*²⁵³

15 Aralık 1930’da Hariciye Vekili Tefik Rüşti Bey ise tasarrufun parayı yerinde kullanmak olduğunu vurgulamış ve şu cümleleri söylemiştir:

*“Söylemek istediğim şudur ki; tasarruf fikirlerine çok ehemmiyetle iştirak ederim ve zannediyorum ki tasarruf, parayı yerinde kullanmak ve israf etmemektir. Bir devletin emniyeti dâhiliyesinin, asayiş ve sulhunu en ucuz vesaitle ve en emin surette temin etmek, o memleketin tasarrufuna yol açmanın en kolay şeklidir. Bendeniz bu zandayım.”*²⁵⁴

28 Kasım 1931’de Ordu Mebusu Ahmet İhsan Bey ise tasarrufun lüksten kaçınmak olduğunu söylemiştir:

*“Masarifi umumiyeyi kısmak liksten kaçınmak bahsinde biz de bir adet vardır, ya birden bire yükseliriz. Mübalağa işlere kapılırız. Her şeyin parlağını, her şeyin yükseğini, her şeyin müzeyyenini isteriz. Yahut da birbenbire kısıyoruz. Süpürkeye de para yoktur deriz. Şimdiye kadar yaptığımız –köylünün tabirince-saltanatlı işleri bırakacak mıyız, bırakmayacak mıyız? Hamamlarda fayanslar içinde, kapıları bronzlar içinde bize yakışmayan bu lükslerden kaçalım, mekteplerimizde aradığımız şey, çocuklarımızın hava alması ve üşümemesi için sağlamlık, açıklık ve temizliktir. Yoksa müzeyyen, şık levhalar, duvarlar, saire değildir.”*²⁵⁵

²⁵³ TBMMTD, 18 Mayıs 1930, s.122

²⁵⁴ TBMMTD, 15 Aralık 1930, s.27

²⁵⁵ TBMMTD, 28 Kasım 1931, s.42

Ahmet İhsan Bey'in demek istediği şudur: Türk milletinin tasarruf konusunda olması gerektiği gibi davranmadığı, her şeyin birdenbire fazlasıyla kısıldığı, oysaki yapılması gerekenin sadece Türk milletine yakışmayan lüksten kaçınması ve ihtiyaca göre davranılması gerektiğidir.

30 Kasım 1931'de Sivas Mebusu Rahmi Bey ise tasarrufun bazı alışkanlıkları daha aza indirmek olduğunu söylemiş, senede üç kat elbise giyen vatandaşın bunu ikiye indirebileceğini ya da ayda dört defa sinemaya giden vatandaşın artık iki defa gidebileceğini söyleyerek tasarrufa örnek vermiştir. Ayrıca Rahmi Bey, *“Her bir ferdin fertten ferde vazifesi ve vatani borçları vardır”* diyerek bu kriz karşısında halktan istenilen üç şeyin olduğunu, bunların fedakârlık, tasarruf ve birbirlerine destek olma olduklarını belirttikten sonra Türk milletinin bunları başarabileceğini söyleyen ve milleti şevke getiren cümlelerle devam etmiştir: *“Türk Milleti fedakâr ve kanaatkâr olduğu içindir ki tasarrufu sever ve ülûleme itaat onun ahlaki bir düsturudur, bundan dolayı hükûmete müzahir, kanunlara mutidir.”*²⁵⁶

28 Kasım 1931'de Denizli Mebusu Mazhar Bey ise tasarruf konusunda sadece halkın değil hükümetin de tasarruf etmesi gereken hususların olduğunu vurgulamıştır. O, tasarruf konusunda en lazım olan şeyin “tevhidi mübayaat” olduğunu, mübayatın tabii kanunu, nizamları olduğunu, buna bağlı olarak da her şubede bir mübayaa komisyonu (satın alma komisyonu) olduğunu, hatta okullarda bile bulunduğunu bu yüzden yüzlerce mübayaa komisyonu bulundurmaktansa mübayaatın düzenlenip yalnızca bir komisyona bırakılması gerektiği fikrini ortaya atmış ve bundan da tasarruf edilebileceğini söylemiştir. Devamında öne attığı fikrin getireceği sonucu açıklamıştır:

“Esasen bir müteahhit birkaç mübayaa komisyonuna mal vermektedir. Hatta misaller ile sabittir ki, bir müteahhidin bir malı muhtelif fiyatlar ile muhtelif mübayaat komisyonuna sattıklarını hepimiz biliyoruz. Binaenaleyh varidi hatır olur ki tevhidi mübayat komisyonu binlerce, milyonlarca liralık mübayaa yapacaktır. Bunların murakebesi daha zordur. Yüz iki yüz komisyonu murakebe etmek mi daha zordur, yoksa on beş kişiden ibaret olan bir komisyonu mu murakebe etmek daha

²⁵⁶TBMMTD, 30 Kasım 1931, s.79, 80

*zordur? Binaenaleyh on beş kişi, kırk milyon, elli milyon liralık masraf görecektir. Bu da tasarrufu mucip bir haldir.*²⁵⁷

Mecliste tasarrufun önemini vurgulayan fikirler öne atılsa da tasarruf adına alınan önlemlerin yetersiz kaldığı fikri de ileri sürülmüştür. Çünkü alınan önlemlere rağmen krizin şiddetini arttırdığı görülmüştür. 16 Temmuz 1931’de İzmir Mebusu Halil Bey bu hususta şunları söylemiştir:

*“Bence yalnız tasarruf siyaseti bu vaziyete karşı kâfi bir tedbir değildir. Binaenaleyh daha müessir ve daha devamlı tedbirler almak zaruretindeyiz kanaatindeyim... Hakikaten tasarruf meselesi yalnız hükümetçe ve devletçe değil; milletçe de kemali ihtimamla nazarı dikkate alınmak ve millete vaziyeti anlatarak hesabını ona göre yapmasını telkin etmek zarureti vardır. Mümkün olduğu kadar hariçten az mal almaya çalışmalıyız, ithalat tacirlerimiz de bu vaziyeti nazarı dikkate alarak ona göre tedbirli davranmalıdırlar. Çünkü memleketin kabiliyeti iştiraiyesi buhranın derecesine göre sukut etmekte olduğuna göre, tacirlerimiz onu tahammülü haricinde mal ithal edecek olurlarsa hem kendilerine zarar olur, hem de memleketin para kıymetinin selâbeti için esas olan, ticaret muvazenemizde bugünkü hasıl olan vaziyeti ihlal edecek, aleyhimizde bir şey olabilir.”*²⁵⁸

Görülmektedir ki bu kadar büyük bir krizin sadece tasarruf siyaseti ile aşılamayacağı bununla birlikte şiddetini arttıran kriz karşısında daha güçlü ve uzun süreli tedbirlerin alınması gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Bu sebeple hükümet, ekonomik kriz ile mücadele edebilmek için yeni vergiler çıkarmış ve yeni kanunlar kabul etmiştir.

3.2. Ekonomik Bunalım Sebebiyle Çıkarılan Vergiler

30 Kasım 1931’de ekonomik krizin Türkiye’deki tesirlerini azaltmak maksadıyla mecliste İktisadi Buhran Vergisi kabul edilmiştir. Bu vergi, ticaret ve sanat sektörüne oranla daha iyi durumda olduğu düşünülen hizmetli istihkaklarının

²⁵⁷ TBMMTD, 28 Kasım 1931, s.44

²⁵⁸ TBMMTD, 16 Temmuz 1931, s.160

vergilendirilmesini amaçlamıştır. Vergi geçici olduğu için Kazanç Vergisi veren ticaret ve sanat erbaplarına uygulanmamıştır.²⁵⁹ Mecliste belirlenen 2. maddeye göre vergiden muaf olanlar, hidematı vataniye (vatana hizmet) tertibinden maaş alanlar, aylık otuz lira ve altında maaş alanlar, ziraatçı çalışan işçiler ve rençberler, bir yere bağlı olmayıp serbest çalışanlar, 8 Haziran 1930 tarihli askeri ve “Mülki Tekaüt Kanunu”ndan önceki kanun ve hükümlere göre kendilerine maaş verilen emekli, yetim ve dullar idi. Madde 3’de de verginin hangi nispetler üzerinden alınacağı belirlenmiştir. Buna göre, 150 liraya kadar %10, 151 liradan 350 liraya kadar olan kısım %12, 351 liradan 600 liraya kadar olan kısım %14, 601 liradan yukarı olan kısım %16 olarak kararlaştırılmıştır. Ancak Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey mecliste bu maddeyi eleştirmiştir. Mustafa Abdülhalik Bey; *“Bu vergiden ümidimiz 8 - 9 milyon liradır. Bununla bütçe açığı kapanmayacaktır. Zaten bütçe açığı bu vergi ile kapanamaz.”* diyerek bütçe açığını kapatabilmek için söz konusu verginin iki, üç katı kadar para gerektiğini, bunu da ya masraftan kısarak ya da başka bir şekilde temin ederek gerçekleştireceğini zikretmiştir. Bunun üzerine mecliste Sivas Mebusu Rahmi Bey’in nispetler üzerine olan yazısı okunmuştur. Buna göre, 150 liraya kadar %10, 350 liraya kadar kısmı için %12, 600 liraya kadar olan kısmı için %16 ve daha yüksek olanlardan %24 koruma vergisi alınacaktır. Rahmi Bey’in bu yazısı okunup birkaç mebus konuştuktan sonra mecliste söz sırası Rahmi Bey’ e gelmiş ve teklifi kabul edilirse lüks hayatın biraz daha sınırlanacağını ve daha çok tasarruf edileceğini belirtmiştir. Böylece Rahmi Bey’in nispetler hakkındaki teklifi kabul edilmiştir.²⁶⁰

İktisadi Buhran Vergisi mecliste görüşülürken Buhran Vergisi’nin tacirlere ve sanatacılara uygulanması tartışmaya sebep olmuştur. Mecliste, verginin, tacirlere ve sanatacılara da uygulanması için kanun teklifi yapılmış ancak hükümet bu zümrenin krizden daha fazla etkilendiğini idda ederek söz konusu teklifi kabul etmemiştir. Bunun üzerine Temp Gazetesi, Türk Hükümetinin vergi siyaseti sınıf menfaati esasına kurulduğunu, vergileri 100 liraya kadar maaş alan memurların verdiğini,

²⁵⁹ Saraçoğlu, F. 1930-1939 Döneminde Vergi Politikası, Maliye Dergisi, Sayı 157, 2009, s.136 (131-149)

²⁶⁰ TBMMTD, 30 Kasım 1931, s.85, 86

zengin tacirlerin ve fabrikatörlerin ise buhran vergisinden muaf olduğunu yazmıştır.²⁶¹

Mecliste çıkarılan diğer bir vergi de bütçe ile ilgili olmuştur. 14 Temmuz 1931’de Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey, krizin ülkenin bütçesi üzerindeki etkisini şu şekilde ifade etmiştir:

*“Dünya bütçeleri tetkik edildiği zaman umumiyetle hemen her memlekette aynı tesir altında varidatın tenakusu görülür. Bizde de varidatın tenakusu, dünya buhranının tevhit ettiği şeritten başka bir şey değildir. Bir sene evvel varidatı adiyeden 206,5 milyon lira tahsil ettiğimiz halde, bu sene aynı varidattan 17,5 milyon lira noksan tahsil edilmesinde başlıca amil, bu hadise olarak kabul edilebilir.”*²⁶²

Ekonomik kriz sebebiyle ortaya çıkan bütçe açığını giderebilmek için de Muvazene Vergisi kabul edilmiştir. Bu verginin mükellefleri, İktisadi Buhran Vergisi’nin mükellefleridir ancak tek bir farklılık söz konusudur: Emekli maaşı alanlarda bu vergiden sorumlu olmuşlardır.²⁶³ Muvazene Vergisi, *“istihkak ve tediyelerden kazanç ve iktisadi buhran vergileri çıkarıldıktan sonra kalan tediyelerden miktarından %10 nispetinde alınır”* şeklinde belirlenmiştir. Ancak 23 Mayıs 1932’de mecliste söz isteyen İzmir Mebusu ve Kitapçı Hüsnü Bey, belirlenen %10’luk nispete karşı gelmiştir. Hüsnü Bey, *“Efendim, erbabı maaşla müstahdemin kısa bir zaman zarfında üçüncü defa olarak vergiye tabi tutuluyor. Evvela kazanç vergisi, ikincisi, buhran vergisi...”* diye söze başlamış ve bu vergilerin toplamın en az %15’i ve en çoğunun %27’yi bulduğunu ancak bunların bir kısmının indirildiği göz önünde bulundurulursa bu oranın %25 olduğunu belirtmiştir. Hüsnü Bey, kısa zaman zarfında bir kimsenin bütçesinde %25 oranında bir azalma olursa kişinin bütçesinde de muvazenesizlik meydana geleceğini söylemiş söz konusu nispetin %5 olmasını

²⁶¹ Dış İşleri Baakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571/35014.138003.23

²⁶² TBMMTD, 14 Temmuz 1931, s.77

²⁶³ Kayalıdere, G. ve Özcan, P. Atatürk Dönemi’nde (1923-1938) Uygulanan Vergi Politikaları, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Prof. Dr. Fevzi Devrim’e Armağan, İzmir, 2014,s.8

teklif etmiştir. Ancak Hüsnü Bey'in bu teklifi meclisten geçmemiş %10 aynen kalmıştır.²⁶⁴ Sonuçta, Muvazene Vergisi, 29 Mayıs 1932'de yürürlüğe girmiştir.²⁶⁵

Ücretli kesimi vergilendirmeyi amaçlayan İktisadi Buhran Vergisi ve Muvazene Vergisi olağanüstü vergi özelliği taşımaktadır.²⁶⁶ Ayrıca, sonradan alınan bir karar ile yabancı uzman ve öğretmenler de Türkiye çalıştıkları sürece bu vergileri ödemeye tabi tutulmuşlardır.²⁶⁷

Kriz sebebiyle kabul edilen yeni vergiler dışında, mevcut bulunan vergiler üzerinde değişiklik yapmak da hükümetin amaçlarından biri olmuş, vergi yükünün hafifletilmesi istenmiştir. Örneğin Türkiye'de krizin şiddetini arttırdığı zamanlarda 1927 yılında kabul edilen Muamele Vergisi'nde değişikliğe gidilmesi meclisin gündemi olmuş, bu hususta 27 Haziran 1931'de TBMM'de söz olan Ahmet İhsan Bey şunları söylemiştir:

*“Muhterem arkadaşlarım, bugün nazarı tetkikinize verilmiş olan muamele vergisi, Türk sanayii istikalinin birinci temelidir. Pek mühimdir, çok ehemmiyetle üzerinde meşgul olmanızı istirham ederim. Eğer biz de bugün darlık, parasızlık, bütçe sıkıntısı varsa bunları açacak olan bir yolumuz vardır, o da sanat ve ticaretin inkişafıdır.”*²⁶⁸

Ahmet İhsan Bey, ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için sanat ve ticaretin önemine vurgu yapmış ve bunlar geliştirilmeye başlandığında ise en büyük engelin Muamele Vergisi olduğunu vurgulamıştır. Hatta Muamele Vergisi için; *“henüz doğmamış, pek zayıf bir çocuk halinde olan Türk sanayiinin müthiş düşmanıdır.”* demiştir.²⁶⁹

Sonuçta 21 Temmuz 1931'de Muamele Vergisi'nde değişikliğe gidilmiştir. Buna göre, vergiden muaf olanların sayısı artırılmıştır (madde 2). Vergiden muaf olanlardan bazıları şunlardır:

²⁶⁴ TBMMTD, 23 Mayıs 1932, s.237

²⁶⁵ Resmi Gazete, 29 Mayıs 1932, s.1495

²⁶⁶ Kayalidere, G. ve Özcan, P. a.g.e, s. 7

²⁶⁷ CA, 30.18.1.2/30.60.17

²⁶⁸ TBMMTD, 27 Haziran 1931, s. 172

²⁶⁹ TBMMTD, 27 Haziran 1931, s.172

1-“Demir sanayiine mensup bilumum imal ve tamir müesseseleri (imalâlat dolayısıyla)”

2- “Eleksiz un fabrikalarıyla ekmek, tuğla, kremit ve hiazar fabrikaları”

3-“Trikotaj, mücevherat, ıtırıyat ve sun’i veya tabiî ipek mensucat ve çorap fabrikaları hariç olmak üzere en az beş beygire kadar (beş dahil) kuvve-i muharrikesi olan küçük sanayi ve hırfet müesseseleri”²⁷⁰

Muamele Vergisi’nin ikinci maddesine göre daha birçok kuruluşlar vergiden muaf tutulmuştur. Böylece kriz döneminde vergi yükü altında kalanların sayısı azaltılmıştır.

3.3. Ekonomik Bunalım Sebebiyle Kabul Edilen Kanunlar

1929 Ekonomik Bunalımı’nın meclise ilk yansımaları Türk parasının değer kaybetmesi hususunda görülmüştür. İnönü, bu husus hakkında mecliste yaptığı konuşmasından Türkiye’nin kriz karşısında izleyeceği yol hakkında bir takım ipuçlarına ulaşılmaktadır. İnönü, bir krizin varlığından söz etmiş ancak bunu direkt 1929 yılının ekim ayında başlayan krize bağlamamıştır. 12 Aralık 1929’da İsmet İnönü yaptığı Meclis konuşmasında; Milli paranın çıktığından beri her yıl alçalma gösterdiğini ve bunun sebebinin, birçok seneler kapalı ve zorluk içinde yaşayan Türkiye’nin, savaş sonrası pek çok ihtiyacını dış ülkeden temin etmesi ve açık bütçe ile memleketin idare edilmesi olduğu vurgulamıştır. Sonrasında şunları söylemiştir:

“ Milli parayı kuvvetlendirmek ve tutmak için türlü fedakârlıklarla hesapsız döviz tedarik edip satmak; düşündüğümüz tedbirlerden değildir. Birçok memleketlerde birkaç kere tecrübe edilmiş olan bu usulün sakatlığı tereddüt götürmez bir bedahettir. Bizim düşündüğümüz başlıca tedbir; bütçe muvazenesi gibi bütün memleketin tediye muvazenesinde açıktan kurtulmaktır.” ²⁷¹

²⁷⁰ TBMMTD, 21 Temmuz 1931, s. 270

²⁷¹ TBMMTD, 12 Aralık 1929, s.32, 33, 34

İnönü, bu sözleriyle nasıl bir politika izleneceğini belirtmiştir. Milli para politikasında daha önceden denenmiş tedbirlere dikkat edilmiş ve buna göre hükümet kendi tedbirini oluşturmuştur.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti kurulduktan bir süre sonra “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” kabul edilmiştir. 20 Şubat 1930’da İsmet İnönü, bu kanunun kabul edilme sebeplerini açıklamıştır. İlk olarak dış borçlara değinmiş ve şunları dile getirmiştir:

"Haricî borçların tazyiki hüsnü niyetle iktiham edilebilecek mikyastan fazla ve müessir olarak kendini göstermiştir. Haricî borçlar denince münhasıran Osmanlı Düyunu Umumiyesi tediyyatını anlamalıdır. Çünkü diğer tediyyeler ya emniyetin zarurî bir tedbiri yahut memleket inkişafının zarurî tediyesidir. Osmanlı Düyunu Umumiyesinin tazyiki ise memleketin iktisadî ve malî bünyesine yalnız (Passif) tesir etmek mahiyetindedir. Osmanlı Düyunu Umumiyesinde bir itilâfa varmak için bizim arzumuz hakikaten samimî idi. Ve bu gün de samimidir. Biz bu nevi borçlar için beynelmilel mutat olan son mikyaslara nispetle hattâ geniş ve cömert hareket ettik. Ancak içinde bulunduğumuz sıkıntı, Osmanlı Düyunu Umumiyesinin halini takatimizin fevkinde, mütezayit mahiyetini ise, istikbalimizi de tehdit etmek istidadında göstermiştir. Bu vaziyet bizi imkânsızlığa sürüklemektedir ki bunu görmemek hem memlekete zararlı, hem bizzat hamillerin menfaatim muhildir. Biz bu vaziyeti Düyunu Umumiye Meclisine bildirmeği dürüstlük vazifesi saydık ve martın ilk yarısında temasa gelmek işte bu suretle tekrâr etti." ²⁷²

Türkiye'nin içinde bulunduğu sıkıntıdan dolayı artık harici borçlarda zorlandığını söyleyen İnönü sonrasında Türkiye'deki döviz sorununa değinmiştir:

"Millî paranın kıymeti üzerinde Devlet mubayaatının fazla müessir olduğu öteden beri söylenmiştir. Arkadaşlarım tahattur buyururlar ki bu mevzu üzerinde azamî takayyüt göstereceğimizi ve gösterdiğimizi evvelki vesilelerle arz etmiştim. Takriben kânunuevvel bidayetinden başlayarak bu dikkat ve takip Devletin, hususî ve umumî bütün devairi tarafından azamî derecede iltizam olunuyor. Meselâ geçen

²⁷²TBMMTD, 20 Şubat 1930, s.42, 43

*seneler bu günlerde ve bundan evvelki ve sonraki günlerde Devlet ihtiyacatı için piyasadan satın alınan (Döviz) e mukabil bu sene hiçbir şey alınmamıştır. Bundan başka olarak ihtiyaç sahiplerinin zaruretlerini def için bazen yardım ettik. Kânunusaninin on beşinde Devletin mubayaa etmesi lâzım gelen (Döviz) miktarını on milyon Türk lirasına kadar Heyeti Vekile de müzakere etmiştik ki, mütalaamız neticesinde bu on milyon liraya mukabil bir tek liralık mubayaayı dahi kabul etmedik. Görüyorsunuz ki paramızın kıymetine Devlet mubayaatının müessir olması keyfiyeti üzerinde Hükümet azamî derecede tekayyüt göstermiştir. Bu ittihaz ettiğimiz tedbir ihtiyacın imhali veya diğer bir surette telâfisine matuftur. Yoksa şubat bidayetinde almadığımızı mart bidayetinde alacağımız gibi talik mahiyetinde değildir. Bunu dün almadığım için yarın behemehal alacağım, ümidinde bulunan (sipekülâtör) lerin söz dinlemez kulaklarına girer diye söylüyorum."*²⁷³

Aynı gün mecliste İnönü'den sonra konuşma yapan Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu ise Türkiye'deki döviz buhranına değinmiştir. Saraçoğlu, döviz buhranının tek başına önem arz etmediğini ancak döviz buhranının getireceği sonuçların ağır olacağını söylemiş, döviz buhranının memleketin maliyesini, iktisadiyatını ve ticaretini de buhrana sürükleyebileceğini vurgulamıştır. Bu sebeple döviz buhranının çok önemli olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla hükümetin bir an önce tedbirler alması gerektiğini belirtmiştir. Bu kanunlardan biri de "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu" olmuştur.²⁷⁴

20 Şubat 1930 yılında mecliste bu kanun kabulünde gerekli konuşmalar bittikten sonra Yozgat Mebusu Süleyman Sırrı Bey söz hakkı istemiş ve "Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu"nu şükranla karşıladığını ancak Türkiye'nin öz vatandaşı olup da milli bankaya itimat etmeyen ve parasını yabancı bankalarda saklayanların bu kanunda yer alıp almayacağını sormuş ve bu soruya Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu şu cevabı vermiştir:

"Aldığımız kanun sadece bir salâhiyet kanunudur, bunun hikmeti, vücudu da hiçbir tedbiri lüzumundan fazla ne bir saniye yaşatmak istiyoruz, ne de lüzumundan bir derece fazla almak istiyoruz. Onun için bu tedbirlerin kâffesini bir kanun

²⁷³TBMMTD, 20 Şubat 1930, s.43

²⁷⁴TBMMTD, 20 Şubat 1930, s.44

çerçevesi içine almak mümkün değildir. Bütün işler üzerinde izahat vermek ve bu sebeple çok seyyal, çok müteharrik ve her gün mütehavvil vaziyetler karşısında - lâzım gelen tedbirleri alabilmek ihtiyacındayız. Esasen Sırrı Beyefendi arkadaşımızın sordukları suali bize verilecek salâhiyet haricinde düşünmek için bir sebep yoktur. Ve böyle binlerce sualler mevcuttur. Hükümet tetkikatta ve mutaleatta bulunduktan sonra memlekete en muvafık kararları alacaktı.”²⁷⁵

Sonuç olarak, 25 Şubat 1930 da “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” kabul edilmiştir. Bu kanuna göre, kambiyo, para, hisse, tahvilat alım satımı ve bunların Türkiye’de düzenlenmesi, belirlenmesi ve Türk parası kıymetinin korunması dolayısıyla kararların kabulünden İcra Vekilleri Heyeti görevlendirilmiştir.²⁷⁶

Mustafa Kemal Atatürk 1 Kasım 1930 yılında mecliste yaptığı konuşmasında Türk parası ile ilgili kanuna değinmiş ve bu kanunun önemini vurgulamıştır:

“Arkadaşlar! Geçen sene zarfında mücadeleye mecbur olduğumuz bir büyük hadise de milli para buhranıdır. Buhranı karşılamak için alınan tedbirlerin isabeti tahakkuk etmiştir. Her şeyden mühim olan esas iktisadi nokta-i nazardan, milletin uyanıklığı ve kendisinin yaşamak hakkına itimadıdır”²⁷⁷

Ekonomik bunalım, Türk parası üzerindeki vurucu etkisini tarım üzerinde de göstermiş ve Türkiye, tarım alanında bir takım arayışlar içerisine girmiştir. Kriz karşısında ülke ekonomisini güçlendirmek için Aksaray Mebusu Besim Atalay Bey’in 18 Mayıs 1930 yılında mecliste söylediği sözleri en doğru yorumlardan sayılabilir. Çünkü, bir tarım ülkesi olan Türkiye’nin ekonomisini güçlendirmek ancak tarım sektörüne ait unsurları geliştirmek ile mümkün olabilirdi. Bu bağlamda Besim Atalay Bey’e göre, Türk ekonomisinde kalkınmanın en güvenli yolu, tarımın önemli bir unsuru olan çiftçilik idi. Besim Atalay Bey düşüncelerini şu şekilde aktarmıştır:

“Bir memleketi iktisat itibariyle yüceltmek için evvala o memlekette bir şeyler yaratmak, bir şeyler yapmak, bir şeyler vücuda getirmek, hulâsa kazanmak yollarını

²⁷⁵TBMMTD, 20 Şubat 1930, s.47

²⁷⁶ Resmi Gazete, 25 Şubat 1930, s.1

²⁷⁷TBMMTD, 1 Kasım 1930, s.2

*açmak icap eder. Bizde kazanmanın birçok yolları vardır. Bunun en ehemmiyetli yolu şimdilik çiftçiliktir. Sonra davar yetiştirmek, sonra ticaret, sonra da bütçe...*²⁷⁸

Besim Atalay Bey, çiftçiliğin önemine değindikten sonra Türkiye'nin tarım sektöründe kendini geliştirmedikini, eskiden nasılsa hala öyle devam edildiğini eleştirmiş ve köylü kesimin yüceltilmesi gerektiğine de vurgu yapmıştır:

*“Ziraatimiz memleketimizde çok iptidai, çok sade ve bundan 800 sene evvel ve belki de 1000 sene evvel, belki daha eski asırlardan nasıl görülmüşse öylece devam edip gidiyor. Memleketin iktisadi sahasında iyi bir hasılat temin edebilmek için her halde köylüyü himaye etmek, köylünün istihsalini yüceltmek icap eder.”*²⁷⁹

Besim Atalay Bey'e göre, Türkiye'nin ekonomisini geliştirmesi için en iyi yol tarım sektöründe yapılacak yenilikler ve köylünün değerini arttırmaktır.

Mecliste önemi vurgulan tarım sektörü ile ilgili yeni kanunlar yürürlüğe sokulmuştur. Örneğin, Besim Atalay Bey'in öne sürdüğü çiftçilik konusu ile ilgili kanun 10 Haziran 1930'da kabul edilmiştir. Kabul edilen kanunla, petrol ve benzinle çalışan traktör, motorlu pulluk ve biçer-döver makinaları olan çiftçilere tazminat ödenecekti. Ayrıca söz konusu kanun ile beş yıl boyunca at ile çiftçilik yapan traktör sahiplerinin tazminatı %10 arttırılacaktı.²⁸⁰ Ancak her ne kadar mecliste çiftçiye donanımlı hale getirmek için bu kanun edilse de eski araç gereçlerin kullanımına teşvik edilmesi, yukarıda Besim Atalay'ın değindiği gibi Türkiye'nin tarım sektöründe kendini geliştirmedik ve eski tekniklere devam ettiği görülmektedir.

Tarım sektörü ile ilgili başka bir kanun da Haziran 1930'da yürürlüğe giren “Tütün İnhisarı Kanunu” olmuştur.²⁸¹ Bu kanuna göre; Türkiye içerisinde satılan tütün, sigara, enfiye ve sair malzemeleri işlenmiş olsun olmasın yabancı memleketlere de gönderilip satılabilecektir. Ayrıca, tütünü yabancı memleketlere satabilmek için tütün alma yetkisi verilmiştir.²⁸² Aynı ay “Pulluk ve Diğer Zirai Alât

²⁷⁸ TBMMTD, 18 Mayıs 1930, s.115

²⁷⁹ TBMMTD, 18 Mayıs 1930, s.115

²⁸⁰ TBMMTD, 10 Haziran 1930, s.174,175

²⁸¹ Resmi Gazete, 28 Haziran 1930, s.9153

²⁸² TBMMTD, 8 Haziran 1930, s.103

İçin Bir Sermaye Tesisine Dair Kanun” kabul edilmiştir.²⁸³ Bu kanuna göre, yıllık ödeme miktarı beş yüz bin lirayı aşmamak kaydıyla Ziraat Bankası’nda iki milyon liralık sermayeye tesisine izin verilmiştir.²⁸⁴Bunların dışında bir de “Ziraat Bankası’nca Tedarik Olunacak Tohumların Satış Zararlarının Ödenmesi Hakkında Kanun” kabul edilmiştir.²⁸⁵ Bu kanunda yer alan madde şu şekildedir:

*“Tohum ıslah ve tebdili için iktisat Vekâletince gösterilecek lüzum üzerine Ziraat Bankası tarafından alınacak tohumların maliyet ve satış fiyatları arasında tahassül edebilecek farklardan mütevellit zararların tazminini İcra Vekilleri Heyeti kararıyla, taahhüde iktisat Vekâleti mezundur.”*²⁸⁶

Tarım ile ilgili olan bu kanunlar, Türkiye’nin ekonomik bunalım yıllarında tarımsal girdilerin ucuzlatılması için kabul edilmiş kanunlardır.²⁸⁷

TBMM’de kriz sebebiyle ihracatı geliştirmek için de bir takım yenilikler yapılmıştır. Bu bağlamda 10 Haziran 1930’da “Ticarette Tağşiş’in Men-i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkında Kanun” kabul edilmiş ve ihracatçılara bazı yaptırımlar getirilmiştir.²⁸⁸ “Ticarette Tağşiş’in Men’i ve İhracatın Murakabe ve Korunması Hakkında Kanun” 1930’da uygulanmaya başlanmış ve bu kanun ile hem yurt içinde hem de yurt dışında satılacak malların üzerinde tağşiş (bir şeyin içine bir madde karıştırma, katıştırma) ve hileleri engellemek üzere, kontrol vazifesini hükümete veren, ürünlerin üretim merhalesinden satış ve sürümüne kadar geçtikleri bütün merhalelerde modern teknik ve zihniyetin hâkim olması hedeflenmiştir.²⁸⁹

Türkiye’nin para, tarım ve ihracat alanında kabul ettiği yeni kanunlarla ekonomisini geliştirmeye çalıştığı görülmektedir. Ancak ekonomi alanındaki en büyük eksiliğin Türkiye’nin bir Merkez Bankası’na sahip olmayışındır. Bu konu ilk olarak 1923 İzmir İktisat Kongresi’nde ele alınmış, “tedavül bankası” işlevi görmesi için milli devlet bankası kurulması gerekliliğinden bahsedilmiştir. Merkez Bankası

²⁸³Resmi Gazete, 10 Haziran 1930, s.9040

²⁸⁴TBMMTD, 2 Haziran 1930, s.10

²⁸⁵Resmi Gazete, 7 Haziran 1930, s.9025

²⁸⁶TBMMTD, 2 Haziran 1930, s.11

²⁸⁷Tekili, İ. , İlkin, S. , a.g.e, s. 189

²⁸⁸TBMMTD, 10 Haziran 1930, s.173

²⁸⁹Özkardeş, L. Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaret Yönetimi, Gümrük&Ticaret Dergisi, Sayı,6, 2015, s.29 (25-34)

fikrinin ortaya atılmasından sonra diğer ülkelerin merkez bankasından da öneriler istenmiştir. Mesela, 1928 yılında Hollanda Merkez Bankası İdare Meclisi Başkanı Dr. G. Vissering Türkiye'ye davet edilmiştir. O, hükümete bağlı olmayan ve bağımsız olarak örgütlenmiş bir merkez bankasının kurulmasını vurgulamıştır. İtalyan Uzman Kont Volpi ise Türk parasının istikrarı için merkez bankasının zorunlu olduğunu söylemiştir.²⁹⁰ 25 Şubat 1930'da mecliste, İsmet İnönü de Türkiye'nin bir Merkez Bankası ihtiyacına değinmiş ve bu eksiliğin gidereceğine dair çalışmaların başladığını şu şekilde anlatmıştır:

*"Millî paraya teallûk eden esaslı bir tedbir olarak bir de Devlet Bankasının vücuda getirilmesini görüyoruz. Bunun üzerine tetkikatımız memleketin iktisadî ve malî vaziyetine göre alınacak bütün mütalaalar hemen nihayete gelmiştir. Vardığımız netice, millî ve müstakil bir Devlet Bankası tesisi, millî paranın muhafazasında ve memleket iktisadiyatında faydalı bir nazım rolü oynayacağı zeminindedir. Bunu açık söylemek şu noktadan faydalıdır ki Devlet Bankasını şu veya bu şekilde yapacağız, millî bir şekilde olmasından başka bir şekil düşünüyoruz gibi vahi ümitleri, vahi hayalleri kimsede bırakmamak için isticâl ettim. Bundan sonraki içtimalarınız millete müstakil ve millî bir merkezî banka vücuda getirmek için vereceğiniz nizamı ve kanunu müzakere ile geçecektir."*²⁹¹

Merkez Bankası'nın kurulması gerekliliği İnönü'nün sözlerinden anlaşılmaktadır. Böylece milli paranın korunmasıyla ve ülke ekonomisine sağlayacağı faydalar ile ekonomik kalkınma adına önemli bir gelişmenin yakında meydana geleceği İnönü tarafından bildirilmiştir.

Merkez Bankası ihtiyacına değinildikten sonra bankanın kurulması hakkındaki kanun 11 Haziran 1930 tarihinde meclisin gündemine düşmüştür. 11 Haziran 1930 tarihinde mecliste "Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu" maddeleri görüşülürken Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, arkadaşlarıyla birkaç seneden beri gerek bütçe nutukları sebebiyle gerek herhangi bir iktisadi sebeplerden ötürü memlekette bir devlet bankasının ortaya çıkması için çalıştıklarını belirtmiştir.

²⁹⁰ Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara:Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayını, 2008, s.3

²⁹¹TBMMTD, 25 Şubat 1930, s.43

Ayrıca hükümetin bugün en büyük, en modern, en yeni kanunu inceleyeceğini ayrıca bu kanun ile mevcut paranın kıymetinin tespit edilebileceğini ve her türlü enflasyondan kurtulabileceğini vurgulamıştır. Mecliste Merkez Bankası'nın vazifesi şu şekilde belirlenmiştir:

1. “*Iskonto fiyatını tespit ve para piyasasını ve tedavülünü tanzim etmek*”

2. “*Hazine muamelelerini ifa etmek*”

3. “*Hükümetle müştereken Türk evrakı nakliyesinin müstakbel istikrarına matuf bütün tedbirleri ittihaz eylemek*”²⁹²

Sonunda T.C. Merkez Bankası bir anonim şirket şeklinde Türkiye'nin ekonomik gelişimine yardım amacıyla kurulmuştur.²⁹³

Mecliste, ithalatı sınırlandırmak için de kanunlar kabul edilmiştir. Temmuz 1931'de de “Ticaret Mukavelesi veya Modüs Vivendi Akdetmeyen Devletler Ülkesinden Türkiye'ye Yapılacak İthalâta Memnuniyetler veya Tehdit ve yahut Takyitler Tatbikine Dair Kanun” yürürlüğe girmiştir.²⁹⁴ Bu kanun ile devlet ithalata bir sınırlama getirmiştir. Bu kanunun 2. maddesinden bu sınırlamanın ne olduğunu görülebilir: “*Hükümet, memleket iktisadiyatını korumak için bazı eşyanın ithalini ruhsat usulüne tabi kılmağa veya tahdide ve yahut büsbütün menetmeğe salahiyyetlidir.*”²⁹⁵ Bu kanun aslında ithalat yapan tüccarın denetim altına alınmasıdır. Temmuz 1931'de yürürlüğe giren kanunla ithalata fiziki sınırlamanın getirilmesinin ardından 1931 yılının Kasım ayında 2/11940 sayılı Kararname ile kota listeleri ilan edilmeye başlanmıştır. Fiziki sınırlamalar dışında bırakılanlar; tarım ve sanayinin üretimi için gerekli olan makine, araç-gereç ve ham maddeler, ilaçlar ve tıp için gerekli olan malzemeler idi. İthalatı tamamen yasaklananlar; mamul gıda malları, alkollü içkiler, parfüm, elbise, ayakkabı ve diğer deri eşyalar gibi bazı tüketim

²⁹² TBMMTD, 11 Haziran 1930, s.207

²⁹³ Tekeli, İ. ve İlkin, S. a.g.e, s.139

²⁹⁴ Resmi Gazete, 1 Ağustos 1931, s.691

²⁹⁵ TBMMTD, 22 Temmuz 1931, s.314

malları idi. Diğer tüketim mallarının ithalatı da kota listesine bağlanmıştır. Ayrıca yurt içinde de üretilen ara mallarda (çimento gibi) kota listesine bağlanmıştır.²⁹⁶

28 Kasım 1931’de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, kota listelerinin ilan edilme amacını şu şekilde açıklamıştır:

*“İthalatı bir kontenjan listesine raptederek her ay zarfında her maddeden girebilecek miktarı tespit ederek, onun haricinde eşya girmesine müsaade etmemek ve giren eşyayı takip edecek aylardan mahsup ederek memleket dâhiline almaktır. Tabii bu tedbirin verebileceği netice memleket dâhiline vaki olacak ithalat tehacümüne mani olmaktır. Bu suretle ithalat miktarını indirip ihracatımızla tevazününü temine çalışmaktır.”*²⁹⁷

İktisat Vekili’nin bu tedbire, getireceği olumlu sonuçlardan dolayı sıcak baktığı anlaşılmaktadır. Ancak ihalatı sınırlandırma fikrine sıcak bakmayanlar da olmuştur. Örneğin, 29 Kasım 1931’de Besim Atalay Bey, ithalatı sınırlandırmak gibi bir önlem almak yerine gümrüklerin yükseltmesi gibi bir önlem alınması gerektiğini vurgulamıştır. Besim Atalay Bey, *“bir taraftan giren malları azaltarak memleketin sanayiini yükseltmek istiyorsunuz, bir taraftan da ihtikârın²⁹⁸ önüne geçmek istiyorsunuz”* diyerek bir malın hem az girmesini istendiğini hem de pahalı olmamasının istendiğini ancak bunun hep nasıl mümkün olacağını vurgulamış, bu durumu gümrükleri yükselterek yapmanın daha uygun olacağını söylemiştir. Bunun üzerine İktisat Vekili Mustafa Şeref Beyi Besim Atalay Bey’e bu tedbiri almakta ilk hedeflerinin döviz itibarıyla memleketi sıkıntıya düşürmemek olduğunu ve döviz muhafaza etmek olduğunu bu yüzden yapılacak kontenjan listelerinin daima onun gereklilikleri takip edilerek yapılacağını vurgulamıştır. Besim Atalay Bey’in gümrükleri yükseltmek fikrine cevap Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Bey’den gelmiştir. Mustafa Abdülhalik Bey, bu kısmın kanunlarda mevcut olduğunu vurgulamış ve bu yetkinin hükümete verildiğini söylemiştir.²⁹⁹

²⁹⁶ Tezel, S. Y. Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950), Ankara: Yurt Yayınları, 1982, s.156-157

²⁹⁷TBMMTD, 28 Kasım 1931, s.37

²⁹⁸ İhtikâr: ticaret malını pahalılaştırması gayesiyle istifleyip piyasaya arzını geciktirmek

²⁹⁹TBMMTD, 29 Kasım 1931, s.71, 72

Mecliste, ithalatı sınırlandırma fikrinin olumlu sonuçlar getireceği ortaya atılmıştır fakat bu fikrin başka bir problemi doğuracağına da dikkat çekilmiştir. Mesela, ithalatı sınırlandırmasının kaçakçılık fikrini uyandırdığını söyleyenler olmuş³⁰⁰ dolayısıyla kriz dönemimde kaçakçılığın engellenmesi önemli bir hususu teşkil etmiştir. Kaçakçılığın önlemesini önemli bir iktisadi inkılap olarak gören Ahmet İhsan Bey 28 Kasım 1931’de konunun önemini şu şekilde izah etmiştir:

*“İhtikâkarın, kaçakçılığın, resmi müsaadenameler ve saireden doğacak su istimallerin önüne bir kararname ile, bir kanun ile geçmek; memleketimiz için harf inkılabından sonra en büyük inkılap olacaktır. Çünkü siyasi, içtimai inkılapların temeli ancak iktisadi inkılapdır.”*³⁰¹

Neticede 12 Ocak 1932’de “Kaçakçılığın Men ve Takibine dair Kanun” kabul edilmiştir.³⁰² Kanuna göre ceza uygulanacak olan kaçakçılık suçlarından bazıları şunlardır:

- 1- *“Herhangi bir maddeyi veya eşyayı gümrük muamelesine tabi olmaksızın Türkiye’ye ithal veya Türkiye’ye ithale teşebbüs etmek”*
- 2- *“Türkiye’ye ithalatı veya Türkiye’den ihracı memnu olan herhangi bir madde veya eşyayı ithal veya ihraç veya bunlara teşebbüs eylemek”*
- 3- *“Kaçak eşyayı memleket dahilinde bir yerden bir yere bilerek nakletmek veya satın almak veya satmak veya saklamak veya satılığa arz etmek veyahut alınıp satılmasına delâlet eylemek”*³⁰³

Ekonomik kriz döneminde TBMM’de dış ticareti geliştirmek için de girişimlerde bulunulmuştur. 1 Kasım 1930’da Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, uluslararası ticari ilişkileri genişletmek gibi işlerde meşgul olunduğunu söylemiş³⁰⁴ ve ilerleyen yıllarda dış ticarete yön vermek için “Takas Komisyonu Kanunu” kabul edilmiştir. 19 Mayıs 1932 yılında İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, “kanunun mevzuu

³⁰⁰ TBMMTD, 29 Kasım 1931, s.67

³⁰¹ TBMMTD, 28 Kasım 1931, s.43

³⁰² Resmi Gazete, 12 Ocak 1932, s.1141

³⁰³ TBMMTD, 7 Ocak 1932, s.177

³⁰⁴ TBMMTD, 1 Kasım 1930, s.3

şudur: Devlet bütçesinden veyahut hususi ve mülhak bütçelerden veyahut bir imtiyaz işleten şirketler bütçesinden ecnebi memleketlerden satın alınacak malları tediye itibariyle takasa tabi tutmak” demiştir. Takas Komisyonu Kanunu’nun görüşmelerinde milletvekilleri, 1930’lu yıllarda TBMM’nin gündeminden düşmeyen ekonomik bunalıma değinmiş, böylece bu komisyonun kurulmasının özünde ekonomik bunalımın karşısında dış ticareti geliştirmek olduğu anlaşılmış³⁰⁵ve ecnebi memleketlerden ithal edilecek eşyanın satın alınmasına ait talep ve teklifleri toplamak ve İcra Vekilleri Heyeti kararıyla takasa tabi tutmak için takas komisyonu oluşturulmuştur. Ancak hususi ticaret mecburi takasa tabi tutulmamıştır.³⁰⁶

Mecliste, ithalat ve ihracatı dengeleme konusu da gündeme gelmiştir. Aslında ekonomik kriz karşısında alınan önlem ihracatların ithalatlardan fazla yapılması olmuş hatta bu, çoğu devletlerin ekonomik kriz karşısında başvurdukları bir çare olmuştur. Ancak 29 Kasım 1931 yılında mecliste bu tedbir Manisa Mebusu Turgut Bey tarafından şu şekilde eleştirilmiştir:

*“Bütün milletlerin ihracatı ithalatından fazla olursa bu ihraç fazlasını Merih mi Utarit mi alacaktır. Cihandan başka bir dünya Müşteri mi çıkmıştır ki bu ihracatı oraya yapacağız. Nihayet bunun da manasız bir şey olduğu aşikârdır.”*³⁰⁷

İhracatların ithalatlardan fazla yapılmasının manasız olduğunu söyleyen Turgut Bey, sonrasında sözü Kocaeli Mebusu Sırrı Bey’e vermiştir. Sırrı Bey, İktisat Vekili’nin kriz ile ilgili beyanatlarını dile getirmiştir. Böylece Sırrı Bey, krizden etkilenen Türkiye ekonomisinin daha da bozulmaması için bazı tedbirler alınmasına mecbur kaldığını ve bu mecburiyet nedeniyle ithalat ve ihracatı dengeleme çaresine başvurulduğunu belirtmiş sonrasında Sırrı Bey, ithalat ve ihracatta meydana gelen muvazene sisteminin paranın değerini arttıracığını ve istikralı hale getireceğini, tediye kabiliyetini güçlendireceğini ve yerli sanatları geliştireceğini söylemiştir.³⁰⁸

³⁰⁵ TBMMTD, 19 Mayıs 1932, s.173, 174

³⁰⁶ TBMMTD, 21 Mayıs 1932, s.192

³⁰⁷ TBMMTD, 29 Kasım 1931, s.54, 55

³⁰⁸ TBMMTD, 29 Kasım 1931, s.56

Kriz sebebiyle mecliste birçok kanun kabul edildiği görülmektedir. İsmet İnönü de kabul edilen bu kanunlarla ilgili umut verici sözler söylemekten geri kalmamış ve 17 Haziran 1930'da mecliste şunları vurgulamıştır:

*“Vazolunan, kanunların hedeflerini elde etmeğe çalışacağız. Bütün faaliyet mücadelemizi, milli iktisadın inkişafını temin edecek istikametlere tevcih etmeye bilhassa çalışacağız.”*³⁰⁹

İnönü, 20 Şubat 1930'da ayrıca kriz karşısında aldığı tedbirlere çok güvendiğini ve bunun sonunda Türkiye'de olumlu gelişmeler yaşanacağını söylemiş ve devamında yeni tedbirlerin geleceğini de vurgulayarak şunları belirtmiştir:

*“Millî hayatta yeni bir feyizli cereyan açılmıştır. Millet, muahedelerin, kanunların ahkâmı dairesinde kendi şuurunun cereyanında ve ona tabi olarak yol almıştır. Bunun feyyaz tesirini zamanla elbette müspet olarak hissedeceğiz. Bundan sonra esaslı bir tedbir olarak istihsalı artıracak ve memlekette iktisadî inkişafa zemin ve imkân verecek bir program vücuda getirmeğe çalışıyoruz. Program hemen hazırlanmış gibidir. Fakat biliyorsunuz ki böyle iktisadî programlar dahi bizzat daha evvel sarfiyat talep eder. Bu sarfiyatı her şeyden evvel kendi tasarrufumuz ve bütçemiz dâhilinde temin edebilmek için bu sene çıkacak bütçede bütün imkânlardan istifade ederek 10, 15 milyon liralık bir parayı memleketin iktisadî inkişafatına ayrıca tahsis etmeği kararlaştırdık.”*³¹⁰

3.4. TBMM Görüşmelerinde Ekonomik Bunalıma Dair Değerlendirmeler

Türk basınında olduğu gibi TBMM'de krizin sebepleri tartışılmıştır. Bu bağlamda mecliste İzmir Mebusu Halil Bey, Sivas Mebusu Rahmi Bey, İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey, İzmir Mebusu Mahmut Esat Bey, ekonomik krizin sebeplerine dair değerlendirmelerde bulunmuştur.

16 Temmuz 1931'de Halil Bey, krizin sebebini basında yer alan çoğu yazar gibi Birinci Dünya Savaşı sonrası süreçte görmüş ve şunları söylemiştir:

³⁰⁹TBMMTD, 17 Haziran 1930, s.273

³¹⁰TBMMTD, 20 Şubat 1930, s. 43

“Harp bittiği zaman, fabrikalar tekrar eski hallerine döndü ve müstesna bir vaziyet karşısında bulundu. Talepler çok yüksek oldu. Çünkü dünyada stoklar bitmişti. O stokları yerleştirmek üzere dünyanın her tarafından sanayi memleketlerine büyük talepler vaki oldu. Diğer taraftan da harp birçok memleketlerde tahribat yapmıştı. Bu tahribatın yerlerini yeni binalar yeni müesseselerle doldurmak lazım geldi. Talep bu suretle de arttı. Sonra biliyorsunuz ki; dünyada altın tedavül edemiyor, yerine kâğıt para tedavül ettiğine göre, dünyanın iktisadi vaziyetine nazaran bazı memleketlerde kâğıt temevvücatı fazla olduğundan, herkes kâğıtların kıymetinden emniyetini kesince, kâğıt parayı elden çıkarmaya ve daha emin bir servet elde etmeye çalıştı. Bu suretle talep arttı. Talep arttıkça zaten harpten başı dönen fabrikalar bunun müstesna bir vaziyet olduğunu nazara dikkate almayarak faaliyetlerini tevsi ettikleri gibi, diğer müessesatı iktisadiye de o kadar tevessü etti. Fakat birden bire yeni stoklar temin edilip imar faaliyeti durduğu için talep azaldıkça vaziyet gayet buhranlı bir devre girdi.”³¹¹

Rahmi Bey de Halil Bey ve çoğu kişi gibi krizin sebebini Birinci Dünya Savaşı sonrası süreçte görmüştür. 30 Kasım 1931’de Rahmi Bey: *“Malumu âliniz bugün medeniyet dünyası bir iktisadi felaket karşısında bulunuyor ki buhranı iktisadi ismini veriyoruz”* diyerek kriz ilgili düşüncelerini belirtmeye başlamıştır. Rahmi Bey’e göre, 1929 Ekonomik Bunalımı’yla ortaya çıkan felaket dünden ve bugünden kaynaklanmamaktadır, felaketin ortaya çıkmasında ve hızlanmasında asıl sebep Birinci Dünya Savaşıdır, Birinci Dünya Savaşı’nın galiplere verdiği sevinç mağluplara verdiği üzüntü üzerine devletler ölçsüz hareket etmişler ve buhranla karışılacaklarını hiç tahmin etmemişler ve savaş sonrasında da bu devletler siyasette belli yol takip ederken ekonomik anlamda tedbirler almanın gerekliliğini düşünemeyip yakın zamanda dünyayı bir krizin beklediğini ummamışlardır.³¹²

Şeref Bey ise krizin sebebini çoğu kişi gibi Birinci Dünya Savaşı’na bağlamak yerine ekonominin yapısındaki eksiklere bağladığı görülmektedir. 28 Kasım 1931 yılında Şeref Bey, *“İktisadî buhran bilhassa iktisadî hayatın fevkalâde cihazlanmasından ve bu cihazlanmağa mukabil de milletlerin iktisadî teşkilâtının*

³¹¹TBMMTD, 16 Temmuz 1931, s.158

³¹²TBMMTD, 30 Kasım 1931, s.79, 80

ilerleyememesinden ileri gelmiştir. ”diyerek ekonomik krizde asıl sebebin, iktisadi hayatın önceden öngörülmüş bir plan ve nizam dâhilinde olmamasından ileri geldiğini söylemiştir.³¹³

Mecliste ekonomik krizin sebepleri daha çok ekonomik unsurlarda aranmıştır. Ancak Mahmut Esat Bey, krizin sebebinin sadece ekonomik olmadığını siyasi ve içtimai olduğunu da 10 Aralık 1931’de şu şekilde vurgulamıştır:

“...Dünya buhranının sebepleri bendenizce yalnız iktisadi değildir. Siyasidir, içtimaidir, iktisadidir... Bir bakıma göre buhranı tevlit eden siyasi sebeplerden birisi de, iktisat hayatında büyük amil olan küçük veya büyük milletlerin siyasi bir takım tazyiklerle zaif bir hale getirilmesidir. Mesela Versay muahdesinde muayyen bir milletin mukadderatı vardır. Diğer bir milletin mukadderatı da Nöi muahdesi tayin eder. Tiriyanon muahdesinde de mukadderatı mevcut...”³¹⁴

Mahmut Esat Bey, krizin sebeplerinde Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra savaşın yenilenleriyle imzalanan barış antlaşmalarını görmüş, sonrasında ise krizin diğer bir sebebinin de liberal sistem olduğunu vurgulamıştır. Liberalizmi savunan İngiltere’nin bile kendi sisteminden caydığını vurgulamış ve düşüncelerini şu şekilde ifade etmiştir:

“...Dünya’nın bugünkü iktisadi vaziyetinin fenalığını, muasır ihtiyacı bir türlü tatmin edemeyen liberal sistemlerin zaafında buluyorum. Liberal sistemler bugünkü ihtiyacı sırtlarında götürecek kadar kuvvetli değildirler. İngiltere gibi liberalizmin beşiğinin sallandığı bir memleket bile bugün devletçiliğe doğru gidiyor, gümrüklerine müdahaleye başlıyor. Bunların sebebi, yanıp kavrulduğu buhrana bir çare bulmak içindir...”³¹⁵

Mecliste sebepleri değerlendirilen ekonomik krizin özelliklerine dair de yorumlar ortaya atılmıştır. Örneğin 16 Temmuz 1931’de Halil Bey, krizin evrensel boyutuna değinmiştir:

³¹³TBMMTD, 28 Kasım 1931, s.36

³¹⁴TBMMTD, 10 Aralık 1931, s.31

³¹⁵TBMMTD, 10 Aralık 1931, s.31

“Bir taraftan Rusların dünyadan ayrılıp, memleketini cihana kapaması, Çin’de ihtilalin devam edip 450 milyonluk kütlenin dünya piyasasından ayrılması, Hindistan’da ihtilalin devam etmesi ve hariç masnuata Hintlilerin boykot yapması, diğer taraftan piyasalardaki temevvüvat dolayısıyla daha emin bir yer arayan altın stoklarının daha emin farz ettikleri Fransa ve Amerika’da toplanması gibi birçok esbabı maliyede inzımam etti, bu suretle diğer memleketlerin kredi esaslı tezelzüle uğradı için buhran umumileşti.”³¹⁶

21 Haziran 1932’de Kütahya Mebusu Recep Bey ise Halil Bey gibi krizin evrensel boyutuna değinmiş ama bunu farklı örneklerle açıklamıştır:

“Bugün dünya iktisadi vaziyeti o kadar birbirine bağlı ve muğlak bir şekil almıştır ki; mesela Amerika’da Misisipi nehrinin tuğyan etmesi Adana’daki pamuk fiyatının üzerinde tesir yapıyor. Bilmem hangi memlekette dahili bir ihtilal çıkması diğer bir memleketin ihracatı üzerine tesir yapıyor.”³¹⁷

Halil Bey ve Recep Bey’in sözlerinden dünya işlerinin birbirine bağlılığı nedeniyle krizin de evrensel olmasının kaçınılmaz olduğu anlaşılmaktadır.

28 Kasım 1931’de Mustafa Şeref Bey ise 1929 Ekonomik Bunalımını, diğer krizlerden ayıran bir özelliğine değinmiştir. Bu ayırt edici özelliğin, zirai ürün fiyatların düşmesi ve miktarının büyük bir bolluk göstermesi olduğunu söylemiştir. Vekil bu hususun Türkiye’yi üzerindeki en önemli tesir olduğunu belirtmiş ayrıca söz konusu fiyat düşüklüğünün özellikle Türkiye’nin tediye muvazenesi (ödeme dengesi) üzerinde ciddi bir etki gösterdiğini zikretmiştir. Ayrıca Mustafa Şeref Bey, 1929 Ekonomik Bunalımın yankılarının, fiyat düşüklüğü dışında mal bolluğu, satış azlığı, işsizlik ve bu işsizliğin günden güne artması olduğunu vurgulamış ayrıca bu buhranın para üzerinde de etkisini gösterdiğini ve para konusunda en sağlam ülkeleri bile sarstığını söylemiştir.³¹⁸

Mustafa Şeref Bey’in aksine İnönü, ürün fiyatlarının düşüşünü daha iyimser karşılamıştır. 9 Mayıs 1931’de İnönü, satış fiyatlarının uluslararası pazarlarda süratle

³¹⁶TBMMTD, 16 Temmuz 1931, s.158

³¹⁷TBMMTD, 21 Haziran 1932, s. 212

³¹⁸TBMMTD, 28 Kasım 1931, s.36

düşüşü her ülke gibi Türkiye’yi de etkilediğini ancak memleketin ihtiyatlı ve ürünlerinin çeşitli olması sayesinde Türkiye’nin krize karşı koyabilmesinin daha ümit verici ve kudretli olduğunu söylemiştir. Ayrıca İnönü, dünyada baş göstermiş kriz yıllarında, Türkiye’nin diğer ülkelere göre daha iyi halde olduğuna vurgu yapmıştır.³¹⁹

Türkiye’deki kriz karşısında İnönü gibi iyimser olan diğer isimler ise Manisa Mebusu Turgut Bey, Kocaeli Mebusu Sırrı Bey, Kütahya Mebusu Recep Bey idi. 29 Kasım 1931’de Turgut Bey, Türkiye Cumhuriyeti’nin iktisadi hayatında, başka memleketleri istismarın kesinlikle olmadığını, Türkiye Cumhuriyeti’nin milli sınırlar dâhilinde istediğinin, iktisadi hayatında tek amacının, Türk vatandaşının alın teriyle kazandığı ekmeği midesine huzurla ve tam istiklal ile indirebilmesi olduğunu söylemiş ve iktisadi vaziyeti bu şekilde olan milletlerin iktisadi yıkımdan en kolay ve en ucuz şekilde çıkacaklarını vurgulamıştır. Yani Turgut Bey, iktisadi istiklal hayatının önemine dikkat çekmiştir. Her ne kadar bu ekonomik kriz Türkiye’de endişeler, korkular oluştursa da Türkiye’nin krizden diğer gelişmiş ülkeler kadar etkilenmediğini ve krizin asıl sanayisi çok gelişmiş ülkeleri ve sömürgeci devletleri etkilediğini Turgut Bey’in şu sözlerinden anlaşılmaktadır: *“İktisadi cepheden bizim atıl kalacak büyük sanayiimiz, istismarını kaybetmek korkusunda kalacağımız hiçbir ülke yoktur.”*³²⁰

Sırrı Bey’e göre de bir buhran mutlaka sanayi memleketlerinden çıkardı ve ziraat ülkelerinden çıkan buhran sanayi ülkelerinde çıkan buhranın yanında daha önemsizdi. 20 Haziran 1932’de Sırrı Bey, sanayi ülkelerinde buhrana verilen mana ile Türkiye’deki buhranın mevcudiyetini tasavvur etmenin mümkün olmayacağını belirtmiş, Türkiye’de olsa olsa Türk nüfusunun onda sekizini köylü oluşturduğu için ancak Türkiye bir zirai buhran olduğunu vurgulamıştır. Sırrı Bey, köylüden kaynaklı oluşan buhranı şu şekilde açıklamıştır: *“Köylünün zayıflaması ve fakirleşmesi yüzünden onun piyasa ile olan ihtilâti kesilmiş ve binnetice ticaret mahdudiyet kesbetmiş olfugundan buhran burada başlamıştır.”* Yani Sırrı Bey,

³¹⁹ TBMMTD, 9 Mayıs 1931, s.22

³²⁰ TBMMTD, 29 Kasım 1931, s.54, 55

köylünün derece derece fakirleşmesi ülkenin de fakirleşmesi demektir, Türkiye'deki buhran bundan ileri gelmiştir.³²¹

21 Haziran 1932'de mecliste konuşma yapan Recep Bey ise Sırrı Bey'in zirai buhran hakkındaki düşüncelerine değinip onu desteklemiştir. Recep Bey, Türkiye'nin sanayi memleketi olmadığından buhranın şiddetli olmadığını, Türk nüfusunun çoğu çiftçi olduğu için sanayi ülkelerinde olan buhranın şiddetti, Türkiye'de bulunmadığını, başka ülkelerde bulunan milyonlarca işsizliğin Türkiye'de bulunmadığını söylemiştir.³²²

Recep Bey, konuşmasının devamında dünya krizinin Türkiye'deki etkisini şu şekilde açıklamıştır:

*“O şeriatı iktisadiye içinde bulunan adamlar Türkiye tütününü 7-8 sene evvel olduğu gibi bugün de kokuludur, baharlıdır diye yüksek fiyatlarla alıp kullanırlar mı? Eğer bunu zannedersek, bunu bekleyeceksek, bu galatı rüyet bizi fena bir sukutu hayale götürecektir. Binaenaleyh sanayi memleketlerindeki buhran bizdekinin aynı olmamakla beraber bizim memleketimiz o buhranın tesiri altında değildir demek doğru olmaz. Elbette tütün gibi ihracat mallarımız, onların müşterisi olanların takatsizlikleri sebebiyle, fiyatlarını kaybedecektir. Memleketimiz buhrana uğrayan birçok memleketlerin arasında, içerisindeydir. Devletimizin mazideki hazırlanışı, gidişi itibariyle çok eksik bir vaziyette bulunması teknik ve vesait mahrimiyetleri de buhran karşısında müdafaa kuvvetlerimizi elbette azaltıyor...”*³²³

Recep Bey'in sözlerinden anlaşılan şudur ki, Türkiye'de tarım fiyatlarındaki düşüş, ülkenin iç ekonomosinden değil dünyanın içinde bulunduğu ekonomik bunalımdan dolayı meydana gelmiştir. Dünya ekonomisi bu kadar sıkıntı da iken tarım ürünlerinin yüksek fiyattan satılmasını beklemek o dönem için imkansız olmuştur.

Rahmi Bey ise yukarıdaki isimler gibi krize iyimser açıdan bakmış ancak bir anda bunun tersine dönebileceğini de vurgulamıştır. Krizin en büyük etkisinin sanat

³²¹TBMMTD, 20 Haziran 1932, s. 200

³²²TBMMTD, 21 Haziran 1932, s. 212

³²³TBMMTD, 21 Haziran 1932, s. 212, 213

ve ticari merkezleri ile gelişmiş ülkelerde olduğunu söyleyen Rahmi Bey 30 Kasım 1931’de bu durumu şu şekilde izah etmiştir:

*“Sanatları, ticaretleri mahdud olan memleketimiz bugün bunun tesirini hissetmiyorsa bu demek değildir ki ileride de bunun tesiri olmayacaktır. Biz müstahsil değil müstehlik bir memleketiz ve ekseriyetle haricin eşyasına arzı iftikar ediyoruz. Mademki haricin eşyasına muhtacız şu halde ileride bu buhrandan çok fazla müteessir olmak ihtimalimiz vardır.”*³²⁴

Türkiye’nin diğer gelişmiş ülkelere göre krizin şiddetini az hissetmiş olması, TBMM’de iyimser bir hava yaratsada ortaya çıkan sonuçların hafife alınmayacak vaziyette olduğu Mustafa Kemal Paşa’nın 1 Kasım 1930’da yılında söylediği sözlerinden anlaşılmaktadır:

*“Efendiler, bilhassa zirai memleketlerde hissedilen cihanşümul bir iktisadi buhran vardır. Bu buhran tabiatıyla bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissetmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve kurak senelerden sonra, vatanımızın gösterdiği hayatîyet ve tahammül ancak Türk milletinin bünyesindeki kudret ve Büyük Millet Meclisi’nin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir.”*³²⁵

Mustafa Kemal Paşa, 1 Kasım 1932 yılındaki başka bir konuşmasında da 1929 yılında patlak veren krizin etkilerinin ilerleyen yıllarda bile hala etkisini gösterdiğine vurgu yapmıştır:

*“Beynelmilel siyasi ve iktisadi buhranlardan, beşeriyetin duymakta olduğu sıkıntı ve acı devam etmektedir... İktisadi buhran ise, milletler arasında mübadelenin azalması ve daralması şeklinde sahasını genişletmiş ve tesirini arttırmıştır...”*³²⁶

Türkiye’nin 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı’ndan etkilendiği açıkça görülmüştür. Ancak Türkiye’nin içinde yaşanan her ekonomik problemi de bu krize

³²⁴TBMMTD, 30 Kasım 1931, s.79, 80

³²⁵TBMMTD, 1 Kasım 1930, s.2

³²⁶TBMMTD, 1 Kasım 1932, s. 3

bağlamamak gerektiği mecliste dile getirilen bir husus olmuştur. Mahmut Esat Bey, 10 Aralık 1931 yılında mecliste söz olarak bu hususu şu şekilde izah etmiştir:

“Bütün bu hadiseleri dünya buhranı ile izaha kalkışacak olursak dünya buhranı ucu bucağı bulunmaz bir buhrana dönebilir. Her milletin kendi vaziyetini ayrı ayrı düşünmesi, tedbirler alması suretiyledir ki, dünya buhranının önüne geçilebilmesi varittir zannediyorum. Yoksa şunda dünya buhranı var, bunda dünya buhranı var denilirse –tabiri mazur görünüz-, bu, kaderiyyun mezhebine yakışır.”³²⁷

Devlet adamları tarafından etkileri tespit edilen krizin nasıl aşılabileceğini Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal 1 Kasım 1931’de şu şekilde dile getirmiştir:

“Muhterem Arkadaşlarım; içinde bulunduğumuz sene, mali ve iktisadi umumi buhrana karşı milletlerin çetin bir imtihan geçirmekte olmaları ile hususi dikkati caliptir. Bu imtihanda Türk milleti hayatiyeti; faaliyet, kanaatkârlığı ve fedakârlığı ile takdire layık bir kudret göstermektedir...Gelecek sene de uluslararası kriz karşısında hazırlıklı bulunmak görevimizdir ayrıca mali ve ekonomik durumu yakından takip etmek ve tedbirleri vaktinde almak en önemli işinizdir”³²⁸

30 Kasım 1931’de mecliste konuşma yapan Rahmi Bey ise birçok tedbirin yürürlüğe girdiğini söylemiş ancak bu kriz karşısında hükümetin alacağı tedbirlerin yeterli olmadığını, bunun bir devlet işi olduğunu yani hükümet, meclis ve bütün halkın bu krizle mücadele etmesi gerektiğini vurgulamıştır. ³²⁹

29 Kasım 1931’de mecliste söz alan Turgut Bey ise Türkiye’nin ekonomik krizden kurtulmasının, Türk milletinin yorulmak bilmeyen halleri ile mümkün olacağını söylemiştir. O, Avrupa’da ve Amerika’da toprakta, fabrikada ve ticarete çalışan işçinin saat 9 ‘dan önce işe gitmediğini, işçilerin, “yarım yevmiye mi alayım, tam yevmiye mi alayım, yevmiye mi tezyit etmek için filan fırkaya mı devireyim?” diye düşünürken, Türk çiftçinin daha güneş doğmadan öküzlerini önüne aldığını, satamadığı ekin yerine yine de gidip ekin ekeceğini, Türk işçisinin diğer

³²⁷TBMMTD, 10 Aralık 1931, s.31

³²⁸TBMMTD, 1 Kasım 1931, s.3

³²⁹TBMMTD, 30 Kasım 1931, s.79, 80

yerlerdeki gibi 8 saat çalışmak yerine 14 saat çalıştığını, Türkiye'deki tüccarların ziyan etse de yine mağazasında bulunduğunu söylemiştir.³³⁰

Kriz karşısında neler yapılması gerektiği tespit edilirlen 18 Temmuz 1931'de İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey ise kriz karşısında neler yapılmaması gerektiğini dile getirmiştir. 6 Nisan 1931'de Tan gazetesinde yayınlanan "İktisadi Buhrana Karşı Nasıl Mukavemet Edilmeli" adlı makaleyi kendi cümleleri ile şu şekilde aktarmıştır:

*"Gümrük duvarlarını yükseltmekle, bu iktisadi buhran bertaraf edilemez. Binaenaleyh bir takım devletler kendilerini âlemden tecrit edercesine gümrük duvarlarını yükseltiyorlar. Hâlbuki bu doğru değildir diyor. Hakikaten Almanya gibi, Fransa gibi, sanayii ilerlemiş olan memleketler için istenen şey, sanayii onlar kadar ilerlememiş olan memleketlerin gümrük duvarlarını indirmesidir. Gümrük duvarları indikçe mahalli, milli sanatlar yetişmez. Onların sınai müesseslerinin sermayeleri amorti edilmiştir. Öteden beri devam ettikleri için maliyet fiyatlarını düşürmüşlerdir... Bunu müteakip ikinci bir sebepte; kredi vasıtası ile de bu buhranın önü alınamaz diyor. Çünkü nihayet ilemir kredi denen şey; büyük milletlerde bu gün buhrandan evvelki zamana nispetle daha boldur. Bilhassa kısa vadeli krediler pek mebzuldür. Bunun için kredi vasıtası ile buhranının önüne geçmek istemek de kabil değildir diyor. Bu da bugünkü elim vaziyete düşen Almanya'da krediyi arttırmanın meni yolunda bir propagandadan ibarettir."*³³¹

³³⁰TBMMTD, 29 Kasım 1931, s.54

³³¹ TBMMTD, 18 Temmuz 1931, s.180

4. 1929 BUNALIMI'NIN ETKİLERİNE GENEL BAKIŞ

1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'nın ilk etkisi, hisse senedi, bono ve tahvil gibi önemli kağıtların işlem gördüğü piyasada görülmüştür. 1928 yılı başlarında 191 puan olan ve 1929'un Eylül ayında 382 puan olan Dow Jones sanayi endeksi 1929'un Ekim ayında değer kaybederek 294 puana gerilemiştir. Bu endeks, 1932 yılında 41 puana kadar düşmüş ve buhran iki yıl içerisinde borsada %90 değer kaybına neden olmuştur.³³²

Borsanın büyük değer kaybetmesine sebep olan krizin etkisi dünyada da çok ağır hissedilmiştir. Dünya genelinde fiyatlar düşmüş, iflaslar, üretim daralması, açlık ve sefalet ortaya çıkmıştır. İnsanlar varlık içinde yokluk çekmeye başlamıştır.³³³ Yani ekonominin büyük ölçüde sarsılmasıyla dünya çok zor duruma girmiştir.

4.1. Ekonomik Bunalımın Dünyaya Etkileri

Ekonomik kriz sonrasında, Amerika'da işverenler gelir ve gider tablolarını incelemeye başlamışlardır. Bunun sonucunda ise işten çıkarmalar başlamıştır. Ve bu olayı intiharlar takip etmiştir.³³⁴ Krizin, ABD ekonomisini büyük zarara uğrattığını, belirlenen ekonomik oranlarda görmek mümkün olmuştur. Buna göre, 1929 ve 1933 seneleri arasında Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla %20 daralmış, fiyatlar genel düzeyinde yaklaşık %25 seviyesinde bir düşüş gerçekleşmiş, işsizlik oranları % 25 kadar yükselmiş, binlerce banka batmıştır.³³⁵ Ayrıca bankalarda zimmete para geçirme olayları görülmüştür. Bankada çalışanlar birbirlerinden habersiz olarak bankanın kaynaklarını kendi çıkarları için kullanmışlardır. Ancak bir zaman sonra banka çalışanları birbirlerinin yaptıklarından haberdar olmuş ve birbirleriyle iş birliği yaparak zimmete para geçirmişlerdir.³³⁶

³³² Duman, E. a.g.e, s.69

³³³ Bulut, M. a.g.e, s.81

³³⁴ Galbraith, J. K. a.g.e, s.148

³³⁵ Evren, S. Ç. a.g.e, s.15

³³⁶ Galbraith, J. K. a.g.e, s.148

Tablo 4. Kriz Döneminde ABD'nin Yıllara Göre Dış Ticareti

	İhracat	İthalat	Milyon Dolar
1929	5.241,0	4.399,4	841,6
1930	3.843,3	3.061,9	782,3
1931	2.424,3	2.090,6	333,6
1932	1.611,0	1.322,8	288,2

Kaynak: İlker Parasız, 2011:39

Tabloda görüldüğü gibi krizin Amerika'daki ihracat ve ithalat oranlarına etkisi de çok ciddi olmuştur. Bu rakamlardan hiçte hafife alınmayacak bir krizin ortaya çıktığını görmek mümkün olmuştur.

Nedeni ne olursa olsun Amerika'da meydana gelen fiyatlardaki düşüş hemen bütün dünyayı da etkilemiştir. Çünkü Amerika dünya ihracatının büyük kısmını yapandı. Bu durumda da rakip ülkeler Amerikan fiyatlarına göre kendi fiyatlarını belirlemiş ve bundan en çok etkilenen ülkeler de tarımla geçinen ülkeler olmuştur. Mesela Latin Amerika, Avrupa ve kısmen ve farklı şekilde olarak Asya ve Afrika ülkeleri idi.³³⁷

ABD, çok geçmeden kriz için önlem çalışmalarına başlamıştır. “*Şirket özgürlüğüne saygı ve krizin, zararlı durumlara, yüksek fiyatlara ve kötü durumda olan şirketlere likidite sağlanmasına tepki olduğu düşüncesi ve bu likiditenin, ekonominin onarımını geciktireceği ya da tehlikeye sokacağı korkusundan*” dolayısıyla 1914’ten önce kriz zamanında piyasaya müdahale etmeme kuralı vardır. Bu fikirler, 1929’da Başkanlık Kabinesi üyesinden olan Andrew Mellon tarafından savunulmuştur. O dönemin ABD Başkanı Herbert Hoover’ın ise fikirleri farklı olmuştur. Hoover, genişletici bir politikadan yana olmuştur. Borsa çöküşünden sonra firmaların genel müdürleriyle toplantılar düzenlemiştir.³³⁸ Bunun dışında Hoover ekonomi konularında birçok toplantı düzenlemiştir. Bu toplantılarda, endüstri adamları, demiryolu yöneticileri, önemli şirketlerin yöneticileri, çiftlik organizasyonların ileri gelen kişileri katılmıştır. Toplantıya katılan kişiler konu ile ilgili görüşlerini basına bildirmişlerdir. Aralarında Henry Ford, Walter Gifford gibi kişilerin bulunduğu endüstri liderleri toplantıdan sonra halka güven verici

³³⁷ Parasız, İlker, a.g.e, s.39

³³⁸ Parasız, İ. a.g.e, s.35

konuşmalar yapmıştır. ³³⁹ Çünkü kriz sebebiyle ABD' de işletmeler kendilerini üretim zorluğu içinde bulmuşlardır. Üretim yapabilen firmalar ise ürettiklerini satacak kişi bulmakta zorlanmışlardır. Çünkü halk arasında alım gücü büyük düşüş göstermiştir. Bunun için firmalar da üretimlerini düşürmüş ve bir şekilde iflas etmemeye çalışmışlardır. Hoover ise bu durumun farkında olmuştur. ³⁴⁰

1929 krizi döneminde ilk başta Amerika'da esaslı tedbirlerin alındığı söylenemez. Amerika'nın 31. Başkanı olan Hoover 1929 Ekonomik Bunalımı'nı gözünde çok büyütmemiştir. "*Buhran hemen atlatılmak üzere*" gibi ifadeyle halka güven vermiştir. Hoover yönetiminin aldığı bazı tedbirler şunlardır; kötü durumda olan çiftçilere kredi verebilmek için 300 milyon dolarlık bir ödenek, yollar, hükümet binaları, havaalanları yapmak için hazırlan bir program, merkez bankası sisteminin kredi olanaklarını büyüten kanunun kabulü. Ancak Hoover dönemi zamanında alınan bu tedbirlerin krizi aşacak kadar güçlü tedbirler olmadığı ilerleyen süreçteki gelişmelerde açığa çıkmıştır. Mesela, 1932 yılında Amerika işsizlik sayısı 12 milyonu aşmıştır. Beş bini aşmış banka iflas etmiştir. Tarım ürünleri fiyatları en alt seviyeyi görmüş ve bu ABD tarihinde görülmüş en büyük düşüş olmuştur. Orta sınıf yok olma tehlikesi ile yüzleşmiştir. Amerika'nın milli geliri yarı yarıya düşmüştür. ³⁴¹

1929 krizi ABD' de bölünmeye neden olmuştur. Senatör Norris liderliğinde bir grup Hoover'ın aldığı önlemlere tepki göstermiştir. Ancak bu tepki karşısında Hoover başarılı olmuştur. Zaten 1930 seçimlerinde Hoover yeniden başkan seçilmiştir. 1932 yılındaki seçimlerinde ise Amerikan halkına New Deal'ı (Yeni Düzeni) vaat eden Franklin Delano Roosevelt başkan seçilmiştir. Roosevelt'in vaat ettiği New Deal politikası ile devletin ekonomi ve sosyal alanda daha aktif konumda olması gerekliliği savunulmuş, tarım sektöründe çalışmalar hızlanmış, devlet harcamaları dengelenmeye çalışılmış, ilk defa bir merkez bankası kurulmuş, çalışma saatleri daha aza indirgenerek işsizlik problemi çözülmeye çalışılmış ve ekonomide devlet müdahalesi ortaya çıkmıştır. ³⁴²

³³⁹Galbraith, J. K. a.g.e, s.151

³⁴⁰Galbraith, J. K., a.g.e, s.155

³⁴¹Çok, A.T. 1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türk Basınına Yansımaları, Fırat Üniversitesi, Elazığ, , 2018 (Yüksek Lisans Tezi), s.18, 19

³⁴² Çok, A. T. a.g.e, s.19, 20, 21

Ekonomik ve sosyal bir politika olan New Deal politikası, ABD hükümetine ne kadar ters düşse de bu politikaya uyulmuş ve devlet ekonomiye müdahale etmeye başlamıştır.³⁴³ New Deal programıyla ABD krizin ağır yükünü azaltmayı başarmıştır.³⁴⁴

Dünya ekonomik krizi, ABD'den sonra Avrupa'ya sıçramıştır. Avrupa kriz yıllarında sefaletle sürüklenmiştir. Fransa'da mali kuruluşlar, bankalar çok zor durumda kalmıştır. Yunanistan'a açlık şiddetli şekilde yayılmıştır. İşsiz kalan Bulgarlar, çare olarak başka ülkelere gidip iş aramışlardır.³⁴⁵ Bulgaristan'da ilerleyen yıllarda kriz gittikçe şiddetini arttırmış, bunun için çok yüksek maaşlı olanların maaşları düşürülmüş, Ad Vorelem gümrük resimleri %25-30 arttırılmıştır.³⁴⁶ İtalya'da da çok fazla fiyatlarla mal satanlar cezalandırılmıştır. Resmi makamlar, duruma müdahale edip fiyatları zorla düşürmüşlerdir. Malları, değerinden daha yüksek ve haksız fiyatlarla satanlar hapse atılmıştır. Hatta dükkân sahiplerine destek veren hâkimler bile görevlerinden azledilmiştir.³⁴⁷ Türkiye'nin, Roma Büyük Elçiliklerinden aldığı "İktisadi Buhran Sebebiyle İtalya'daki İşsizliğin Günden Güne Arttığı" belgede yer alan istatistiklere göre Mayıs 1931'de işsizliğin sayısı 670.353'dir ve geçen aya göre artış göstermiştir. Ayrıca söz konusu belgeye göre, İtalya'daki bütçe sıkıntılarından dolayı hükümet birçok yol ve bina inşaatlarını durdurmuş ve bu sebeple de işsizlerin sayısı resmi miktarı da aşmıştır.³⁴⁸

Krizden en çok etkilenen Avrupa ülkelerinden biri de Almanya olmuştur. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan ve savaşının bedelini ağır ödeyen Almanya, savaş sonrası ABD ve İngiltere'den krediler almaya başlamıştır. Almanya bu krediler ile ekonomisini güçlendirmeye çalışmıştır. Ancak Almanya, kriz süresince kredilerin kesilmesinden ötürü birçok alanda üretime ara vermek zorunda

³⁴³Erbay, E. R. ve Hemen, B. a.g.e, s.

³⁴⁴Çavdar, T. a.g.e, s.228

³⁴⁵Çimen, A. 1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye'ye ve İzmir'deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2007, s.13 (yüksek lisans tezi)

³⁴⁶CA, 30.10.0.0/241.626.14

³⁴⁷Çimen, A. a.g.e, s.13

³⁴⁸CA, 30.10.0.0 / 237.599.7

kalmıştır. Bu da işsizliğin artmasına, tüketimin azalmasına ve mali imkânların sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Bu nedenlerden dolayı da ihracat durmuştur.³⁴⁹

Krizden ağır etkilenen başka bir Avrupa ülkesi de Avusturya olmuştur. Türkiye'nin "Avusturya'nın İçinde Bulunduğu İktisadi Buhran Hakkında Viyana Elçiliği'nden Aldığı Rapora" göre, dünya buhranından dolayı ülkeye eskisi gibi yabancı turist gelmemektedir, bu durum karşısında ise tediye bilançosu geçen seneye göre çok daha fazla açık olmuştur. Yine bu rapora göre, Avusturya'nın dış ticaret açığını kapatmak için ihracat mallarına daha çok çıkış yerleri bulmak için milli bankanın idaresi altında takip edilen döviz siyaseti, İsviçre ile yapılan Clearing Antlaşması, İtalya ve Maceristan ile yapılan kredi teshilatı gibi çarelere başvurmuş ancak bunlar işe yaramamış, 1931 senesine ait ticaret açığı 900 milyon şilini³⁵⁰ bulmuştur. 1932 ilk ayına ait ithalat bile ihracata nazaran 2 milyon şilin fazlalık göstermiştir. Bu yüzden memleket ithalatı azaltmak veya ihracatı arttırmak için kontenjan listelerine ve ithalat memnuniyeti usüllerini uygulamaya karar vermiştir.³⁵¹

Almanya ve Avusturya gibi Orta Avrupa ülkeleri krizden bu şekilde ağır etkilenmiş ve Orta Avrupa'da işsiz sayısı yıldan yıla artış göstermiştir.

Tablo 5. Orta Avrupa'daki İşsiz Sayısı (Bin)

	1929	1930	1931	1932	1933
Avusturya	225	239	304	417	456
Çekoslovakya	50	88	340	634	878
Almanya	2.484	3.041	4.744	6.034	5.599

Kaynak: Jacques Nere, 1980: 79

İngiltere ise bu krizden Almaya kadar etkilenmemekle beraber iki büyük sorunla karşılaşmıştır. İngiliz ulusal parası son derece değerlenmiş, üretim yapısı yani sermaye malları ve teçhizatı yaşlanmıştır. Bunun sonucunda da İngiltere uluslararası ticarete uyum sağlayamama ve işsizliğin artması gibi problemlerle karşılaşmıştır.³⁵²Kriz sebebiyle 1929-1931 döneminde İngiltere'nin ihracatı %33 azalmış, işsizlik aynı yıllarda %10'dan %21'e yükselmiştir. Borsa düşüşleri de

³⁴⁹ Bulut, M. a.g.e, s.79

³⁵⁰ Şilin: İngiliz lirasının yirmide biri olan para

³⁵¹ CA, 30.10.0.0/ 233.574.12

³⁵² Bulut, M. a.g.e, s.80

yüksek oranda olmuş, ticaret açığı da artmıştır. Ayrıca İngiltere'nin Almanya ve Avusturya'ya verdiği kısa vadeli kredileri kriz zamanında geri alamaması ile bu ülkelere fonlama yapılamamıştır. Eylül 1931'de İngiltere, altın standardını bıraktırıp pound'ı devalüe etmiştir. Bunun ilk etkisi İngiltere'nin ihracatını arttırması olmuştur. Böylece fiyatları düşük tutmak için yüksek faiz politikasından vazgeçilmiştir. İngiltere'nin kriz sonrası ekonomik önlemler almasıyla 1929- 1933 döneminde İngiltere'nin Millî Geliri Almanya ve ABD kadar düşmemiştir. Mesela İngiltere'de ucuz para yaratılmış, devlet borcunun faizinin çoğu %5'ten %3,5'a düşürülmüştür. Yabancı ülkelere verilen borç durma noktasına gelmiştir. Bankaların nakit varlıkları açık piyasa işlemleri ile genişletilmiş ve piyasa likiditesi sağlanmıştır. Böylece faiz oranlarının düşmesi ile spekülative ve kısa vadeli hareketler Kur Eşitleme Hesabı (Exchange Equalization Account- EEA) ile giderilmiştir. O dönemde, ucuz para refah sağlamasa da serbest ticaretin sınırlandırılmasını kolaylaştırmıştır.³⁵³

Fransa ise bu krizden ABD, İngiltere ve Almanya'ya göre daha az zararlı syrılmıştır. Çünkü Fransa'ya bakıldığında daha az endüstrileşmiş bir ülkedir ve daha az kredi kullanmıştır.³⁵⁴ Bunun dışında Fransa'nın ekonomik yapısı ve mali dayanıklılığı bu ülkede krizden daha geç etkilenmesine neden olmuştur.³⁵⁵ Ancak Fransa'da kriz daha uzun süreye yayılmıştır. Fransa'da krizin dünyaya göre hem daha geç başlaması hem de daha uzun süreye yayılmasının nedenleri; 1928'de yapılan devalüasyon ve Fransa'nın uyguladığı kapalı ticaret rejimini idi.³⁵⁶

1931 yılına kadar krizin Fransa'yı büyük ölçüde vurmamasını ve bütün dünya şiddetli bir şekilde krizle boğuşurken Fransa'nın bundan çok etkilenmemesinin sebebini Banque dergisinden çevrilen bir yazı ele almış ve bu yazı, konu hakkında önemli bilgiler içermiştir. Yazıda şunlar yer almıştır:

"Bunun sebebini, kendi istihsalini daima ahenktar bir muvazene ile muhafaza etmeğe alışmış olan Fransa'nın fikri basiret ve tasarrufunda aramak lazımdır. Amerikalılar fazla istihsalin refah temin edeceğine ve serveti, sinai

³⁵³ Apak, S. 1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği, Muhasebe ve Finansman Dergisi, sayı, 41, 2009, s.11 (6-16)

³⁵⁴ Bulut, M. a.g.e, s.80

³⁵⁵ Altıntaş, A. 1929 Ekonomik Bunalımı ve Türkiye'ye Etkileri, İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 2003, s.82 (yüksek lisans tezi)

³⁵⁶ Apak, S. a.g.e, s.11

istihsalin inkişafında aramak lazım geldiğini ispata çalışıyorlardı. Fakat Fransa bunlara ehemmiyet vermeyerek sınai istihsalini mahdut bir halde bulundurdu ve istihsalatını yeni mahreçler açıldığı nispette inkişaf ettirdi. Hatta bazı ahvalde, istihlak kudreti geniş olan müstemlekeler, istihsalatına ati için iyi bir mahalli sarf temin ettikleri halde, istihsal kabiliyetinin dununda hareket etti. İşte bugün Fransa, ittihaz ettiği bu dürüst tedbirin semeresini iktitaf ediyor. Bir memleketin selameti, zirai istihsalatı ile sınai istihsalatı arasındaki muvazenedir; bu muvazene de elyevm Fransa tarafından temin edilmiştir. Fransa bütün kuvvetini daima bu müdebbirane siyasetin muhafazasına sarf edecektir. Zira istihsalatı istihlakatı ile mütenasip olmayan memleketler er geç mahva sürükleneneceklerdir. Bu prensipleri takip ettiği içindir ki Fransa bu kadar vakitten beri dünyanın hali hazır muvazenesizliğine mukavemet edebilmiş ve diğer memleketlerden de daha az mutazarrır olmuştur.”³⁵⁷

1929 Ekonomik Bunalımı Fransa’yı diğer ülkeler kadar etkilemese de krizin Fransa üzerindeki tesiri hafife alınmayacak düzeyde olmuştur. Yani Fransa sadece diğer ülkelere göre daha az zarar görmüştür, Fransa’ya diğer ülkelerle karşılaştırılmadan bakıldığında Fransa’nın da krizden kötü etkilendiğini görmek mümkündür. T.C Hariciye Vekaleti’nden gelen Fransa’nın mali durumu hakkındaki raporda şöyle yazmaktadır:

“1930 senesinde Fransa’nın ihracatı bir sene evveline nispetle yedi milyar eksik ve ticaret müvazenesinin açığı ise on üç milyar iken 1931 senesinin yalnız sekiz ayı zarfında ihracat noksanının miktarı sekiz milyar üç yüz otuz sekiz milyona, ticaret müvazenesi açığı ise on üç milyar üç yüz milyona baliğ olmuştur. 1929’dan beri ağustos aylarına ait üç senenin atideki ihracat miktarları nazarı itibare alınırsa ticareti hariciyedeki tezezzülün ne kadar mühim olduğu hakkında kolaylıkla bir fikir hasıl edilebilir. 1931 senesi ağustosunda 1929 senesi ağustosundan bir milyar beş yüz bin franklık noksan ihracat vaki olmuş tabiri aharle ihracat nısfı karip derecede eksilmiştir.”³⁵⁸

³⁵⁷ Dünya Buhranının Sebepleri ve Çareleri, (yazarı belli değil Banque Dergisi Şubat 1932 sayısından özet çeviri), Türkiye Ziraat Bankası Mecmuası, Sayı,2, Şubat 1932, s.1 (1-15)

³⁵⁸ CA, 30.10.0/244.650.5

Kuzey Avrupa ülkesi olan Norveç de krizden kötü etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Norveç sanayi birliği müdürü durumu şu şekilde izah etmiştir:

*“Buhran, 1930 son baharında başladı ve hali hazırda bütün ihracat yapan sanayi çok müşkil vaziyettedir. Tahta hamuru, selüloz kağıt, elektro-şimik sanayii, taş ve konsrve sanayii fiyatların düşüklüğünden mutazarrır olmuşlardır... Balina avının inkişafı sayesinde geçen sene iyi şeraitle çalışan fabrikalar bu sene sıkıntı içinde bulunuyorlar...1931 senesi için şimdiden bir şey söylemek kabil değil ise de hariçle rekabet edebilmek için istihsal mâsarifimizi tenzil etmek mecburiyetindeyiz.”*³⁵⁹

Sonuçta, 1929 Ekonomik Bunalımı nedeniyle hem ABD’de hem de Avrupa’da yatırımlar durmuştur. Herkes parasına sahip çıkmaya başlamıştır. İnsanlar paralarını bir işe yatırmamış, bankalara dahi vermemişlerdir. Paralarını yanında saklamışlardır.³⁶⁰

Görülmektedir ki 1929 krizi daha çok sanayi ile alakalı olmuştur ve batıya özgü bir nitelik göstermiştir. Kriz yıllarında Çin zaten iç savaşı ile uğraşmaktaydı. Hindistan ve benzeri uluslar daha henüz bağımsızlıklarını elde etmemişlerdir. Ancak buna rağmen hem gelişmemiş hem de gelişmekte olan Afrika ve Latin Amerika ülkeleri de ticaretlerine olan etkisinden dolayı krizden oldukça etkilenmiştir. Yeni Zelanda gibi sanayileşmenin düşük olduğu ülkeler bu krizden çok fazla etkilenmemiştir.³⁶¹

Japonya’da ise 1930-1932 yıllarında en büyük ekonomik gerileme yaşanmıştır. Japonya’da bu ekonomik gerileme ciddi sonuçlar doğurmuş, ayrıca sosyal ve siyasi olaylara da sebep olmuştur. İşte 1929 krizi, Japonya’da 1930-1932 yıllarında yaşanan bu ekonomik çöküntünün nedenlerinden biri olmuş, Japonya ekonomisine negatif bir etki yapmıştır.³⁶² Ayrıca 1930’da büyük bunalımının dünyaya yayılıp genişlediği sıralarda altın ambargosunun kaldırıldığı görülmektedir.

³⁵⁹Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 561/223303.215729.4

³⁶⁰Bulut, M. a.g.e, s.80

³⁶¹Güngör, B. ve Aksöz, F. 1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye’ye Yansımaları, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı,1 , 2021, s.43 (33-52)

³⁶²Ohno, K. The Economic Development of Japon, Tokyo: Yuhikaku Publishing Co. Ltd. , 2005

Japonya bu durumdan da olumsuz etkilenmiştir. Sonuçta, 1930'lu yıllarda büyük ekonomik sıkıntıya girmiş ve Japonya'da buna "Showa Depresyonu" denilmiştir.³⁶³ Japonya'da krizin etkisi, Japonya'nın 1931'de Mançurya bölgesini işgal etmesine sebep olmuştur.³⁶⁴ 1929 yılında Japonya'nın başbakanı olan Tanaka, Japonya'nın Uzakdoğuda'ki varlığı için Çin'in ele geçirilmesini zorunlu görmüş, bunun için de ilk adım olarak Mançurya'nın ve Moğalistan'ın ele geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca Tanaka'nın askeri kuvvete dayanan bir sert politikası da mevcuttur. Ancak Liberal Parti'nin tenkitleri sonucu Tanaka, 1929 yılında başbakanlıktan çekilmiş ve iktidar liberallerin eline geçmiş ancak buna rağmen askerler Tanaka politikasının peşinden gitmişlerdir. Askerler Liberal Parti üzerinde baskı yapıp nüfuzlarını arttırmışlardır. Tam bu sıralarda 1929 Ekonomik Bunalımı'nın ortaya çıkması askerlere aradığı fırsatı vermiştir. Ekonomik krizin Japonya'da büyük etki yapması askerlerin eline bir silah vermiştir. Askerlere göre, barışçıl yollarla izlenen ekonomik yayılma politikası Japonya'ya bir şey kazandırmamıştır.³⁶⁵

Rusya'da ise 1917 Devrimi sonrası çıkan iç savaş sonucu beyaz ordusunun yenilmesiyle oluşturulan Sovyet iktidarı ise 1929 Ekonomik Bunalımı ortaya çıktığında krizin etkisini ağır şartlarda ödememiştir. Çünkü Sovyet İktidarı, ekonomisini beş yıllık planlarla güçlendirmiştir. Kapitalist ülkelerde bir durgunluk yaşanırken Sovyetler beş yıllık planlarla çabucak bir sanayileşme sürecine girmiştir. Hatta 1929'dan 1940'a kadar Rusya'da Sanayi Üretimi üç kat artış göstermiştir. Üstelik bir de bu ülkede işsizlik söz konusu değildir.³⁶⁶ Sovyet İktidarındaki bu olumlu koşullardan dolayı, 1930-1935 yıllarında tüm araştırmacılar, Sovyet ekonomisini incelemeye başlamıştır. Yapılan incelemeler sonucunda Rusya'nın ekonomik sisteminin temelinde beş yıllık kalkınma planlarının olduğu ortaya çıkmıştır. Bu sebeple krizden büyük ekonomik darbe yiyen ülkeler plan ve planlama anlayışını benimsemeye başlamışlardır. Mesela düzenin savunucularından olan Sir Arthur Salter bile dünyanın içinde bulunduğu krizden kurtulabilmek için planlı bir ekonominin gerekliliğini savunmuş ve bu gerekliliği ispat etmek için de Recovery

³⁶³Shizume, M. , The Japanese Economy during the Interwar Period: Instability in the Financial System and the Impact of the World Depression, Institute for Monetary and Economic Studies, 2009

³⁶⁴ <https://islamansiklopedisi.org.tr/japonya>

³⁶⁵ Armaoğlu, F. 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, İstanbul, 2005, s. 233, 234

³⁶⁶ Çavdar, T. a.g.e, s.231

adlı bir kitap yayınlamıştır.³⁶⁷ Bunun dışında Norveç, Belçika, İngiltere’de iktisadi planlama düşüncesi kendini göstermiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Almanya’da Naziler arasında da bu iktisadi planlama düşüncesi yerleşmiştir. Bu bağlamda Nazilerin lideri Adolf Hitler, 1933’te “Dört Yıllık Planı” yürürlüğe koymuştur. Krizin kapitalist ülkeleri ağır etkilemesi kapitalizmin itibarını düşürmüştür. Yani liberal ekonomiye karşı bir endişe duyulmaya başlanmıştır.³⁶⁸ Liberalizm politikası ile yönetilen ve krizin meydana getirdiği ağır koşulların ve sorunların “*serbest piyasa ekonomisi*” ile bile aşılp çözülemeyeceği kaygısına düşen ülkeler de ekonomiye müdahale etme gereksinimi duymuşlardır.³⁶⁹

1929 krizi ile beraber belli başlı politikaların çürümüş olduğunu buna bağlı olarak da geçici ve yeni politikaların ortaya çıktığı görülmektedir. Kapitalizmin ve klasik iktisatçıların en ünlü sloganı olan "Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" politikanın artık çok da işe yaramadığı görülmüştür. Klasik Yaklaşım, krizin büyük problemleri çözmede yetersiz kalmıştır. Krizi izleyen yıllarda J. Maynard Keynes, klasik iktisatçıların yaklaşımlarını eleştirmiş ve yeni fikirler ortaya atmıştır. Klasik iktisatçılar, her arzın kendi talebini oluşturduğuna inanmışlardır (Mahreçler Yasası). Keynes ise bu yasanın tam tersini desteklemiş yani bu olguya talepten arza doğru bakmıştır. Klasik iktisatçıların aksine Keynes, işsizlik ve kriz kalıcılık özelliği göstermekte ve zannedildiği gibi ekonomik sistemin kendiliğinden dengeye gelmeyeceğini savunmuştur. Klasik İktisatçılar, piyasada devlet müdahalesine hiç vermemesine karşı çıkarken, Keynes yaklaşımı, piyasalarda devlet müdahalesini zorunlu görmüştür.³⁷⁰ Bundan başka kriz karşısında, Keynes ve Keynesçiler, vergilerde yani hem bireysel hem de kurumsal vergilerde kesinti olmasının gerekliliğini ortaya atmışlardır. Böylece, gerek üretim gerek tüketim konularında bireylerin ve firmaların önünde engel kalkmış olacaktır. Gelir vergilerinde kesinti olunca ailelerin yükü hafıflemiş olacaktır. Yani azaltılan vergi oranı sayesinde kişi daha çok tüketim olanağına sahip olabilecektir. Buna bağlı olarak, piyasada da satın

³⁶⁷Bakırtaş, İ. ve Tekinşen, A. Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı, 12, s.90, 91(83-100)

³⁶⁸Çavdar, T. a.g.e, s.231, 232

³⁶⁹Metintaş, M.Y. ve Kayıran M. a.g.e, s.39

³⁷⁰ Erbay, E. R. ve Hemen, B. a.g.e, s.128, 129

alma oranı artınca durgunluğun yerini canlanma alacaktır. Bu canlanma ise yeni yatırımlara zemin hazırlayacak ve piyasaya bir güven duygusu yerleştirecektir.³⁷¹

Dünya krizi, hem siyasi hem de toplumsal düşünceler üzerinde de büyük değişimlere neden olmuştur. Mesela krizin patlak verdiği 1929 yılından bir yıl sonra, 12 ülkenin 10'unda askeri darbeye hem hükümet hem de rejimler değişmiştir. Örneğin Amerika Hoover'ın başkanlık ettiği sağ parti yerine karşıt görüşlü bir parti gelmiş, İngiltere ve Avusturya'da iktidar olan sol partilerin yerini ise sağ partiler almışlardır. Bunun dışında Japonya'da 1931'de, Almanya'da 1933'de milliyetçi, savaş yanlısı, fiilen saldırgan partiler iktidara gelmiştir. Bazı iktisat tarihçilerine göre bu değişimler, İkinci Dünya Savaşı'nın asıl sebepleri olarak algılanmıştır.³⁷²

4.2. Ekonomik Bunalımın Türkiye'ye Etkileri

Krizin Türkiye'deki etkilerine geçmeden önce Türkiye 1929 yılına nasıl girmiştir ve kriz patlak verdiğinde Türkiye'deki koşullar ne şekildeydi buna bakmak gerekir. Türkiye, 1929 yılına girdiğinde ekonomi anlamında bu yıldan beklentisi yüksek olmuştur. Türkiye'nin 1929 yılından beklentisinin yüksek olmasının nedenlerinden biri, Türkiye, 1929 yılının tarım üretiminde verimli bir yıl olacağını ve dolayısıyla ithalatın azalıp ihracatın artacağını düşünmüştür. Diğer neden ise, Türkiye'nin artık kendi gümrüklerini belirleyecek olmasıdır. 1929 yılında devletin kendi gümrük tariflerini belirleyecek olması ülkenin gelirlerini arttıracak düşüncesi hâkim olmuştur. Ancak 1929 krizin patlak vermesiyle devletin bu olumlu beklentileri gerçekleşmemiştir. Öngörenlerin aksine hükümet kriz ile mücadele için işe koyulmuştur. 1929 yılının Ekim ayında kriz ortaya çıkmadan önce Türkiye'de yeni gümrük ve dış ticaret rejiminin uygulanmasına başlanacak olması sebebiyle ülkede mal ve döviz spekülasyonları ortaya çıkmıştır. Bununla beraber ithal mallarda sınırlama olacağı beklentisi ve gümrük tariflerinin 1929 yılından itibaren yükselecek olma ihtimali ithal ürünlerin fiyatlarının artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla ülkede döviz krizi çıkmış ve Türk parasının değer kaybetmesine sebep olmuştur. Ayrıca bu kriz ortaya çıktığında Türkiye daha kendi ekonomik sistemini

³⁷¹ Galbraith, J. K. a.g.e, s.150

³⁷² İnce, E. 1929 Dünya Buhranı'nın Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması, ÇTTAD, sayı, 7, 2008, s.299 (291-309)

belirginleştirememiştir. Yeni Türkiye hala Osmanlı'dan kalan sorunları tedavi etmeye çalışmaktaydı. Ayrıca tarımsal yapı dışa bağımlıydı ve madencilik, sigortacılık, bankacılık, demiryolları gibi sektörlerde yabancı şirketlerin egemenliğindeydi.³⁷³ Türkiye, 1929 Ekonomik Bunalımı'nı bu şekilde karşılamış ve krizin, Türkiye'nin tarım sektörü, dış ve iç ticareti, milli parası gibi ekonomik unsurları üzerinde tesirleri olmuştur.

Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'deki tarım sektörüne etkisi, tarım malları fiyatlarının büyük oranda düşmesi olmuştur.³⁷⁴ Âli İktisat Meclisi tarafından hazırlanan 1931 yılı buhran raporuna göre; 1929 yılında okkası 17 kuruş olan buğday 1931'de 3-5 kuruşa, 90 kuruş olan pamuk 30-35 kuruşa düşmüş, 100-125 kuruş olan tütün 55-60 kuruşa düşmüştür. Senelik ortalama fiyatı 1928 yılında 12,26 kuruş olan arpa da 1929'da 10,33 kuruşa, 1930'da 5 kuruşa kadar düşmüştür. Türkiye'deki üzüm, incir üretimi de 1929 senesine göre epeyce azalmış, fiyatları ise 1929 senesi fiyatlarından %10 daha düşük olmuştur.³⁷⁵ Kriz döneminde fiyatların düşmesi, tarımsal üreticilerin gelirlerini de düşürmüştür. Ülkenin daha çok pazara dayalı bölgelerinde, Çukurova, Ege ve Samsun'da tarımsal üreticiler mühim derecede zarara uğramışlardır. Ayrıca tarım fiyatlarının düşmesi çoğu tüccarın iflas etmesine neden olmuştur. Tarım kesiminin talebinin son bulması, kent ekonomisini de sıkıntıya düşürmüştür. Kriz bilhassa batıda ve kıyı bölgelerine yayılmıştır.³⁷⁶

Dünyada tarım fiyatlarının büyük düşüşü Türkiye nüfusunun üçte ikisini vurmaya başlamıştır. Bunalım buğday çiftçisini, tütün, fındık vs. üreticisini derinden etkilemiştir. Köylünün aldığı ürünler pahalılaşmış, sattığı ürünlerinde fiyatı düşmüştür. Krizin bir özelliği, bu alım satım fiyat farkının giderek büyümesi olmuştur.³⁷⁷ Kriz yüzünden Türkiye'deki tarım üretiminin para etmemesi Türk çiftçisinin alım gücünün düşmesine sebep olmuştur. Çiftçi yıl boyunca çalışıp ürettiği

³⁷³Gözcü, A. a.g.e, s.159, 160

³⁷⁴Pamuk, Ş., a.g.e, s.186

³⁷⁵CA, 30.10.0.0/ 26.152.10

³⁷⁶Pamuk, Ş. a.g.e, s.186

³⁷⁷Kuruç, B. a.g.e, s.164

ürünü çok az karla satar hale gelmiş bu parayla da ihtiyaçlarını karşılayamaz olmuştur.³⁷⁸

Türkiye’de tarım gelirlerin azalması sonucu çiftçi, Ziraat Bankası’ndan, esnaf ve tüccarlardan aldığı kredileri ve devlete ödemesi gereken vergi borçlarını ödeyemez duruma gelmiştir. Ziraat Bankası da verdiği kredi borçlarını alamayınca ya kredileri kesmek zorunda kalmış ya da kredi koşullarını zorlaştırmak zorunda kalmış, çiftçiler de Ziraat Bankası’ndan kredi alamaz hale gelmişlerdir. Hal böyle olunca çiftçiler, sermaye ihtiyacını karşılayabilmek için tefecilere başvurmuşlardır. Bu da kriz döneminde tarım sektörünü olumsuz etkileyen başka bir etken olmuştur.³⁷⁹ Zaten 1928 yılında Türkiye’de yaşanan kuraklıktan dolayı üretimde azalma görülmüştür bir de bu duruma tarım sektöründe yaşanan olumsuz gelişmeler eklenince Türkiye’de krizin etkisi daha da artmıştır.³⁸⁰

Ekonomik bunalımda en çok zarara uğrayan, Türkiye'nin takip ettiği iktisadi politikanın özelliği dolayısıyla tarım sektörü olmuştur. Tarım sektörü içinde krizden etkilenen üç ayrı kesim ortaya çıktığı söylenebilir: Birinci; daha çok dış pazara mal üreten ve bazı durumlarda da ihracatçı tüccarla bütünleşmiş olan, modern tarıma yönelme durumunda olan büyük çiftçiler, ikincisi; iç pazar ve bazen de dış pazar için üretim yapan, daha modern tarıma geçmemiş olan orta çiftçiler, üçüncüsü; daha çok kendi tüketimi ve yerel pazar için üretim yapan küçük çiftçiler idi. Bu üç grup içinde ekonomik bunalımının getirdiği zor durumlardan en çok etkilenen ise büyük çiftçiler olmuştur. Bunalımın büyük çiftçiyi etkilemesinin sebepleri arasında, dünyada tarımsal ürün fiyatlarının düşmesi ve bu düşüşün iç piyasaya yansımalarının engellenememiş olması yer almaktaydı.³⁸¹

Korkut Boratav, bir tarım ülkesi olan Türkiye'nin dünya ekonomisinde hammadde ihracatçısı ve sınai ithalatçı olduğunu ve politika olarak da serbest ticaret rejimlerini benimsediğini söylemiş, Türkiye’nin krizden etkilenme sebeplerini Türkiye'nin bu özelliklerine bağlamıştır. Korkut Boratav bunu şu şekilde açıklamıştır:

³⁷⁸Gözcü, A. a.g.e, s.180

³⁷⁹Metintaş, M.Y. ve Kayıran M. a.g.e, s.41

³⁸⁰Oran, T. a.g.e, s.43

³⁸¹Tekeli, İ. ve İlkin, S. a.g.e, s. 217, 218

*"Büyük Buhran, hammadde fiyatlarını sınai fiyatlardan çok daha fazla düşürdü. Bu koşullarda serbest ticaret-açık kapı politikalarının sürdürülmesi, ihracatın reel alım gücündeki düşmeye paralel olarak ithalat kapasitesinde önemli daralmalara yol açacaktı. Zorunlu sınai tüketim mallarının pek çoğunu, örneğin şeker, un ve kumaşı içeren ithalatın reel olarak düşmesi toplam tüketim hacminde ve hayat standartlarında önemli gerilemelere sebep olacaktı. İhraç gelirlerindeki daralmadan kaynaklanan bu gerilemeyi önlemenin tek yolu dış ticaret açıklarının kapitalist merkezlerden kaynaklan sermaye hareketlerini de geniş çapta daralttığı için istisnai durumlar dışında bu da çıkar bir yol olmuyordu. Açık kapı koşulları devam ettikçe, yerli imalata göre daima daha ucuz olan ithal malı sınai ürünleri ikame edecek sınai yatırımlar için gerekli güdülenme de mevcut değildi. Açık kapı-serbest ticaret modelinin, 1929'u izleyen yıllarda az gelişmiş ülkeleri metropol ülkelerdeki buhranın kuyruğuna takarak kronik bir durgunluğa sürüklemesi bu nedenlerle kaçınılmaz oluyordu. Bu durumda, tüketim ve gelir düzeyinin düşmesine karşı doğal bir savunma tepkisi olarak ithalatı denetleyen koruma önlemlerine gidilmesi, kısacası dışa kapanarak buhranın iç yansımalarını sınırlamak, durgunluğu aşmanın ön koşulu oluyordu"*³⁸²

Boratav'ın sözlerinden de anlaşılabilceği gibi Türkiye'nin ihracatını genellikle tarım ürünleri oluştururken ithalatını sanayi ürünleri oluşturmuştur. Bu yüzden dünya piyasasında tarım ürünlerinin değer kaybetmesi Türkiye'yi çok etkilemiştir. Kriz döneminde tarımsal ürünlerin fiyatları çok düşmesine rağmen Türkiye'nin ithal ettiği sanayi ürünü değerlerinde tarım ürünleri kadar bir düşüş olmamıştır. Bu yüzden Türkiye ekonomisi krizden daha çok etkilenmiştir. Dünya genelinde kriz tarım kesiminde daha yavaş gelişmesine rağmen tarım ağırlıklı ülkelerde ve Türkiye'de kriz, tarım sektörünü ağır etkilemiştir.³⁸³

Ekonomik bunalım sebebiyle tarım alanında güç duruma düşen Türkiye, tarımı iyileştirici çarelere başvurmuştur. Örneğin, Türkiye'ye pamukçuluk, bağcılık ve kuru üzümçülük tarımının geliştirilmesi ve ıslahı için Amerika'dan uzmanlar

³⁸²Boratav, K. a.g.e s.63,64

³⁸³Oran, T. a.g.e, s.42,43

getirilmiştir. Pamukçuluk için Amerikan uzmanların tayin ve hizmetine 437 dolar, bağcılık ve kuruüzümcülük için de 334 dolar verilmesine karar verilmiştir.³⁸⁴ Ayrıca 1930'lu yıllar tarıma yönelik kuruluşların hızlandığı dönem olmuş, Ziraat Bankası, Tekel, Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (1935), Toprak Mahsulleri Ofisi (1938), Tarım Satış Kooperatifleri (1935), Zirai Kombinalar (1937) gibi kuruluşlar meydana gelmiştir.³⁸⁵ Bunun dışında tarımı geliştirmek adına mecliste birçok yeni kanunlar kabul edildiği çalışmanın 4.3. bölümünde yer almaktadır.

1929 Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'nin dış ticaretine etkisi ise dış ticaret değerlerinin büyük oranda düşmesi olmuştur. Bu değerler tablo şeklinde aşağıda verilmiştir.

Tablo 6. Türkiye'nin Dış Ticaret Hacmi (İhracat-İthalat Toplamı) (TL)

Yıllar	Ticaret Hacmi
1929	411.000.000
1930	299.000.000
1931	253.000.000
1932	187.000.000
1933	171.000.000

Kaynak: Feyzullah Ezer, 2010:435

Tablo 7. Türkiye'nin Dış Ticaret Değerleri (Bin TL.)

Yıllar	İhracat	İthalat
1928	173.537	223.532
1929	155.214	256.296
1930	151.454	147.55
1931	127.275	126.660

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1983: 8

Tablo 8. Türkiye'nin Dış Ticaret Miktarları (Ton)

Yıllar	İhracat Miktarı	İthalat Miktarı
1928	626.682	750.482
1929	669.664	965.606
1930	776.668	616.229
1931	883.221	496.609

Kaynak: İlhan Tekeli, Selim İlkin, 1983:88

³⁸⁴CA, 30.18.1.2/18.15.19

³⁸⁵Çavdar, T. a.g.e, s.264, 265

Tabloda da görüldüğü gibi 1928 yılına göre 1929 yılının ihracatında bir düşüş gerçekleşmiştir. İhraç miktarlarında bir artış olmasına rağmen bu düşüşün sebebi dünya ekonomik krizi dolayısıyla ihraç malları fiyatlarının hızla düşmesidir.³⁸⁶

Tablo 9. Yıllara Göre Fiyat Göstergeleri

1929	93,3	104,9	95,3
1930	85,9	88,3	86,4
1931	74,6	64,8	73,3
1932	68,3	48,2	64,8

Kaynak: Jacques Nere, 1980, Sayfa: 6

Ekonomik bunalımdan dolayı Türkiye'nin dış ticaret değerlerinin düştüğü yukarıdaki tablolarda görülmektedir. Türkiye, dış ticaretini canlandırmak için çeşitli ülkelerle ticaret antlaşmaları yapmıştır. Türkiye, kliring adı verilen bir takas sistemini uygulamıştır. Döviz kurlarındaki dengesizlik ve dövizle ticaretin yapılamaması nedeniyle uluslararası ticarete çok eski dönemlerden beri uygulanan kliring, bir malın ihracı karşılığında diğer bir malın ithalını öngören ez az iki taraflı bir işlemdir yani ülkelerin para kullanmadan mal değişiminde bulunmasıdır. Döviz kurlarındaki dengesizlik sebebiyle dış ticarete kliring sistemini kullanan Türkiye³⁸⁷, ilk kliring antlaşmasını 27 Haziran 1933'te Fransa ile hemen ardından Almanya ile yapmıştır. 1930'lu yıllarda Türkiye'nin dış ticaretinin yaklaşık %85'i bu şekilde iki antlaşmalarla %15'si serbest olarak yapılmıştır.³⁸⁸ Türkiye, ilerleyen yıllarda Avusturya, Belçika, Çekoslovakya, Hollanda, İngiltere, İsveç, İtalya, Macaristan, S.S.C.B gibi Avrupalı devletlerle de kliring antlaşmaları yapmıştır.³⁸⁹

Ekonomik Bunalımı'nın Türk parasındaki etkisi ise, Türk parasının değerinin giderek daha da düşmesi olmuştur. Türk parasının değerindeki bu düşüşün sebepleri şunlar olmuştur:³⁹⁰

1-1929 yılında ödemeler bilançosu açıklarının aniden iki katına çıkarak 101 milyon liraya ulaşmasıydı. Hem kötü hava şartları hem de dünya ekonomik

³⁸⁶ Tekeli, İ. ve İlkin, S. a.g.e, s.89

³⁸⁷Şahin, F., Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Örneği: Türkofis ve Faaliyetleri (1934-1939), İnternational Journal Of History, Sayı 8, Kasım 2018, s. 147 (143-176)

³⁸⁸Parasız, İ. a.g.e, s.120

³⁸⁹ Şahin, F., a.g.e., s. 147

³⁹⁰ Parasız, İ. a.g.e, s.97

bunalımının sonucu olarak ihraç mallarının fiyatlarındaki düşüşler Türkiye'nin ihracat değerini 155 milyon liraya düşürmüştür.

2-Spekülatörler, büyük miktarda mal ithal ederek Türkiye'de ithalat hacminin 286,2 milyon liraya ulaşmasına sebep olmuştur. Çünkü bu spekülatörler, yeni uygulamaya konulacak 1499³⁹¹ sayılı gümrük tarifesinin resimleri çok fazla yükselteceğini düşünmüşlerdi.

3-Hükümetin o dönemde bayındırlık programlarına hızlı bir şekilde devam etmesi de ithalatı arttırmıştır.

4- Duyun-u Umumiye İdaresiyle yapılan anlaşmaya göre Osmanlı Devleti'nden kalan borç taksitleri de, 1929 yılından itibaren Türkiye'nin ödemeler bilançosunda yer almaya başlamıştır.

5-Demiryolları ve Haydarpaşa liman tesisleriyle ilgili taksit ödemeleri Türkiye'nin ödemeler bilançosunu üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur.

Yani kriz döneminde Türkiye'de hem TL'nin değerinde tehlike şiddetlenmiş hem de döviz ihtiyacı artmıştır.³⁹²

Krizin ortaya çıkması sonucu birçok ülke borç ödemelerini de gerçekleştirememiştir. Türkiye, Lozan'da kararlaştırılan ilk ödemeyi 1929 yılında yapmış ve bu ilk ödemedен sonra Osmanlı Devleti'nden kalan borçların yeniden yapılandırılmasını istemiştir. Bunun sonucunda yıllık borç ödemelerinde yüzde 90'a kadar ulaşan indirim gerçekleştirilmiştir.³⁹³ Ekonomik Bunalım yıllarında dış borçlanmada gerçekleştirilen indirim, yabancı bir gazeteye göre Türk hükümetinin gösterdiği en büyük başarı idi. 31 Ocak 1933 tarihli Manchester Guardian gazetesi şöyle yazmıştır:

“Hükümetin gösterdiği en büyük muvaffakiyet nameri müvazeneyi Osmanlı İmparatorluğu borçlarına ait Türk Cumhuriyeti taahhüdatını nispeten pek az bir meblağa tenzil suretiyle nihai bir şekilde düzeltilmiş olmasıdır. Umum borç içinde Türkiye'nin hissesi 1928'de uzlaşıldığı, tespit edildiği gibi 107.600.00 bin Türk lirası

³⁹¹1499 Gümrük Tarifesi Kanununa göre; Türkiye'ye giren eşyanın kâffesinden bu kanuna merbut tarifede gösterilen gümrük resmi alınır. Tarifede mezkur olmayan eşya yeni bir kanunla tarifeye ithal olununcaya kadar rayiç kıymeteri üzerinden yüzde kırk resme tabi tutulur (Madde 1). Vergiden muaf olanlar için bakınız; 1 Temmuz 1929 tarihli Resmi Gazete, Gümrük Tarifesi Kanunu'nun dördüncü, beşinci ve altıncı maddeleri

³⁹²Çavdar, T. a.g.e s.244, 245

³⁹³Pamuk, Ş. a.g.e s.188

iken ve bu para senede 1.500.00 altın Tl. taksitlerle ödenecekken şimdi bu borç 8.000.000 altın Türk lirasına taksitte senevi 700.000 liraya indirilmiştir...İşte bu Türkiye'nin tediyat müvazenesini nihai bir surette düzeltmiştir.”³⁹⁴

Ekonomik krizin Türkiye'ye etkisi siyasi alanda da olmuştur. Bunun en önemli örneği 12 Ağustos 1930 tarihinde Fethi Okyar tarafından Serbest Cumhuriyet Partisi'nin kurulmasıdır. Türkiye hükümeti krizle mücadele edebilmek için para politikasına ve yatırımlara ağırlık vermiştir. İşte, CHP'nin eksik yönlerini tamamlaması ve olası hatalarda onu desteklemesi için bu parti kurulmuş ve partinin kurulma amaçları arasında bu ekonomik krizde yer almıştır. Bu partinin ekonomik politikası, liberalizm içerikliydi ve serbest piyasa ekonomini savunmaktaydı. Partinin asıl amacı ise Türkiye'nin iktisadi sıkıntılarına çözüm üretmektir.³⁹⁵ Bu partinin kurulması iktisadi açıdan incelendiğinde Atatürk'ün ekonomide izlediği denge politikası dikkat çekmektedir. Türkiye'nin 1920'li yıllarda liberalizme yönelmiş olması bu politikayı tamamen liberalizm yapmadığı gibi, 1929'dan itibaren devletçiliğe yönelmiş olması ya da planlı kalkınma modeline geçmesi de, Sovyet modelini aynen uyguladığını göstermez. Çünkü 1920'li yıllarda liberal görüşler, birçok devletçi politikalarla desteklenip dengelendiği gibi, 1929'dan sonraki devletçi politikaların da Atatürk tarafından liberal fikirlerle dengelendiği görülmüştür. İşte bu 1929 yılından sonraki devletçi politikayı liberal fikirlerle dengeleme ürünlerinden bir tanesi Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması olmuştur.³⁹⁶ Fakat Serbest Cumhuriyet Partisi'nin daha sonraki muhalif tavırlarından dolayı bu parti kısa sürede kapanmıştır. Bu partinin kapatılmasında sonra Kasım 1930'da Mustafa Kemal ve bazı siyasi liderler, halkın hükümete karşı memnuniyetsizliğin neler olduğunu öğrenmek için Anadolu seyahatine çıkmış ve yaptığı görüşmeler ve gözlemler sonucunda halkın memnuniyetsizliğinin altında yatan sebebin iktisadi olduğu kanısına varmıştır. Türkiye, hem yasal düzenlemeler hem de parti kurma gibi siyasi

³⁹⁴CA, 30.10.0/166.154.5

³⁹⁵Akkor, N. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'de Devletçilik Politikasına Geçiş, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı, 1, Cilt,2, 2018, s.136 (133-139)

³⁹⁶Ergün, A.Y. Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın Kuruluşu Üzerine İktisadi Bir İnceleme, Belgi Dergisi, Sayı,7, 2014, s.841, 842 (837-844)

oluşumlardan istenilen sonuca varılamayınca daha kalıcı ve planlı çözüm arayışlarına girişmiştir.³⁹⁷

Sonuç olarak, 1929 Ekonomik Bunalımı sebebiyle Türk ekonomisinin hasarlar almasına rağmen Türkiye, 1929 krizini gelişmiş ülkelere göre daha az hissetmiştir. Çünkü Türkiye ekonomisinin kendi kendine yeten bir yapıya sahip oluşu, dünya ekonomisiyle bütünleşme seviyesinin gelişmiş ülkelere göre daha düşük olması ve ihracatın yalnızca tarım ürünlerinden değil de çeşitli sektörlere de dayanmış olmasıdır.³⁹⁸ Ayrıca bütün dünya ülkelerinde sanayi, buhran içinde olmasına rağmen Türkiye’de sanayi gelişme göstermiştir.³⁹⁹ Yani Türkiye ekonomisinin krizden büyük ölçüde etkilendiği yadsınamaz bu yüzden Türkiye krizden az etkilenmiş demek doğru olmayabilir ancak Türkiye krizden diğer gelişmiş ülkelere göre daha az etkilenmiş demek daha doğru bir çıkarım olmaktadır, bunun dışında kriz, Türkiye’nin ekonomik unsurları üzerinde büyük etki yapmışsa da krizin sanayi sektöründeki etkisi vurucu olmamıştır.

4.2.1. 1929 Ekonomik Bunalımı Sonrası Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş

Türkiye’yi devletçilik politikasına yönelten önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1929 ekonomik krizi ile kapitalist sisteme karşı güvenin sarsılması Türkiye’yi de etkilemiş, Türkiye içinde ticaret serbestliği, liberal politikalar artık önemi kaybetmeye başlamıştır.⁴⁰⁰ Ayrıca ekonomik bunalım yıllarında Türkiye’yi devletçiliğe yönelten önemli gelişmelerden biri de 1930 Kasım ayında Mustafa Kemal Atatürk’ün yaptığı yurt gezileri olmuştur. Kalabalık bir yönetici ve uzmanlar kadrosuyla birlikte halkın dert ve ihtiyaçlarını tespit etmek için çıktığı gezide Mustafa Kemal, büyük bunalımının, özellikle köylü, küçük üretici ve esnaf üzerindeki etkisinin çok kötü olduğunu görmüş, onların şikayetlerini dinlemiş ve gezi sırasında Umumi Katibi’ne şunları söylemiştir:

³⁹⁷Akkor, N. a.g.e, s.136

³⁹⁸Oran, T. a.g.e, s.37, 38

³⁹⁹CA, 30.10.0/26.15.9

⁴⁰⁰ Oran, T. 1929 a.g.e, s.37

“Bunalıyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalıyorum! Görüyorsun ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf, derin bir yokluk, maddi manevi perişanlık içinde...”⁴⁰¹

Mustafa Kemail’in yurt gezisi boyunca, ekonomik sorunlar ve çözüm yolları tartışılmış, radikal bir ekonomik politikası değişikliğinin gerekliliği anlaşılmıştır.⁴⁰² Devlet, artık ekonominin her alanına müdahale etmeye karar vermiştir. Bu müdahaleler; sanayi, ticari vb. ekonomik sektörlerde işletmeler kurmayı, yatırımlar yapıp piyasaya karışmayı ve onu denetlemeyi içermekteydi.⁴⁰³

1931 yılının Ocak ayında İzmir’de Mustafa Kemal, devletçilik üzerinde durmuş ve devletçiliğin ilk kez, CHP programının bir unsuru olduğundan bahsetmiştir:

“Fırkamızın takip ettiği program... iktisadi noktai nazardan devletçidir...Halkımız tab’an devletçidir ki her türlü ihtiyacı devletten talep etmek için kendisininde bir hak görüyor. Bu itibarla milletimizin tebayii ile fırkamızın programında tamamen bir mutabakat vardır.”⁴⁰⁴

Devletçiliğin CHP programının bir unsuru olarak gösterilmesinden birkaç ay sonra da devletçilik biçimsel olarak CHP programına girmiştir.1931 yılının Mayıs ayında toplanan CHP’nin üçüncü büyük kongresinde devletçilik ilkesi CHP’nin programına girmiştir.⁴⁰⁵

Türkiye'nin devletçilik ilkesine geçmesinin sebepleri arasında kısaca şunlar sayılabilir:⁴⁰⁶

-1923-1929 döneminde uygulana özel teşebbüse dayalı sanayileşme çabalarının istenilen sonucu vermemesi

-1929 Krizi nedeniyle oluşan büyük dış ticaret açıkları

⁴⁰¹ Boratav, K., Türkiye’de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 146

⁴⁰² Boratav, K., a.g.e., s.146

⁴⁰³ Çavdar, T., a.g.e., s.246

⁴⁰⁴ Boratav, K., Türkiye’de Devletçilik, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1974, s. 85

⁴⁰⁵ Boratav, K., a.g.e., s.85

⁴⁰⁶ Yeşilay, R. B. Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzdüşümleri, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt, 19, Sayı, 1, 2005, s.122 (117-132)

-Türk lirasının değer kaybetmesi

-Krizden korunmak için neredeyse bütün dünyanın kapalı bir ekonomik yapıya bürünmesi

Yukarıdaki sebeplerden dolayı 1930’larda ekonomi politikası olarak devletçiliği benimseyen Türkiye, Avrupalılardan satın alınan ve yeni yapılmış olan tüm demiryollarını bir devlet işletmesi haline getirmiştir. 1920’lerde özel sektöre verilmiş tekeller geri alınmıştır. Ulaştırma, bankacılık ve finans sektörlerindeki işletmeler de devletin eline geçmiştir. Bu işletmelerin devletin elinde olması piyasalar ve fiyatlar üzerinde devlete kontrol imkânı vermiştir. Bunun dışında işçi örgütlenmesi üzerinde de denetim oluşturulmuş ve devlet memurları ve işçilerine pek çok sosyal hak tanınmıştır.⁴⁰⁷ Yani sonuçta, Türkiye’nin devletçi politikaları devreye sokmasının temel sebebi 1929 ekonomik krizinin etkisi olmuştur. Türkiye’nin genel amacı ise devletçi bir yaklaşımla iç piyasayı korumaktır. Böylece bu dönemde devletin müdahalesinin arttığı görülmüş ve tarım sektöründen sanayi sektörüne doğru bir yönelme olmuştur.⁴⁰⁸

1930’larda devleçilik doğrultusunda birçok yasa da kabul edilmiştir. TBMM’de kabul edilen bazı yasalar şunlardır; Çay, şeker ve kahve ithalatının tek elden idaresi hakkındaki yasa, Ticarete taşışın men’i ve ihracatın murakabesi ve korunması hakkındaki yasa, Devlet Sanayi Ofisi ve Sanayi Kredi Bankası’nın birleşmesiyle kurulan Sümerbank yasası, Liman işlerinin hükümetçe idaresine dair yasa, Tütün ve Tütün İnhisarları Yasası. Bu yasalar, devletin ekonomik hayata müdalesinin örnekleridir.⁴⁰⁹

Sonuç olarak, ekonomik bakımından devletçilik, memleketin bütün kaynaklarını en iyi teknik yöntemleri ile doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak milli geliri günün imkânları içinde en yüksek seviyeye erdştirmek için her türlü ekonomik faaliyetin düzenlenmesi için alınan karar, tedbir, teşebbüs olarak tanımlanabilir.⁴¹⁰

⁴⁰⁷Pamuk, Ş. a.g.e, s.188,189

⁴⁰⁸Oran, T. 1929 a.g.e, s. 42,43

⁴⁰⁹Çavdar, T., a.g.e, s. 249, 250

⁴¹⁰CA, 1456/40/5

Devletçiliğe geçiş birçok tartışmaları da beraberinde getirmiştir. 1932-1934 yılları arasında yayın hayatını sürdüren ve devletçilik tartışmalarının yer aldığı Kadro Dergisi'nde, Şevket Süreyya, Dr. Vedat Nedim gibi isimlerin devletçilik ile ilgili önemli görüşleri yer almaktadır. Dr. Vedat Nedim'in şu sözlerinden devletçiliği nasıl yorumladığı anlaşılmaktadır:

“19. asrın başlarında bulunsaydık, o vakit iktisadi inkişafımızı ferdin eline bırakabilirdiik. Halbuki 20. asırda fert bilhassa Türkiye gibi memleketlerde, ancak teşkilat içinde ve bir planlı faaliyet içinde bir kıymet ifade edebiliyor. Çünkü 20. asır yüksek ve ileri teknik asrıdır. Yüksek ve ileri teknik ise ancak teşkilatlandırılmış bir cemiyet ve planlı bir iktisat hayatı ister.”⁴¹¹

20. yüzyılda ekonomik kalkınmanın devlet kontrolü altında olması gerektiğini savunan Vedat Nedim'e göre devletçiliğin bir planlama hareketi olduğu görülmektedir. Kadro Dergisi'nde yer alan Şevket Süreyya da devletçiliği bir planlama hareketi olarak görmüştür:

“Harpten evvel millet iktisadiyatı, ancak sermaye iktisadiyatı idi. Halbuki şimdi millet iktisadiyatı, ancak devlet iktisadiyatıdır. Bunun içindir ki ictimai iş bölümünün, inkılâbın gaye ve menfaatlerine uygun bir istikamette inkişaf ettirilmesi ve tanzim edilmesi işi şimdi, başıboş bir inkişafın insiyâki bir eseri değil milli bir iş planının tezi ve mevzuudur. Türk inkılâbı, Türk teşkilâtçısından bu planı bekliyor”⁴¹²

Kadrocular, ekonominin dışında toplumsal ve kültürel yaşamın her alanında devlet planlamasını savunmuşlar, devletçiliği komünizm ve kapitalizme karşı uygun bir seçenek, bir çeşit üçüncü yol olarak görmüşlerdir.⁴¹³ Kadrocular, kapitalizmin bir kurtuluş olmadığını, sosyalizmin ise Türkiye koşullarında olanıksız olduğunu savunmuşlar ve bu iki sistem dışında seçenek arayışına girmişler ve bunu dünyaya

⁴¹¹ Dr. Vedat Nedim, Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına, Kadro, Sayı 2, Şubat 1932, s.13

⁴¹² Şevket Süreyya, İçpazar ve İktisatta Bütünlük, Kadro, Sayı 10, Ekim 1932, sayfa, 12

⁴¹³ Zürcher, E. J., Modernleşen Türkiye'nin Tarihi (Çeviren: Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul, 2018, s.233

üçüncü yol olarak sunmuşlardır.⁴¹⁴ Kadro Dergisi'nde Vedat Nedim'in şu sözlerinden devletçiliği üçüncü yol olarak gördüğü anlaşılmaktadır:

*“Tarih müstemleke iktisadiyatından millet iktisadiyatına geçmenin ilk örneğini Türkiye’den, milli kurtuluş hareketinin ileri mümessilinden bekliyor. Onun için çizeceğimiz iktisat riyasetinin tarihte bir nümunesini arıyanlara, önceden haber verelim ki, aradıklarını bulamıyacaklardır. Türkiye’nin iktisadi riyaseti de yeni ve orijinal olmak mecburiyetindedir. Klasik yollar bizi istediğimiz hedeflere götürmezler. Türkiye, kendi yolunu kendi bulacaktır. Bu yeni yolu açacak tek bir kuvvet tanıyoruz: Devlet. Türkiye’nin iktisadi talihinin mimarı, gerek Türkiye, gerek cihan iktisadiyatının her gün değişen şartlarını, adım adım kollayan bir iktisat devleti olacaktır.”*⁴¹⁵

Vedat Nedim'in başka sözlerinden de Türkiye'nin taklit edeceği bir sistem olmadığını buna karşılık üçüncü bir yol aradıkları anlaşılmaktadır:

*“İnkılabımızın diğer unsurları gibi iktisadi inkılabımız da orginal bir eser olacaktır. Zaten harp sonu iktisaiyatının üç büyük meselesi var. 1-Kapitalist iktisat sistemi yerine komünist iktisat sistemini kurmak. Bunu Rusya halle çalışıyor. 2-Kapitalist iktisat sistemini kurtarmak. Bu işle Akvam cemiyeti uğraşıyor. 3-Müstemleke iktisadiyatı yerine müstakil millet iktisadiyatı yaratmak. Bu da Türkiye Cumhuriyetine düşüyor.”*⁴¹⁶

Şevket Süreyya ve Dr. Vedat Nedim'in sözleri Kadrocuların ekonomik yaklaşımı ve devletçilik yaklaşımı ile ilgili ipuçları vermektedir. İlerleyen zamanlarda Kadrocular, devletçilik ile düşüncelerini daha açık şekilde ifade eden açıklamalarda bulunmuş ve devletçiliği bir sistem olarak yorumlamışlardır:

“Bugün Türkiye’de resmi ulemanın anladığı devletçilik telâkkis, devlet sosyalizminden, başka bir tabirle, müdahaleciikten başka bir şey değildir. Bu ulema, fert faaliyetlerinin esas kalmasını ve devletin ancak bazı nafta işlerini üzerine

⁴¹⁴ Işık, M., Eşitti, Ş., Kadro Dergisinde Üçüncü Yol Söylemi, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt, 182, Sayı, 182, 2014, s.274 (265-294)

⁴¹⁵ Nedim, V., a.g.e, s.9

⁴¹⁶ Dr. Vedat Nedim, Müstemleke İktisadiyatından Millet İktisadiyatına, Kadro Dergisi, Sayı, 1, Ocak 1932, s.8

almasını muvafık görüyorlar. Bizce bu nevi bir devletçilik, bir içtimai sistem olmaktan ziyade bir devlet politikasıdır. Halbuki hakiki devletçilik, cemiyetin bünyesinde bir istihaleyi tazammün eden bir sistemin ifadesi olabilir.”⁴¹⁷

Korkut Boratav, Kadrocuların sistem olarak gösterdiği devletçiliğin bir sistem olmadığını ancak bir sistem sorunu olarak önem taşıdığını vurgulamış ve bunun nedeni şu şekilde açıklamıştır:

“Sosyalist olmayan bir sistemde devlet işletmeciliği, kapitalist mülkiyet ve bölüşüm ilişkilerinden farklı bir ilişkiler sistemi içerir. Bu ilişkilerde işçi tarafından yaratılan artık, dolaysız olarak kapitaliste intikal etmez. Siyasi iktidara hakim olan sınıfların bu artığa el koymaları ve onu kullanmaları dolaylı yoldan ve özel ekonomik mekanizmalarla olur. Kapitalist bir sistemde, yaygın devlet işletmeciliğinin varlığı bu yüzden ayrıca incelenmesi gereken bir sistem sorunu olarak ortaya çıkar ve bazen devlet kapitalizmi kavramı ile tahlil edilir. Bu yüzden bizatihi bir sistem olmayan devletçiliğin, bir sistem sorunu olarak taşıdığı önemi inkar edemeyiz.”⁴¹⁸

Korkut Boratav, sistem olarak görmediği devletçiliğin, bir ekonomi siyaseti olarak anlaşılması gerektiğini de vurgulamıştır:

“...Devletçilik, Cumhuriyet Türkiye’sinde kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu olarak da tezahür etmiştir. Bu özel yol, 1920’lerin liberal yönntemlerine bir tepki olarak doğmuştur. Devletçilik uygulamalarının asıl ilginç yanı bu olsa gerektir...Aslında bir yönüyle, 1923’ten sonra Türk burjuvazisinin sermaye birikiminin ve kapitalist gelişmenin en kolay en elverişli yollarını arayışın hikayesidir. Çeşitli iktisadi tartışmaların ve çapraşık iktisadi mevzuatın arkasında bu arayış yatmaktadır. Devletçiliğin bir sistem değil, bir iktisat siyaseti olarak anlaşılması gerektiği böylece ortaya konmuş olsa gerektir. Ancak öyle bir iktisat politikası ki, Türkiye’de kapitalizmin gelişimine ve dolayısıyla, sistemin biçimlenmesine özel damgasını vurmuştur.”⁴¹⁹

⁴¹⁷ İsmail Hüsrev, Milli Kurtuluş Devletçiliği, Kadro Dergisi, Sayı 19, Temmuz 1933, s.25, 26 (23-31)

⁴¹⁸ Boratav, K., a.g.e, s.10, 11

⁴¹⁹ Boratav, K., a.g.e, s.11

Kadro Dergisi'nin devletçiliği savunmasına rağmen, dergiye kuşku ile bakanlar olmuştur. Bunun en büyük sebebi kadrocuların daha önce Türkiye Komünist Partisi üyesi olmalarıdır. Başka bir sebep de İsmail Hüsrev ve Şevket Süreyya gibi isimlerin yükseköğrenimlerini Moskova'da yapmış olmalarıdır. Bu yüzden kadrocularun devletçiliğini komünist olarak değerlendirenler olmuştur. Ayrıca CHP'liler de Kadroculardan hoşnut olmamışlardır. Derginin hükümete ve yapılan devrimlere yönelik ideolojik temeller oluşturması gibi bir izlenim de ortaya çıkmış bu da CHP Genel Sekreteri Recep Peker'in rahatsızlık duymasına neden olmuştur.⁴²⁰

Kadrocularla ilgili bu söylentilerin çıkması üzerine Vedat Nedim şöyle demiştir:

*“Biz, ne kominist, ne de kapitalist devletçiliği istiyoruz. Biz, sadece ve apaçık bir millet devletçiliğinin müdafaasını yapıyoruz...Bizim Kadro'da 17 aydan beri müdafaa ettiğimiz millet devletçiliğinin, hiçbir suretle komünistlikle alakadard olmadığını anlamak için de, zekanızın kitayetine kaniiz”*⁴²¹

Devletçilik ile ilgili tartışmaların sürdüğü sıralarda İsmet İnönü “Fırkamızın Devletçilik Vasfı” yazısında şöyle demiştir:

*“İktisatta devletçilik siyaseti, bana her şeyden evvel bir müdafaa vasıtası olarak kendi lüzumunu gösterdi...Biz iktisatta devletçiliği, inkişaf için ve yeni düzeni kurmak için de feyizli ve müspet bir yol sayıyoruz. Demek istiyorum ki, yalnız müdafaa gibi muhafazakâr bir noktai nazardan değil, ilerlelemek ve inkişaf etmek gibi genişleyici politika için de müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz.”*⁴²²

İsmet İnönü'nün sözlerinden, devletçiliğin bir tür savunma olduğu ve ilerlemek, gelişmek için de bir araç olduğu ortaya çıkmaktadır.

Atatürk ise 1935 yılında yaptığı bir konuşmasında Türkiye'de uygulanan devletçiliğin manasını şu şekilde açıklamıştır:

⁴²⁰ Karlı, İ., Türkiye Cumhuriyet'in Kuruluş Döneminde Kadro Dergisi'nin İdeolojik Tasarımı, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, 2015

⁴²¹ Dr. Vedat Nedim, Türk Devletçiliği İhtibas Devletçiliği Değildir, Kadro Dergisi, sayı 17, Mayıs 1933, s. 19 (16-28)

⁴²² İsmet İnönü, Fırkamızın Devletçilik Vasfı, Kadro Dergisi, Sayı 22, Ekim 1933, s. 4 (4-6)

“Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik...sosyalizm nazariyatçıların ileri sürdükleri fikirlerden... tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş... bir sistemdir. Devletçiliğin... manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak, fakat büyük bir milletin ve geniş bir memleketin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şey yapılmadığını göz önünde tutarak, memleketin iktisaiyatını devletin eline almak... Devlet... hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi”⁴²³

Devletçiliğin uygulandığı zamanlarda, bu uygulamanın önemini fark etmeyenler de olmuştur. İsmet İnönü, onlara şu şekilde cevap vermiştir:

“Devletçiliğin memleket iktisadiyatı üzerindeki faydalı tesirlerinin ekseriya kâfi derecede farkedilmediğini görüyoruz. En serbest zannolunan bir sanat veya ticaret, müreffeh olabilmek için, mutlaka devletin yardımına ve müdahalesine ihtiyaç göstermektedir.”⁴²⁴

Ahmet Hamdi ise devletçiliğin önemi ile ilgili şunları söylemiştir:

“Bizim inkılâbımız, serbesti inkılâbı değildir. İnkılâbımızın ana prensiplerinden biri devletçiliktir. Bu kelime ile biz, inkılâpçılık mefhumu anlarız. Türk devletçiliği milleti devlet eliyle yeniden teşkil etmek demektir. Türk inkılâbının gayesi ve maksadı da bu olmasına rağmen, “devletçilik” kelimesi kullanıldığı vakit, içimizde memnun olmayarak surat asanlar bulunmuyor mu? Devletçilikten bahsettikleri için kendilerine şüpheli nazarla bakılanlar olmuyor mu? Hâlbuki Türk inkılâbı başlıca vasıta olarak devletçiliği ele almıştır. Devletçilik mefhumu ortadan dilindiği gün, Türk inkılâbı da silinmiş olur”⁴²⁵

⁴²³ Tezel, Y., a.g.e, s. 222

⁴²⁴ İsmet İnönü, Fırkamızın Devletçilik Vasfı, Kadro Dergisi, Sayı 22, Ekim 1933, s. 5 (4-6)

⁴²⁵ Ahmet Hamdi, Türk Devletçiliği ve Himayeci Ferdîyetçilik, Kadro Dergisi, Sayı 22, Ekim 1933, s.42 (42-46)

5. SONUÇ

Krizin basına yansıyan kısmından çeşitli sonuçlara ulaşmak mümkün olmuştur. Basında krizin genel sebepleri pek çok yazar tarafından ele alınmış ve farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Yazarların sundukları farklı sebeplerin hepsi Birinci Dünya Savaşı'nın sonuçlarından dolayı ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla basında çoğu yazar krize farklı sebepler ortaya atsa da aslında hepsinin ortak sebebi Birinci Dünya Savaşı'ndan kaynaklanmış, bu nedenle de yazarların krizin asıl sebebinin Birinci Dünya Savaşı'nda gördükleri söylenebilir. Ancak krizin nedenini sadece Birinci Dünya Savaşı'nda görmeyenler de olmuş bunalımın nedenini savaş öncesi vaziyette aramak gerektiği de savunulmuştur. Fakat, 1929 Ekonomik Bunalımı'nın sebeplerine dair çeşitli düşünceler öne sürülse de krizin asıl nedenini tespit etmek neredeyse imkansızdır. Hangi sebebin doğru olduğu bilinemese de krizin nedenine dair sunulan çeşitli tezler, günümüzde ekonomik çöküntüye zemin hazırlayacak gelişmelerin değerlendirilmesinde yardımcı unsurlar olmuşlardır.

Dünya ekonomik krizler tarihinde, 1929 Ekonomik Bunalımı farklı bir yer teşkil etmiştir. Bu krizin, ekonomi tarihinde farklı bir yer teşkil ettiğini dönemin iktisatçıları ve yazarlarının sözlerinden anlamak mümkündür. Onlara göre; kriz etkilerini çok yoğun hissettirmiş ve böyle bir ekonomik çöküntüye tarihte rastlanılmamıştır. Bu krizin büyüklüğü sadece ortaya çıktığı dönemde kabul görmüş bir olgu olmayıp günümüzde de hala en büyük kriz olma özelliğini göstermektedir.

Türk basınına göre Avrupa'da krizden en çok etkilenen ülke Almanya ve İngiltere olmuş ve bunun sebebi her iki ülkenin ekonomi hayatındaki yaptığı hatalardan kaynaklanmıştır. Özellikle Almanya'nın, krizin ortaya çıktığı yer olan Amerika'dan bile daha kötü vaziyette olması dikkat çekmiş ve Almanya'nın bu hale gelmesini sadece 1929 Ekonomik Bunalımı'na affetmemek gerektiği ileri sürülmüştür. Türkiye'nin de 1929 yılındaki konumuna ve öncesine bakıldığında Türkiye'de de yaşanan ekonomik krizi sadece 1929 yılındaki krize bağlamak gerektiği görülmektedir. Türkiye'nin kendi içyapısı ve politikası da ülkede krize neden olan bir unsur teşkil etmiştir. Bu olgu, kriz döneminde de kabul görmüştür. Türk basınında çoğu yazar da Türkiye'deki krizin sebebinin ülkenin iç koşullarında

aramış ancak Türkiye'deki krizin dünya ekonomik bunalımından bağımsız olmadığı da vurgulanmıştır.

1929 Ekonomik Bunalımı'nın basınına ilk yansıması Türk parasının değer kaybetmesi olmuştur. Hatta Türk parasının değer kaybı dünya krizinin Türkiye'deki ilk yansımaları idi. Ekonomik bunalımın diğer yansıması ise tarım sektörü üzerinde olmuş ve krizden en çok etkilenen sektör olarak görülmüştür. Krizin para ve tarım üzerindeki etkisi dışında başka ekonomik alanlarda da etkileri görülmüştür. Ayrıca kriz piyasada büyük zararlar vermiştir. Kriz, ekonomik unsurlara ve piyasaya verdiği zararlar dışında topluma da büyük zararlar vermiş ve intiharlar yaşanmıştır. Ayrıca basında yapılan anketler sayesinde toplumun krizden dolayı büyük bir memnuniyetsizlik içinde olduğu görülmektedir.

Ekonomik kriz sebebiyle Türkiye'de iktisadi bir mücadele başlamıştır. İktisadi mücadele için basında pek çok yazar fikirlerini dile getirmiş ve kamuya sunmuştur. Basında ilk başta krizin çaresi ekonomik tebirlerde aranmış ancak Türkiye'deki ekonomik krizin yok edilebilmesi için sadece ekonomik tedbirler alınmaması, idari tedbirlerin de alınması gerektiği öne sürülmüştür. Ayrıca krizi atlatabilmenin kriz ya da savaş yolu ile mümkün olacağı gibi farklı çarelere de başvurulmuştur. Bunun dışında Türkiye'deki krizin dünya vaziyetini çok iyi takip ederek yok edilebileceği de ileri sürülmüştür. Çünkü Türkiye, dünya ekonomi piyasasında söz sahibi olan ülke olmaktan ziyade, ABD, Rusya, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin gölgesinde kalan bir ülke olmuştur. Bu durum Türkiye'ye dünya vaziyetini takip edip ders çıkarma ve krizden kurtulabilme fırsatını vermiştir. Yani Türkiye'nin krizden kurtulması dünya vaziyetini takip ederek mümkün olabilirken, Avrupa'nın nasıl kurtulabileceği konusu o dönemde tahmin edilmesi zor bir problem olmuştur.

Türk basınının en çok işlediği konu tasarruf ve yerli malı olduğu söylenebilir. Basında, tasarruflu olma ve yerli malı kullanımına çok önem verilmiş, sıklıkla bu konuda halkı uyaran yazılar yazılmıştır. Kriz döneminin verdiği ortamdan dolayı sürekli farklı giysilere para harcayan, gereksiz yere yeme-içmelere para veren ve sıklıkla gezen kesim eleştiri odağı olmuştur. Tasarruflu olma ve yerli malını kullanma, vatan borcu olarak gösterilmiş, bu sebeple de kriz döneminin en görevi sayılmış ve Türkiye'deki herkes tasarruf seferberliğine davet edilmiştir. Tasarruf

seferberliğinde ise en önemli görev hanımlara düşmüştür. Birinci Dünya Savaşı sonrası verilen bağımsızlık mücadelesinde kadınların rolü nasıl önemli olmuşsa ekonomi mücadelesinde de kadınların rolü önemli olmuştur. Basında tasarruf zihniyetini eleştiren yazılar da yer almıştır. Bu eleştirilerden biri herkesin tasarruf yapabileceği diğeri de tasarrufun iktisadi bir sistem olarak gösterilmesi olmuştur.

Türkiye’de yaşanan ekonomik kriz Türk basınının yanısıra dünya basınında da kendine yer bulmuştur fakat dünya basınında yapılan izahatlar Türk basınından bazı bakımlardan farklılaşmıştır. Ayrıca, çoğunlukla Türkiye’nin aleyhine yazılar yazan bir yabancı gazetenin Türk iktisadi mücadelesinden övgü bahsetmiş olması dikkat çekmektedir.

Dünyada patlak veren 1929 ekonomik krizi, basında olduğu gibi Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde gündeme gelen mühim konulardan olmuştur. Bu krizin Türkiye’ye de tesir ettiğini ve bu tesir karşısında Türk Hükümeti’yle beraber Türk vatandaşlarına düşen sorumlulukların ne olduğu hususu mecliste sıkça vurgu yapılan konulardan biri olmuştur. Ve ayrıca mecliste uluslararası iktisadi kriz kavramı açıkça dile getirilmiş, başta cumhurbaşkanı olmak üzere çoğu milletvekili de böyle bir krizin varlığı karşısında nutuklar vermiştir. İktisadi krizi aşmak için Türk vatandaşına da çok mühim sorumluluklar düştüğünün bilincinde olan Türk hükümeti, mecliste Türk halkını övmekten ve onu yüceltmekten geri kalmamıştır. Hükümetin bu üslubu halkın yeni kanun ve kararları daha çok benimsemesi için olabilirdi. Kriz sürecinde Türk ekonomisini kaldırmak için TBMM’de devlet adamlarının pek çok çözüm önerilerine rastlanılmıştır. Türkiye’nin ekonomideki eksikleri tespit edilmeye çalışılmış bu doğrultuda yeni kanunlar ilan edilmiş, yeni önlemler alınmıştır.

1929 Ekonomik Bunalımın en önemli sonuçlarından biri olan liberal politikanın önemini kaybetmesi Türkiye’yi 1930’lu yıllarda devletçiliğe yönelmiştir. Ekonomik bunalım yıllarında devletçilik tartışılan konulardan olmuş ve dönemin önemli dergisi olan Kadro’da bu tartışmalar yerini almıştır. Kadrocular, ekonomik kriz ile mücadelede devletçiliği, kapitalizm ve komünizme karşı üçüncü bir yol olarak görmüşlerdir. Ancak Kadrocuların devletçiliği üçüncü bir yol olarak göstermesine rağmen Rusya ile bağlantılarının olmasından dolayı hükümet onların düşüncelerini desteklememiştir. Hükümet ise kriz ile mücadelede devletçiliği bir

savunma ve ilerlemek, gelişmek için de bir araç görmüş ve millet ekonomisini kendi eline almıştır. Böylece, Türkiye’de ekonomik kriz için alınan tedbirlerin çoğu devletçilik ilkesi doğrultusunda alınmıştır.

1929 Ekonomik Bunalımı, her ülkede farklı etkilere neden olmuştur. Yani her ülke, aynı krizi karşılamış ama kriz ülkeye giriş yaptıktan sonra o ülkenin içyapısına göre yeni boyutlar kazanmıştır. Bu boyutlar, krizin ortak sonuçlarının dışındaki her ülkeye özgü etkilere sahiptir. Krizin, Türkiye’ye özgü yansımaları ise neredeyse her sahada vücut bulmuştur. Türkiye ekonomisi, 1929 Ekonomik Bunalımı’ndan büyük ölçüde etkilense de krizin gelişmiş ülkeler üzerinde yaptığı etki ile eş değer olmamış, Türkiye gelişmiş ülkelere göre krizden daha az etkilenmiştir. Ayrıca krizin Türkiye’nin ekonomik unsurları üzerindeki tesiri vurucu olsa da, kriz döneminde sanayi sektörü ilerleme göstermiştir. Yani çoğu dünya ülkelerinin sanayisi buhran içerisindeyken, Türkiye’nin sanayisi gelişme göstermiştir.

Sonuçta, ekonomik bunalım sebebiyle Türkiye’de büyük bir ekonomik seferberlik ilan edilmiştir. Türk milleti, ekonomik seferberlik sayesinde bir olup ülkesi adına yaptığı fedarlıklarla geleceğin Türkiye’si’ne örnek olmuştur.

Büşra YÜKSEL

6. KAYNAKÇA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivleri (BCA)

CA, 30.10.0.0/26.152.9

CA, 30.10.0.0/26.152.10

CA, 30.10.0.0/83.550.16

CA, 30.10.0.0/133.959.6

CA, 30.10.0.0/133.959.9

CA, 30.10.0.0/166.153.2

CA, 30.10.0.0/166.153.3

CA, 30.10.0.0/166.154.5

CA, 30.10.0.0/233.574.12

CA, 30.10.0.0/237.599.7

CA, 30.10.0.0/241.626.14

CA, 30.10.0.0/244.650.5

CA, 30.18.1.2/18.15.19

CA, 30.18.1.2/30.60.17

CA, 490.1.0.0/1456.40.5

Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 561/223303.215729.4

Dış İşleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 571/35014.138003.23

RESMÎ YAYINLAR

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi(TBMMTD)

Tbmm Zabıt Ceridesi, 28 Mayıs 1927, 12 Aralık 1929, 20 Şubat 1930, 25 Şubat 1930, 18 Mayıs 1930, 2 Haziran 1930, 8 Haziran 1930, 10 Haziran 1930, 11 Haziran 1930, 17 Haziran 1930, 14 Temmuz 1930, 1 Kasım 1930, 15 Aralık 1930, 9 Mayıs 1931, 27 Haziran 1931, 16 Temmuz 1931, 18 Temmuz 1931, 21 Temmuz 1931, 22 Temmuz 1931, 1 Kasım 1931, 28 Kasım 1931, 29 Kasım 1931, 30 Kasım 1931, 10 Aralık 1931, 7 Ocak 1932, 19 Mayıs 1932, 21 Mayıs 1932, 23 Mayıs 1932, 20 Haziran 1932, 21 Haziran 1932, 1 Kasım 1932

Resmî Gazete

Resmî Gazete, 15 Haziran 1927, Sayı: 608, 21 Ocak 1928, Sayı:793, 1 Temmuz 1929, Sayı: 1230, 25 Şubat 1930, Sayı: 1433, 7 Haziran 1930, Sayı: 1513, 10 Haziran 1930, Sayı: 1516, 28 Haziran 1930, Sayı:1531, 1 Ağustos 1931, Sayı, 1861, 12 Ocak 1932, Sayı, 2000, 29 Mayıs 1932, Sayı, 211

SÜRELİ YAYINLAR

Gazeteler

Akşam Gazetesi; 13 Aralık 1929, 15 Aralık 1929, 26 Aralık 1929, 27 Aralık 1929, 28 Aralık 1929, 29 Aralık 1929, 1 Ocak 1930, 2 Ocak 1930, 3 Ocak 1930, 5 Ocak 1930, 6 Ocak 1930, 7 Ocak 1930, 8 Ocak 1930, 9 Ocak 1930, 10 Ocak 1930, 11 Ocak 1930, 12 Ocak 1930, 13 Ocak 1930, 15 Ocak 1930, 16 Ocak 1930, 17 Ocak 1930, 18 Ocak 1930, 19 Ocak 1930, 20 Ocak 1930, 21 Ocak 1930, 22 Ocak 1930, 10 Şubat 1930, 17 Şubat 1930, 23 Ocak 1930, 24 Ocak 1930, 25 Ocak 1930, 26 Ocak 1930, 27 Ocak 1930, 7 Şubat 1930, 9 Şubat 1930, 18 Şubat 1930, 23 Şubat 1930

Cumhuriyet Gazetesi; 21 Ekim 1929, 16 Kasım 1929, 30 Kasım 1929, 23 Aralık 1929, 17 Aralık 1929, 19 Aralık 1929, 4 Mayıs 1930, 22 Haziran 1930, 17 Ekim 1930, 13 Aralık 1930, 10 Şubat 1931, 21 Mayıs 1931, 14 Ağustos 1931, 5 Kasım 1931

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi; 7 Aralık 1929, 29 Eylül 1930, 13 Ekim 1930, 10 Ocak 1931

İkdam Gazetesi; 2 Ocak 1930

Milliyet Gazetesi; 4 Aralık 1929, 9 Aralık, 1929, 22 Aralık 1929, 12 Ocak 1930, 22 Ocak 1930, 24 Ocak 1930, 29 Ocak 1930, 8 Ağustos 1930, 25 Eylül 1930, 23 Aralık 1930

Son Posta Gazetesi; 4 Ağustos 1930, 28 Ekim 1930, 9 Kasım 1930, 14 Aralık 1930, 17 Aralık 1930 , 21 Aralık 1930, 23 Aralık 1930, 26 Aralık 1930

Yarın Gazetesi; 10 Aralık 1929, 13 Aralık 1929, 15 Aralık 1929, 4 Nisan 1930, 18 Haziran 1930, 21 Haziran 1930

Dergiler

Kadro; Ocak 1932, Şubat 1932, Ekim 1932, Mayıs 1933, Temmuz 1933, Ekim 1933

Mülkiye Mektebi Mecmuası; Aralık 1931, Nisan 1931

Türkiye Ziraat Bankası Bülteni; Şubat 1932

TETKİK ESERLER

Kitaplar

Armaoğlu, F. (2016). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları

Armaoğlu F. (2005). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, İstanbul: Alkım Yayınları

Berend, I. , T. (2011), *20. Yüzyıl Avrupa İktisat Tarihi* (Çeviren: Serpil Çağlayan), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları

Boratav, K. (1974). *Türkiye’de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınevi

Boratav, K. (2012). *Türkiye İktisadi Tarihi*, Ankara: İmge Kitabevi

Çavdar, T. (2003). *Türkiye Ekonomisinin Tarihi*, Ankara:İmge Kitabevi

Dünden Bugüne Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Ankara:Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Yayını, 2008

Ergin, F. (1977). *Atatürk Zamanında Türk Ekonomisi*, İstanbul: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları

Galbraith, J. K. (2013). *Büyük Kriz 1929* (Çeviren: Elif Nihan Akbaş), İstanbul: Pegasus Yayınları

Gazier, B. (2018). *Büyük Buhran 1929 Krizi* (Çeviren: Ayşen Gür), İstanbul: Kırmızı Kedi Yayınevi

Gözcü, A. (2013). *1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye*,İstanbul: Libra Kitap

Gülboy, B. (2004). *Birinci Dünya Savaşı Tarihi*, İstanbul: Altın Kitap Yayınevi

Gürsoy, M. (1989). *Dünyadaki Büyük Ekonomik Krizler ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*, İstanbul:Metcs

Kazgan, G. (2002). *Türkiye Ekonomisinde Krizler (1929-2001) “Ekonomik Politik” Açısından Bir İrdeleme*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Hayta A. B. (2012). *Ekonomik Krizin Tüketicilerin Satın Alma Davranışı Üzerine Etkileri*, Tüketici Yazıları III. (Editör: Müberra Babaoğlu, Arzu Şener, Esna B.Buğday) Ankara: Hacettepe Üniversitesi Tüketici-Pazar-Araştırma-Danışma Test ve Eğitim Merkezi

Kuruç, B. (1987). *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara: Bilgi Yayınevi

Nere, J. (1980). *1929 Krizi* (Çeviren: Prof. Dr. Vamık Toprak), Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları

Ohno, K. (2005). *The Economic Development of Japon*, Tokyo: Yuhikaku Publishing Co. Ltd.

Özbaran, S. (2015). *Tarih, Tarihçi ve Toplum*, İzmir: Yakın Kitapevi

Pamuk, Ş. (2014). *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi*, İstanbul: Kültür Yayınları

Parasız İ. (2011). *1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi*, İstanbul: Ezgi Kitabevi

Özçelik, Ö. (2015). *Türk İktisat Tarihi*, Bursa: Academia Yayınevi

Tekeli İ. ve İlkin S. (1983). *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Tezel, S. Y. (1982). *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi(1923-1950)*, Ankara: Yurt Yayınları

Turan, M. (2014). *Siyasi ve Hukuki Açından Milli Mücadele*, Ankara: Berikan Yayınevi

Yalçın, D. ve Akbıyık, Y. vd. (2016). *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara

Yücel, H. (2017). *Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi*, Ankara: Türkiye Barolar Birliği

Zürcher E. J. (2018). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, İstanbul: İletişim Yayınları

Makaleler

Akkor, N. (2018). *1929 Dünya Ekonomik Krizi ve Türkiye'de Devletçilik Politikasına Geçiş*, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 133-139

Aktan, Ç. C. ve Şen, H.,(2001). *Ekonomik Kriz: Nedenler ve Çözüm Önerileri*, Yeni Türkiye Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 2 (42), 1225-1230

Apak, S. (2009). *1929 ve 2008 Krizlerinin Karşılaştırılması: Dünya ve Türkiye Örneği*, Muhasebe ve Finansman Dergisi, 41, 6-16

Aytekin, İ. (2013). *Küreselleşme ve Ekonomik Küreselleşme*, BEÜ. SBE Dergisi, Cilt 1 (2), 123-134

Bakırtaş, İ. ve Tekinşen, A. *Dünya Savaşları ve Büyük Buhran Arasındaki Etkileşimin Ekonomi Politikası*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 12, 83-100

- Buluş, A. ve Kabaklarlı, E. (2010). *1929 Ekonomik Buhranı ile Son Dönem Global Krizinin Karşılaştırılması*, SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 10 (19), 1-22
- Bulut, M. (2003). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye’de Devletçiliğe Geçiş*, 26, 77-101
- Cevizliler, E. ve Öncü, A. S. (2013). *Birinci Dünya Savaşından Sonra Avrupa Barışı İçin Önemli Bir Adım: Locarno Konferansı*, Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (9), 307-340
- Darıcan M, F. (2013). *Ekonomik Krizler ve Türkiye*, İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 17, 39-46
- Derya, H. (2015). *Almanya ve Japonya’nın Sanayileşme Sürecinde Korumacı Politikaların Önemi*, Akademik Bakış Dergisi, 48, 97-117
- Duman, D. (2013). *1929 Dünya Ekonomi Krizi ve Ulusal Ekonomiye Güçlendirme Mücadelesinde Kadınlar*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 8(5), 211-224
- Erbay, E. R. ve Hemen, B. (2019). *1929 Ekonomik Buhranının Türk Ekonomisine Etkileri ve Buhran Döneminde Keynesyen Yaklaşım*, Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, 5 (3), 124-130
- Ergün, A.Y. (2014). *Serbest Cumhuriyet Fırkası’nın Kuruluşu Üzerine İktisadi Bir İnceleme*, Belgi Dergisi, 7, 837-844
- Eroğlu, N. (2007). *Atatürk Dönemi İktisat Politikaları*, Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F, 23(2), 63-73
- Eşitti Ş. ve Işık, M. (2014). *Kadro Dergisinde Üçüncü Yol Söylemi*, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt, 182, Sayı,182, (265-294)
- Ezer, F. *1929 Dünya Ekonomik Krizi’nin Türkiye’ye Etkileri*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20 (1), 427-442

- Goetzmann, W. , Ukhov, A. ve Zhu, N. (2001). *China and the World Financial Markets 1870-1930: Modern Lessons From Historical Globalization*, Yale School of Management,
- Güngör, B. ve Aksöz, F. (2021). *1929 Dünya İktisadi Krizi, Otoriterleşen Devletler ve Türkiye'ye Yansımaları*, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, 1, 33-52
- İnce, E. (2008). *1929 Dünya Buhranı'nın Almanya'daki Etkisi ve Bu Etkinin İzmir Finans Piyasasına Yansıması*, ÇTTAD, 7, 291-309
- Karlı, İ. (2015). *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluş Döneminde Kadro Dergisi'nin İdeolojik Tasarımı, Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 139-160
- Kayalidere, G. ve Özcan, P. (2014). *Atatürk Dönemi'nde (1923-1938) Uygulanan Vergi Politikaları*, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, Prof. Dr. Fevzi Devrim'e Armağan
- Keyder Ç. (1981). *Kriz Üzerine Notlar*, Toplum ve Bilim Dergisi, 1-43
- Kibritçioğlu A. (2001). *Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001*, Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı, 7 (41), 174-182
- Metintaş, M. Y. ve Kayıran M. (2016). *1929 Dünya Ekonomik Krizinin Türk Tarımına Etkileri ve 1931 Birinci Türkiye Ziraat Kongresi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23, 33-82
- Öz, E. (2019). *1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Sosyo-Ekonomik ve Siyasal Yansımaları*, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2 (2), 259-281
- Özçelik, Ö. ve Tuncer, G. (2007). *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 253-266
- Özel, S. (2002). *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi*, Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları, 2, 235-248

- Özkardeş, L. (2015). *Cumhuriyetin İlk Yılları ve 1929 Ekonomik Buhranında Dış Ticaret Yönetimi*, Gümrük&Ticaret Dergisi, 6, 25-34
- Şahin, F. (2018). *Cumhuriyet Dönemi Dış Ticaret Politikası ve Bir Örgütlenme Derneği: Türkofis ve Faaliyetleri(1934-1939)*, International Journal Of History, 8, 143-176
- Saraçoğlu, F. (2009). *1930-1939 Döneminde Vergi Politikası*, Maliye Dergisi, 157, 2009, 131-149
- Şendoğdu A. ve Öztürk Y. E. (2009). *Küresel Krizin Büyüyen Etkisi ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı Bağlantıları Işığında Türk Bankacılık Sektörü*, Journal Of Azerbaijani Studies, 12, 423-431
- Shizume, M. (2009). *The Japanese Economy during the Interwar Period: Instability in the Financial System and the Impact of the World Depression*, Institute for Monetary and Economic Studies
- Tağmat, D. Ç. (2017). *Türkiye'nin 1929 Ekonomik Bunalımından Korunma Arayışları: Milli Sanayi Numune Sergisi*, Türkiye Cumhuriyeti'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi Uluslararası Sempozyumu, 1, Ankara
- Tokgöz, E. (2018). *Birinci Dünya Savaşı Sonrasında Dünya Ekonomisinde Değişen Dengeler*, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 13, 7-28
- Turan, Z. (2011). *Dünyadaki ve Türkiye'deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi*, Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi, 4(1), 56-80
- Yaktı, Ö. ve Soylu P. (2011). *İktisadi Kalkınma Yolunda Öncü Bir Danışma Organı: Ali İktisat Meclisi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, 47, 677-700
- Yardımcı, M. E., İnce, M. R. ve Ekiz, R. (2017). *1929 Dünya Ekonomik Krizinin Sebepleri ve Sonuçları Üzerine Bir Değerlendirme*, Düünden Bugüne Ekonomi Yazıları, Küv Yayınları, 242-268

Yavuz, A. (2010). *Küresel Kriz ve İstihdama Etkisi*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, 58, 1-32

Yeşilay, R. B. (2005). *Devletçiliğin Türkiye Ekonomisindeki İzduşümleri*, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 19 (1), 117-132

TEZLER

Yayımlanmış Tezler

Altıntaş, A. (2003). *1929 Ekonomik Bunalımı ve Türkiye'ye Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Aracı, K. A. (2010). *1929 Ekonomik Buhranından 2008 Ekonomik Krizi'ne Dünya Ekonomik Krizleri ve Türk Tekstil Sektörüne Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Namık Kemal Üniversitesi, Tekirdağ

Çimen, A. (2007). *1929 Dünya Ekonomik Bunalımının Dünyaya, Türkiye'ye ve İzmir'deki Üzüm Fiyatlarına Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir

Çok, A. T. (2018). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türk Basınına Yansımaları*, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ

Demirer, A. (2007). *Türkiye Cumhuriyeti'nin İlk Yıllarında Ekonomi Politikaları*, Yüksek Lisans Tezi, Dicle Üniversitesi, Diyarbakır

Duman, E. (2011). *Krizlerin Anatomisi: 1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Karşılaştırılması*, Yüksek Lisans Tezi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Karaman

Evren, S. Ç. (2019). *1929 Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Olan Etkisi*, Yüksek Lisans Tezi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Osmaniye

Kaynak, M. (2008). *1873-1896 Krizi: Kapitalizmin Uluslararasılaşması ve Osmanlı İktisadiyatı*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara

Meraklı, E. (2020). *1929 Dünya Ekonomik Buhranı ve İzmir Limanı*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara

Oran, T. (2009). *1929 Ekonomik Krizinin İstanbul, İzmir ve Ankara Üzerindeki Etkileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul

Şavlı, R. (1993). *1929-1930 Dünya Ekonomik Buhranı ve Türkiye'ye Yansıması*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul

Timur, G. (1967) *An Analysis Of Turkish Economic Development From 1923 To 1939*, Master Of Arts, University Of Southern California, Los Angeles, California

İNTERNET

<https://islamansiklopedisi.org.tr/milli-mucadele>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/japonya>

<https://islamansiklopedisi.org.tr/rusya>

7. EKLER

EK 1. Necmeddin Sadık'ın "Buhranın Sebepleri" Adlı Yazısı ⁴²⁶

Buhranın sebepleri

Yalnız bizde değil, bütün Avrupa memleketlerinde iktisadi buhran var. İngiltere gibi zengin bir sanayi memleketi bile buhran ıstırapı içinde kıvranıyor. Bir buçuk milyona yakın işsiz amele var. Mensucat fabrikaları kapandığı için her hafta, vasatı 6000-8000 amele işsiz kalıyor.

İktisadi ve mali buhran İtalyada da çok şiddetlidir. Faşist hükümetin bir kaç seneden beri yaptırdığı yollar, şümdiferler, köprüler, sulama işleri, elektrik fabrikaları, mektepler İtalya'ya epeyce pahalıya mal oldu. Bu masraflar milli ve iktisadi hayat üzerinde tesirini göstermeye başladı. Geçen seneden itibaren, İtalyada nezaretler ve belediyeler büyük bir tasarruf kaydını almıştır. M. Mussolini, geçen hafta Romada vilâyet memurlarına hitaben söylediği mühim, iktisaki bir nutukta çok mübrem olmıyan masraflardan iktinap etmelerini tavsiye etti. M. Mussolini bu nutkunda, İtalyada iktisadi buhran olduğunu gizlememiş, hattâ "nazik vaziyet", tabirini kullanmıştır.

Halbuki, İtalyada iktisadi sahada büyük terakkieler husule geldi: harici ticaret açığı - buğday mücadelesi sayesinde ithalatın azalması, ve aynı zamanda ihracatta çoğalması yüzünden - bir senede 890 milyon lir azaldı. İtalya amelesi arasında işsizlerin adedi İngiltere, Almanya ve Avusturyaya nazaran daha az mühimdir. Buna rağmen M. Mussolini, ticaret hayatında karanlık manzaralar olduğunu anlatmıştır. Likidasyon, iflas, protesto gibi fenalık alâmetlerinin adedi müttemadiyen artıyor. İtalya başvekilli bu halin sebeplerini de nutkunda anlatıyor. Bu sebepler bizdeki ticaret buhranının sebeplerinin aynı olduğu için hulâsa etmeyi faydalı bulduk. M. Mussolini diyor ki:Umumi harpten sonra bir çok insanlar, servet denilen şeyin bütün bir ömür esnasında, hattâ bazen nesillerce sarfedilen müttemadi gayretler neticesi olduğunu unutarak, hiç yoktan iş adamı diye ortaya çıkmışlar, ve bir kaç ay içinde spekülasyonlu eşya alımı satımı ile zengin olabileceklerini zannetmişlerdir. Halbuki bu zamanda servet kazan-

başvekilli bu halin sebeplerini de nutkunda anlatıyor. Bu sebepler bizdeki ticaret buhranının sebeplerinin aynı olduğu için hulâsa etmeyi faydalı bulduk. M. Mussolini diyor ki:Umumi harpten sonra bir çok insanlar, servet denilen şeyin bütün bir ömür esnasında, hattâ bazen nesillerce sarfedilen müttemadi gayretler neticesi olduğunu unutarak, hiç yoktan iş adamı diye ortaya çıkmışlar, ve bir kaç ay içinde spekülasyonlu eşya alımı satımı ile zengin olabileceklerini zannetmişlerdir. Halbuki bu zamanda servet kazanmak için ciddi ve sıkı çalışmak lazımdır. "Bankacılığı bilmeden banker, sanayii bilmeden fabrikacı, ticaretten anlamadan tüccar oluverenler, ciğerleri kâfi derecede sağlam olmıyanlar hakikatle çarpışınca kemiklerini kırdılar."

Aynı haller bizde de oldu. Umumi harbin ve mütareke devrinin kolay ticareti, fahiş kârları bir çok cahil adamları piyasaya sürüldü. Bugünkü ticaret buhranının sebeplerini tetkik edersek, kuraklık, paramızın sükutu, iktisadi muvazenemizin bozukluğu gibi ahval yanında, ticaret bilmeden tüccar olmuş, az para ile çok iş yapmak istemiş, vurgun peşinde koşmuş; ve netice itibarıyla birdenbire zengin olmak arzusuna kapılmış insanların hatasını görürüz. Sadece İstanbul piyasasını tetkik etmek bunun yüzlerce misaline şahit oluruz. Mütarekeden sonra bu piyasa, ticaretle hiç alakası olmıyan, yerden bitme müesseselerle doldu. Bunların hepsi de bir senede milyoner olmak hevesine kapıldı (Devamı ikinci sahifede)

⁴²⁶ Cumhuriyet Gazetesi, 22 Haziran 1930, s.1, 3

EK 2. Amerika Borsa'sında Patlak Veren Krize Dair Gazete Haberi⁴²⁷



Dünyanın cenneti denilen Montekarlodan bir manzara..

Amerika borsasındaki buhran!

Para bolluğundan şikâyet eden Amerikalılar bile parasız kaldılar, Montekarloda kimse yok!

Bu sene dünyanın bu sefahat yerine Amerika zenginleri uğramaz oldular, otelciler işlerin iyi gitmediğini söylüyorlar

Amerikadan yazıyor: Dünya piyasasında meşhur New-York borsasının ehemmiyetini tekrara bilmeyiz ki lüzum var mı?.. Bilhassa son haftalar



Monte Carlo gazinosu

zarfında bu borsada oynanan oyunların dehşeti, iflâsalar, ölüm ve intiharlar Wall-Street namı verilen bu borsanın şöhretini dünyaya yeniden yaydı. İçinde milyonlar üzerine iş yapılan bu borsayı öyle yeni, büyük bir bina, saray zannetmemeli. .. Burası bir sokaktır ki Mısırın kalabalık, gürültülü bir çarşısını hatırlatıyor.

New-York rıhtımında bir yer işgal eden bu para çarşısı yirminci asırda dünyaya hakim olan bir merkezdir. Bu para çarşısının etrafında cesim binalar, daha başka ticaret merkezleri vardır. Öyle bir gürültü ki tasviri kabil değil. ..

Borsadaki sayısız adamların hiç yorulmadan çalışması, mütemadi heyecanları çok görülecek şeydir. Öyle üstü hafif bir yemek, sonra saat beşe kadar gene dindik. Ondan sonra borsacılar gidip yıkanır, yahut golf oynarlar! ..

Her şey iyi gidiyordu. Borsada oynayan, para kazanan, zengin olan herkes nikbindi. Bu güzel kazanç günlerinin hep böyle sürüp gideceği herkeste bir kanaat halindeydi.

O kadar ki Amerikanın artık sihirli bir tılsım bularak bütün dünyanın parasını çekebileceği yarı şaka, ciddi, söyleniyordu. Fakat kuvvet denilen şey ister silâh kuvveti, ister para kuvveti olsun, bir raddeye gelir ki sarsılır. Amerika bütün Avrupadan para çekerken nikbinlik te işte böyle sürüp gidiyordu. Fakat Eylülde İngiliz bankası iskonto fiatini arttırdı. Amerikadaki İngiliz paraları da memleketlerine yollandı. T. evelde New-York borsasında telaş başladı. Artık esham düşüğe düştü. İlk günlerde gene nikbinlik gösterilmek istendi, korkunç bir şey olmadığı ileri sürülüyordu. Her büyük muvaffakiyet gibi New-York borsasının kazancı da acı felâketlerle sekteye uğradı.

Amerikada ununu harpten sonra artan refah ve servet Amerikalıları şaşırttı. Bu refahı daha arttırmak için her şey yapılıyor. Fakat her şey Amerikadan ibaret zannedildiği için beynelmîl piyasa, bugünkü dünyada her zamankinden fazla artan beynelmîl iktisadî bağlar ihmal edilir gibi oldu. İşte son buhran da bunun neticesi olmuştur.

Monte Karloda kimse yok!

Monte Karlodan bildirildiğine göre bu sene oraya gelen seyyahlar arasında artık öyle havadan para kazanıp ta Avrupa'nın güzel yerlerinde yiyen borsa zenginlerine tesadüf edilmemektedir.

Bu Amerika borsasındaki buhrandan ileri geliyor. Bir çok adamlar artık havadan para kazanamadıkları için Amerikadan çıkmıyorlar. Onun için bu sene Monte Karlunun büyük otelleri hemen hemen neşesizdir denilir.

Her Amerikalı zengin için en büyük arzu kazandığı parayı gelip Avrupada yemektir. Şimdi Monte Karlo müşterileri böyle azalınca tabiidir ki büyük kumar salonlarında da dolar zenginleri azalmıştır.

— Artık işler iyi gitmiyor! .. İşte Monte Karloda otelciler



Rulet masası başında

rin, gazinocuların ağzından düşmeyen bir söz olmuştur. Fakat bu söz evelâ Amerikanın meşhur borsası olan Wall-Streette söylenirdi. Orada da borsada hava oyunu ile para kazananlar:

— Artık işler iyi gitmiyor! Demeğe mecbur oldular. Aynı cümle Amerikanın Avrupaya kadar işte bu suretle geldi.

⁴²⁷ Milliyet Gazetesi, 9 Aralık, 1929, s.2

EK 3. Türkiye'deki Ekonomik Krizden Doğrudan Etkilen Farklı Meslek Grupların Dilinden Krizi Anlatan Gazete Haberi⁴²⁸

Bugünün Meselelerinden

Bugünkü Buhranın Sebeplerini Alâkadarlardan Dinliyelim

Memlekette umumî bir buhran var. Bu buhranın umumî hatları üzerinde birçok şeyler söylendi. Fakat bu buhranın hakikî mahiyetini gösteren teferruata geçilmedi.

"SON POSTA", bu iktisadî buhran hakkında bir fikir edinmek üzere şehrimizdeki muhtelif müesseseler, ticaretaneler ve eşhas nezdinde tetkikat yaptı ve aşağıdaki cevapları aldı. Memleketteki buhranın hakikî mahiyetini göstermek itibarıyla bu cevaplar çok dikkate şayandır.

Büyük Bir Müessese Müdürü Diyor Ki..

Evvelâ, Avrupa ile mühim iş'ler yapan ve büyük fabrikaların mümessili bulunan büyük bir müessesenin müdürü ile görüştük. Bu zat diyor ki: "Bizim işlerimizde bir seneden beri mühim bir buhran vardır. Bu buhranın amilleri üçtür:

- 1 — Müşteri
- 2 — Dahilî teşkilâtımız
- 3 — Hükümetle olan münasebatımız.

Birinci amil olan müşteri bugün hemen hemen yok gibidir. İşler mahduttur, zira memlekette servet azalmıştır, para yoktur. Herkes olanla kanaat ediyor. Lâkin pek eski olan teşkilâtımızı tatil etmiyor, yakında işlerin açılacağı ümidile idareî maslahat ediyoruz. Dahilî teşkilâ'ımızı asgariye indirdik. Halbuki üçüncü amil olan hükümetle münasebatımız bizi eziyor.

Hükümet buhran karşısında himayekâr vaziyet alacak yerde bizi sıkıştırıyor. İş yapalım, yapmayalım, en ağır vergileri tatbikte ve hatta tezyitte devam ediyor. Bu vaziyet karşısında herkes dayanamıyor, birçok müesseseler çöküyor.."

[Devamı 7 inci sayfamızdadır]

Bugünün Meselelerinden

Bugünkü Buhranın Sebeplerini Alâkadarlardan Dinliyelim

[Baş tarafı 1 inci sayfada]

Sonra toptan iş yapan büyük bir tüccarla görüştük. Bu tüccar diyor ki:

"Paramızın kıymetini muhafaza için kambyo kanunu çıkararak sun'ı ve cebri bir tedbir almak kadar büyük iktisadî bir hata yapılmamış. Bu tedbir ticaretin bütün bütün hercümereğ elmiş ve ecebî müesseselerine, Türkiye'de iş yapmak için emniyetsizlik telkin etmiştir.

Kambyoda döviz müasadesi almak aylarca devam eden bir meseledir. Komisyoncular müşterilerine bir fiat veriyorlar. Halbuki kambyo müasadesini almaya kadar fiat tebeddül ediyor. Piyasada büyük farklar oluyor ve alelekarer bu fark müşterinin ve hükümetin de aleyhine oluyor.

Döviz çoğalmasının en büyük sebebi, hükümetin şu aralık mübayaat ve siparişleri durdurmuş olmasından ileri gelmektedir. Yakın vakitte hükümet birdenbire toptan siparişleri vermiye mecbur kalacak olursa bu sefer de döviz birdenbire yükselcektir. Zira bir çok makineler, bari aksamın noksanlığı yüzünden işlememiye mahkumdur.

Döviz kanununa rağmen bugün kambyo içinde birçok sui istimal yapıldığı ve kaçak muamelelerin haddi hesabı olmadığı iddia edilmektedir.."

*

Diğer bir tüccar şu mütalede bulunuyor:

"Bizde buhranın sebeplerinden biri de paramızın iktisadî kabiliyetinin düşüşü bulunmaktadır. Bu düşüklük diğer memleketlere nisbet edilirse pek bariz ve pek büyüktür.

Diğer bir sebep te ihracatımızın az olmasındır. Bunun da sebebi mübadele dolayısıyla memleketin mütehasas ellerin gitmesi ve Musevi unsurların ve sermayedarların kısmen Fransaya hicret etmesidir. Memlekette para ve dolayısıyla iş azalmıştır.

Bazı gazeteler İstanbul buhranın sebebini, eskiden merkezi hükümet olan bu şehrin tabiatıyla eski ehemmiyetini kaybetmiş olmasına hamlediyorlar.

Bu mülkhaşa buhran sahasına tesmil olunamaz. İstanbul bir ticaret limanıdır. Bir transit limanıdır. Bu ehemmiyeti her zaman muhafaza edebilir. Şu halde gazetelerin müddeiyatına cevap vermek lâzım gelirse Anadolu şehirlerinde buhran mevcut olmasın, gül gülistan olmasın ve Ankara'da nehirlerden bal akması lâzım gelecek.."

*

Bir esnaf diyor ki:

"Bizde buhranın sebeplerinden en mühimi ticaret sahasında emniyetsizlik vücudı gelmesidir.

Senetlerin kıymeti kalmamıştır. İhtar kalmamıştır. Bu da hükümetin kanun ve tedbirlerinin gayri tabii bir şekil olmasından ileri gelmektedir.."

*

Diğer bir tüccar diyor ki:

"Bizdeki buhranın en büyük ve en mühim sebebi hükümet nüfuz ve kuvvetinin ticaret sahasında amil olmasından ileri gelmektedir.

Evvelimide resmi inhisarlar ticaretin kökünü kurutmuştur. Diğer taraftan husul inhisarlar vardır. Bütünle hükümet müesseselerine tahhüdat ancak muayyen eller yapılmaktadır. Inhisarlarda da hemen hemen bu sisteme caridir. Fiatçı rekabet yapılsa, kıymetçe yüksek mal verilebilir, münakasada partılamaya konulan ve muayyen şahıslara mahsus olan maddeler karşısında gene siz mal veremezsiniz. Ancak o müteahhitler verir.

Şayet verecek olursanız o mali siz teslim edemezsiniz reddolunur, ancak o adamlar teslim ederler. Bu husta misal ve madde zikrine lâzım yoktur. Bu şekil usumdur. Binaenaleyh birkaç muayyen el iş yapar, diğer tüccar ve müteahhitler batır.."

*

Büyük bir komisyoncu diyor ki:

"Bizde hükümet kanunlarının, hükümet memurlarının takip ettiği sistem memlekette hüsnî niyetle çalışmak için gelen ve ciddi teşkilâtında devam eden müteşebbisleri ve müesseseleri pek çabuk inkırazı mahkûm kılmaktadır. Bunlara çıkarılan, çıkarılabilen mükütlâtın haddi hesabı yoktur. Halbuki çimento fabrikaları, çeker fabrikaları, Şark

⁴²⁸ Son Posta Gazetesi, 26 Aralık 1930, s.1, 7

EK 4. Mısır'da Yayınlanan Essiyasiye Gazetesi'nin "Türkiye ve İstikraz, Hükümetin İktisadi Politikası, Mali Buhran Halledilmek Üzeredir" Başlıklı Yazısına Dair Belge⁴²⁹

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
İcrai Daire Umumî Müdürlüğü
İcrai Şube
U. No 90625
H. No 375
Tarih 1/3/1931
Ankara 13/3/1931
Hulâsa
Yüksek Başvekkâlete

Mısır'da Ahraruddesturin Fırkasının nağiri efkârı olup öteden beri aleyhimize şiddetli makaleler yazmakla maruf bulunan "Essiyasiye" gazetesinin birden bire tebdili lisan ederek malî ve iktisadî vaziyetimiz dolayısıyla 16 Haziran 1930 tarihli hûshasında uzun bir makale negrederek Cümhuriyet idaresinin icraatından gayet şitayişle bahsetmeğe bağladığı Kahire Elçiliğimize bildirilmektedir. Mezkûr makalenin tercümesi lâzfen arz ve takdim kılındı efendim.

Hariciye Vekili
S. T. B.

-4-

⁴²⁹ BCA, 30.10.0.0/166.153.13

EK 6. Türkiye'de Yaşanan Ekonomik Krizden Dolayı İktisadi Seferberliğin İlan Edildiğine Dair Gazete Haberi⁴³¹

İktisadî seferberlik ilân edilmiştir!
Türk kızları ipekli giymekten menolunmuştur, herkes istisnasız yerli malı kullanacaktır

İsmet Paşa dün Meclisi baştan başa heyecana getiren beyanat ile yeni bir seferberliğin başladığını ilân etmiştir

Ankara, 12 (Hususi) — Meclis, bu gün İsmet Paşanın nutku ile küşat edildi. Başvekilin nutku Meclisi yeni heyecanlar içinde bıraktı: İktisadi itilâ uğrunda fedakârlıkların ihtiyar edildiğini söyleyen, halka ve Hükûmete düğün vazifeleri anlayan İsmet Paşanın beyanâtı şiddetli alkışlarla karşılandı.

Artık İktisadi seferberlik başlamıştır, yılmaz, yanılmaz bir azimle paramızın istikrarına çalışılacaktır.

Türk kızları ipekli giymekten menedilmiştir. Türk cöylüsü, memura, müdürü mebusu, vekili bulunan sonuna hep yerli malı giyecektir. Bu seferberlikte, milli vazifeleri işkâl etmek isteyenler ağır cezalar altında cezileceklerdir.

İsmet Paşanın beyanâtını müteakip Meclis Reisi

Cürüm siya değildir
 Ali Cenani B dedikoduları..

Ankara, 12 [Husus Tagayyüp ve firar rivayet olunan Ay mebusu Ali Cenani dair dönen dedikodular nasebetile görüştüğüm hiliye müsteşarı: — Ali Cenani E firar ettiğinden haberi değilim, dedi. Eğer etmişse mumaileyhin s bir cürmü yoktur. B Türkiye'ye iade edilecek

TAYYAR Piyankosu
 Amorti kazana numaralar Sonu 14, 20, 67, olan biletler 30 ar lira yani onda bir bilet 3



Kâzım Paşa hazretlerinin de istisnâ ile bazı mebuslarımız tarafından milli bir İktisat cemiyeti teşkil edilmiştir.

Türk milletini İktisadi girdaplara düşmekten menedecek olan bu cemiyetin derhal her yerde şubeleri açılacaktır.

⁴³¹ Yarın Gazetesi, 13 Aralık 1929, s.1

EK 7. İsmail Hüsrev'in Ekonomik Krizle İlgili Gazetede Yazdığı Yazı⁴³²

Bir konjunktur müessesesine ihtiyacımız var.

Bir konjunktur müessesesi, yapacağı tetkikatla bizi ikaz edebilir. Anı buhran baskınlarına, fiat hareketlerinin revişine karşı bizi ihtiyatlı bulundurur.

İsmail Hüsrev.

Almanyada, Amerikada, İngilterede, Rusyada olduğu gibi bizde de bir konjunktur müessesesi olmalıdır. Bu na şiddetle ihtiyacımız vardır. İktisadi hayatımızda nereden gelip nereye gittiği meçhul olan bir akış vardır. Bu akış bazan bir sel gibi bir afet halini alır. Öüne çıkan her şeyi sürükliyerek götürür. Memleket yer yer ıllaslar ile sarsılır. Bazan da etrafına bir Nil gibi hayat saçar. Yeni yeni teşebbüslerle iktisadi faaliyetler canlanır. Bu akışın her iki şekli de korkunçtur. Daima birini diğeri takip eder Mahiyetini bilmediğimiz müddetçe, bu insiyaki dinamique seyrin esiriyiz. Onun bütün cilvelerinin kurbanı oluruz.

Fakat bu her zaman böyle devam edemez. İktisadiyatın plânlaştığı bir devirde buna nasıl tahammül edilir? İktisadi hayat nasıl yularsız bir at gibi başı boş bırakılır? Bu insiyaki kuvvetlerin fevkine yükselmek lâzımdır. Bunların muharrik menbalarını, seyirlerinin istikametini bularak verecekleri neticeleri evelden görmek, iktisatçı bir devlet adamının vazifesidir. İktisadi hayatın dinamiğini yani konjunktürel seyrini, gemisini rotasından inhiraf ettirmek için pusulanın başından ayrılmıyan bir kaptan gibi muntazaman takip etmek, uzaktan görünen tehlikelere karşı mukabil tedbir almak lâzımdır. İktisadiyatımızın bir kaptan köprüsüne ihtiyacı vardır. Ancak bu suretle insiyaki kuvvetlerin esiri olmaktan kurtuluruz. Bu kaptan köprüsü statistik ve istihbarat bürolarile ça-

lışan, iktisadi faaliyetlerimizde bize reherlik eden konjunktur müessesesinden başka bir şey değildir.

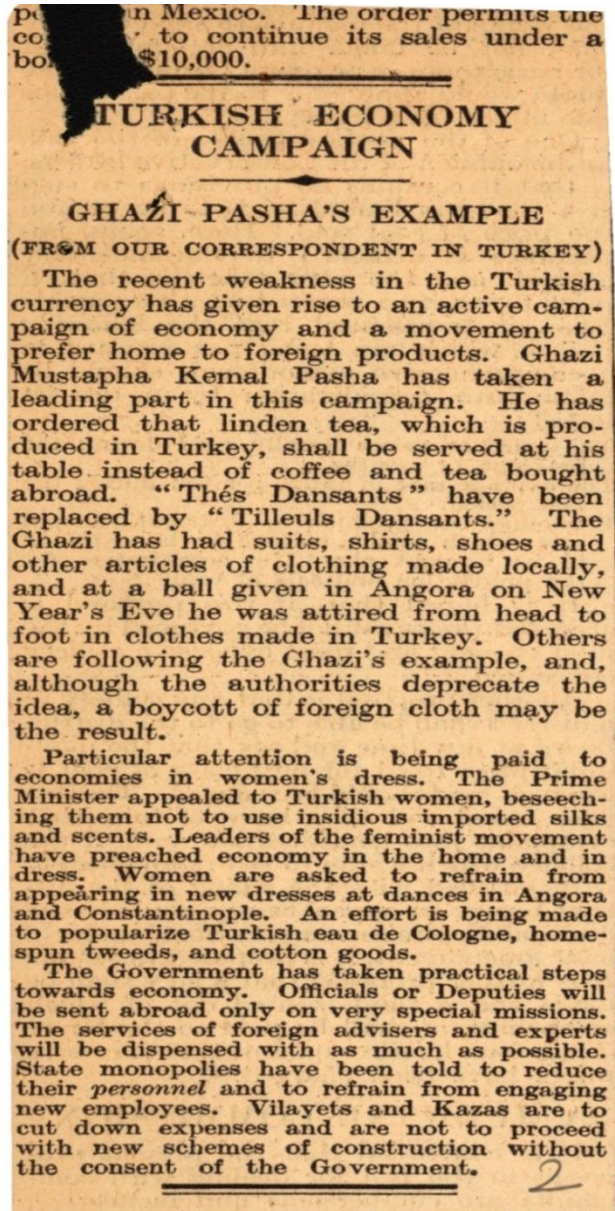
Almanyadaki "Konjunktur İnstitu", Amerikadaki "Harword", ve "Babsen", müesseseleri, Rusyanın "Gosplan",ı memleketlerinin iktisadiyatı üzerinde şuurulu bir nazım rolü oynıyan teşkilatlardır. Bunlar plânlaşan iktisadiyatın çocuklarıdır.

Bizde kurulacak bir konjunktur müessesesi Avrupadaki kardaşları gibi tabii mükemmel olamaz. Bizim statistik teşkilatlarımız noksandır. Fakat zamanla bütün bunların ıslah edileceği tabiidir. Bir konjunktur müessesesi nakis bile olsa yapacağı tetkikatla bizi ikaz edebilir Anı buhran baskınlarına fiyat hareketlerinin revişine karşı bizi ihtiyatlı bulundurur.

Bugün ne iktisat işlerle alâkadar olan devlet müesseselerimiz ne de hususi müessesat, dünya iktisadiyatındaki yahut millî iktisattaki hâdiseleri takip edebiliyor. Herkes piyasada körebe oynıyan çocuklara benziyor. Dünyada olup bitenden, bunun millî iktisadiyatımıza yapacağı tesirlerden kimse haberi yok. Bu bizim zâf noktamızdır. Bugün hakiki bir iktisadi siyaset konjunktur tetkikatına istinat etmediği müddetçe, akıntıya kürek çekmek vaziyetinde kalır. Bir konjunktur müessesesi, neşredecği barometrelerle, bize hem dünya piyasalarının hem millî iktisadiyatın dinamiğini göstererek iktisadi faaliyetlerimizde yolumuzu aydınlatacaktır.

⁴³² Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 13 Ekim 1930, s. 4

EK 8. Londra'da Çıkan Times Gazetesinde Yer Alan Türk Ekonomik Mücadelesi İle İlgili Arşiv Belgesi⁴³³



⁴³³ BCA, 30.10.0.0/166.153.2

EK 9. Türkiye'de Kriz Sebebiyle İlan Edilen Tasarruf ve Yerli Malı Hakkında Milliyet Gazetesi'nin Uyarı Niteliğindeki Haberi⁴³⁴



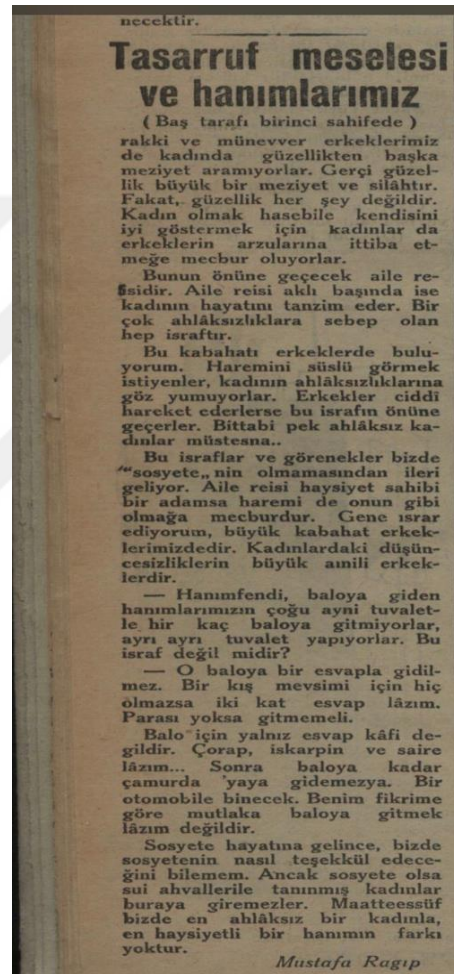
EK 10. Türkiye'de Kriz Sebebiyle İlan Edilen Tasarruf ve Yerli Malı Hakkında İktidam Gazetesi'nin Uyarı Niteliğindeki Haberi⁴³⁵



⁴³⁴ Milliyet Gazetesi, 22 Aralık 1929, s.3

⁴³⁵ İktidam Gazetesi, 2 Ocak 1930, s. 3

EK 11. Türkiye'de Kriz Sebebiyle İlan Edilen Tasarruf ve Yerli Malı Hakkında Türk Kadınlarıyla Yapılan Anketlerden Birine Dair Gazete Haberi⁴³⁶



⁴³⁶ Akşam Gazetesi, 5 Ocak 1930, s.1, 2

8. DİZİN

A

Adam Smith28

Alâettin Cemil56

Ali İktisat Meclisi.....35, 138

Ali Süreyya73

Arif Oruç68, 72, 101

B

Behire Hakkı Hanım90

Benito Mussoli53

Bernand Gazier.....18

Besim Atalay44, 51

Bono103

Burhan Asaf63

C

Celal Bayar.....44

Cevriye İsmail94

D

Devletçilik .24, 118, 119, 128, 135, 139

Dr. Dalberg.....59

Dr. Vedat Nedim.....78, 79

E

Enver Behnan Şapolyo31

Etibank.....119

F

Fahrünnisa İzzet Melih85

Felix Pinner.....67

Ferdiye Asım Hanım.....88

Feroz Ahmad\8

Feyhan Kemal Cenap.....90

Fuat Umay44

Furtun Zade Murat95

G

Galbraith17, 18, 103, 104, 105, 108, 133

GSYİH112

H

Habip Edip73, 78

Hakkı Saffet Tan.....44

Hasan Saka.....44

Hasan Tahsin.....63, 65, 66

Henry Strakosch59

Hiperenflasyon3

Hirschstein59

Hoover.....16, 105, 106, 114

İ

İclal Asım Hanım92

İktisadi Buhran Vergisi38, 40, 41

İlhami Mazhar74

İsmail Hüsrev ... 59, 62, 63, 75, 80, 145

İsmet İnönü ...37, 42, 43, 44, 45, 46, 47

İş Bankası.....32, 36

İzmir İktisat Kongresi ...26, 29, 32, 119

J

Jeuns Turcs.....21

K

Kabotaj Kanunu34

Kara Perşembe18

Kazanç Vergisi38

Kazım Özalp.....43

Keynes4, 10, 107

Klasik İktisatçılar.....108

Krisis.....2

M

Mahmut Bey75, 76

Mahmut Esat Bey29

Mediha Mehmet.....92

Mediha Memduh.....87

Merkez Bankası37, 38, 126

Milli İktisat ve Tasarruf.....43, 44, 45

Misak-ı İktisadi.....29

Mustafa Abdülhalik Bey.....38, 51

Mustafa Şeref Bey48

Muvazene Vergisi40, 41, 126

N

Nakiye Hanım.....85, 92

Nazmi Nuri Bey95

Nebahat Haydar Rifat94

Necmeddin Sadık.....53, 68, 69, 80, 98

New Deal106, 121

New York.....18, 60, 63, 65, 80

Nizamettin Ali Bey69

R

Rahmi Köken35, 44

Rana Sani Yaver.....90

Reşit Saffet Bey.....72

Rezan Emin Hanım88

S

Sadiye Müştak Hanım85

Saibe Hanım92

Samiye Burhan Cahit91

Sanayi Kongresi44, 126

Sanayi Numune Sergisi44, 137

Semiramis Ekrem91

Studensky59

Suphiye Nuri Hanım84, 86

Süleyman Sırrı Bey47

Sümerbank33, 119, 126

Ş

Şükrü Ataman44

Şüküfe Nihal Hanım.....86

T

Tahvil103

Tardiyö.....61

Teşvik-i Sanayi30, 34

Ticaret Sözleşmesi27

Turgut Bey49

Türkan Hanım93

V

Vâlâ Nureddin.....83

W

Wall-Street63

Y

Yunus Nadi 53, 54, 55, 57, 58, 62, 65, 74, 94, 141

Yusuf Kemal Tengirşek.....44

Z

Zeki Mesut55, 56

Zeynep Fatin Hanım93

Ziraat Bankası32, 44, 60, 61, 110, 116, 125, 133

Ziraat Kongresi16, 126, 137

Ziya Gökalp31